อีสานปริทัศน์

พิมพ์ครั้งที่ ๒

ผ.ศ. สิริวัฒน์ คำวันสา

อีสานปริทัศน์

(อีสานคดี ๒)

รวบรวมโดย ผ.ศ. สิริวัฒน์ คำวันสา

๒๕๑.-

คำนำ
พิมพ์ครั้งที่ ๒

อีสานปริทัศน์ เป็นมาอย่างไร โปรดอ่านในคำนำพิมพ์ครั้งที่ ๑ หน้าถัดไป ผมได้เรียนท่านผู้อ่านไว้ในการพิมพ์ครั้งแรกว่า เล่มต่อไปจะเพิ่มเรื่องต่าง ๆ ของใครต่อใครซึ่งติดต่อไว้แล้ว แต่เนื่องจากภาระหน้าที่ผมรัดตัวมาก จนทำอะไรไม่เป็นชิ้นเป็นอัน เมื่อถึงเวลางานทำบุญประเพณีชาวอีสาน ๑๖ จังหวัดซึ่งจะมีขึ้น ณ วัดเบญจมบพิธ กทม. ในวันที่ ๗–๘ มีนาคมนี้ ผมเห็นว่า "อีสานปริทัศน์" มีเนื้อหาทางวิชาการที่น่าสนใจ เพราะที่พิมพ์ในงานบีที่แล้ว เหลืออยู่ ๒–๓ เล่มเท่านั้น แสดงว่า "อีสานปริทัศน์" ได้รับความสนใจพอสมควร ดังนั้น ผมจึงพิมพ์ซ้ำอีก และได้เพิ่มเติมเขาอีก ๒ เรื่อง คือเรื่อง "สังข์ศิลป์ชัย" กับเรื่อง "ภาคอีสาน" เรื่องแรกผมทำต่อจากอาจารย์จารุบุตร เพราะมีผู้อ่านต้องการจะทราบเนื้อเรื่องของสังข์ศิลป์ชัยโดยตลอด ผมจึงเก็บความมาเล่าสืบต่อ เป็นการเพิ่มจากที่อาจารย์จารุบุตรทำไว้ และได้วิเคราะห์บ้างเล็กน้อยส่วนเรื่องที่ ๒ คือ "ภาคอีสาน" นั้น ผมขอจากท่านอาจารย์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ข้อเขียนของท่าน แม้จะสั้น แต่ก็เป็นข้อเท็จจริงที่ควรจะรู้ และอาจจะเป็นแรงกระตุ้นให้เจ้าหน้าที่ผู้มีส่วนรับผิดชอบได้เอาใจใส่ภาคอีสานบ้าง

ส่วนเรื่อง ชีวประวัติ ของหลวงพ่อพระอริยานุจิตรนั้น ผมสรุปเอาเฉพาะที่สำคัญเท่านั้น เพราะหน้ากระดาษจำกัด ต้องรัดเข็มขัดในการทำหนังสือด้วย

ผมหวังว่า "อีสานปริทัศน์" จักเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่าน และแก่มูลนิธิของเราด้วยคือ "มูลนิธิสงเคราะห์สงฆ์อีสาน" และ "มูลนิธิส่งเสริมเศรษฐกิจและสังคมชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" มูลนิธิทั้ง ๒ นี้ตั้งขึ้นเพื่อช่วยเหลือพี่น้องชาวอีสาน พวกเราเคยทำบุญอื่น ๆ มามากแล้ว ขอเรียนเชิญมาร่วมทำบุญมูลนิธิสงเคราะห์พี่น้องผู้ยากจนตามชนบทบ้างเถอะ สักวันผลกุศลนั้นจะสะท้อนมาถึงเรา

โปรดดูรายละเอียดที่ประชาสัมพันธ์ท้ายเล่ม.

สิริวัฒน์ คำวันสา

๕ มีนาคม ๒๕๒๔

คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร
โทร. ๒๒๒๖๘๑๘
บ้าน ๒๒๓๘๗๓๕

คำนำ
พิมพ์ครั้งที่ ๑

อีสานคดี ฉบับแรกพิมพ์ในนามคณะโบราณคดี เมื่อ ๖ ก.พ. ๒๑ เพื่อหาทุนให้มูลนิธิสายใจไทย ต่อมาได้ปรับปรุงพิมพ์อีก ๒ ครั้ง แต่ก็เกิดปัญหาเพราะการพิมพ์ครั้งแรกเป็นการพิมพ์ในนามคณะ ดังนั้นในการพิมพ์เล่มที่ ๒ ผมจึงเปลี่ยนมาใช้ชื่อ **"อีสานปริทัศน์"** ทั้งๆ ที่ตนเองและมิตรสหายต้องการอยากให้เป็นชื่อเดิม เพราะมันมีความหมายดีและเป็นชื่อที่น่ารักมาก แต่เพื่อความสบายใจก็ขอใช้ชื่อใหม่ และขอความกรุณาท่านผู้อ่านโปรดได้เปลี่ยนความทรงจำจากชื่อเก่ามาเป็นชื่อใหม่ด้วย อีสานปริทัศน์เคยส่งเข้าโรงพิมพ์มาครั้งหนึ่ง แต่ต้องถอนกลับเพราะทุนไม่พอ เมื่อปลายเดือนมกราคม ผมส่งต้นฉบับเข้าโรงพิมพ์อีกครั้ง กำลังลงมือ ทางศูนย์สงเคราะห์สงฆ์อีสาน ก็ได้ติดต่อให้เร่งหนังสือออกให้ทันงานชุมนุมชาวอีสาน ทอดผ้าป่าหาทุนบำรุงมูลนิธิสงเคราะห์สงฆ์อีสาน และมูลนิธิส่งเสริมเศรษฐกิจและสังคมชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งจะจัดงานในวันที่ ๙ – ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๓ ณ วัดเบญจมบพิตร กทม. ผมจึงเร่งทางโรงพิมพ์ให้เสร็จทันงานนี้ให้ได้ เพื่อหาผลกำไรบำรุงมูลนิธิทั้งสอง ในเวลาเดียวกัน หนังสือเล่มนี้ก็จะได้ทำหน้าที่อนุรักษ์และเผยแพร่วัฒนธรรมอันดีงามของอีสาน ตามที่ผมได้ตั้งใจไว้แต่แรกเริ่มแล้ว โดยจะเก็บและรวบรวมผลงานของทุกท่านที่ทำเกี่ยวกับภาคอีสานมาเผยแพร่

ขอทำความเข้าใจกับท่านผู้อ่านว่า เรื่องที่ท่านอื่นกรุณาส่งให้พิมพ์นี้ ผมพยายามรักษาต้นฉบับของท่าน อาจจะมีบ้างที่ผมเห็นว่าต้นฉบับอาจจะเขียนตกหล่นหรือพลาดไปจึงจะแก้ให้ ปัญหาในการเขียน–การพิมพ์ภาษาอีสานในปัจจุบันก็ คือคนอีสานต่างคนต่างเขียน เพราะพวกเราไม่ได้ประชุมตกลงกันให้แน่ว่าคำนี้ ความหมายนี้ จะเขียนอย่างไร ผมได้เคยเริ่มไว้บ้างเล็กน้อยในคำนำอีสานคดี และพยายามจะทำตำราเกี่ยวกับการเขียน การอ่านภาษาอีสานต่อไป ท่านผู้รู้ภาษาอีสานเคยให้คำแนะนำว่า ถ้าคำใดใช้ร่วมกันได้กับภาษาไทยกลาง คำนั้นก็ควรเขียนเหมือนกัน แต่การอ่านนั้นอาจจะต่างไปตามท้องถิ่น คนอีสาน ๑๖ จังหวัด ก็อาจจะออกสำเนียงต่างกัน เช่น คำว่า ช้าง ม้า หมา หมู ชมเชย ชวด ฉัน กว่า ความ ควาย เป็นต้น ซึ่งในคัมภีร์ใบลานอีสานก็เขียนอย่างนั้นเราก็ใช้ตามนั้น แต่สำเนียงอาจจะผิดเพี้ยนไปตามท้องถิ่น ใครอยากจะรู้ว่าถิ่นใดออกเสียงอย่างไร ก็ต้องศึกษาเพิ่มเติมเอาเอง

ตัวอย่าง

ตัวเขียน	อีสานอ่าน	ตัวเขียน	อีสานอ่าน
ช้าง	ซ่าง	ควาย	ค้วย
ม้า	ม่า	ชู่คน	ซู่ค้น
หมู	หมู	ชิไป	สิไป หรือซิไป
ชมเชย	ซ้มเซ้ย	ขวาง	ขวง
ฉัน	สัน	พึง	เพึง
กว่า	กั๊ว	คิด	คืด
ความ	ค้วม	ผึ้ง	เผึง

ฯลฯ

ทั้งนี้ว่าตามความนิยมปัจจุบัน แต่ในตัวใบลานจริงๆ นั้น วรรณยุกต์ไม่มี ผู้อ่านต้องใส่เอาเอง คำเหล่านี้เขียนไว้เช่นนี้และตรงกับภาษากลางด้วย แต่ถ้าคำใดไม่ตรง เพราะเป็นภาษาท้องถิ่นจริงๆ ก็อาจจะต้องเขียนตามเสียงของเขาเพราะภาษาไทยกลางไม่มีเช่น

บ่แซบ	=	ไม่อร่อย	เก้ียซอด	=	กระดาษทะลุ
ผู้ฮ้าย	=	ขี้เหร่	ฝนฮำ	=	ฝนพรำ
ใจฮ้าย	=	รำคาญ	ม้ือโฮม	=	วันสุกดิบ
ย่าแซวหลาย	=	อย่าคุยกันดัง (ย หางยาวเป็น ย อักษรกลาง)			
หอมฮ่วงเฮ้า	=	หอมระรื่น	มาฮอด	=	มาถึง
สายแห่	=	รก	เข้าถอก	=	ข้าวออกรวง
จั่งซั้น	=	เช่นนั้น	ฮากออก	=	อาเจียน
เซาก่อน	=	พักก่อน	แม่ฮ้าง	=	แม่หม้ายผัวหย่า
พ้าวเฮ็ด	=	รีบทำ			

คำพวกนี้เป็นภาษาถิ่นจริงๆ จะนำมาถ่ายทอดเป็นอักษรไทยกลางไม่ได้ ถ้าขืนเขียนเป็นไทยกลางก็ผิดความหมาย เช่นจะเขียนว่า ผู้ร้าย ใจร้าย ก็กลายเป็นนักปล้น คนใจโหดและเขียนว่า ข้าวถอก มารอด ก็เลยไม่มีความหมาย ดังนั้น คำแนะนำของท่านผู้รู้จึงควรจะยึดไว้เป็นหลักในการเขียน

ในอีสานปริทัศน์เล่มนี้ เนื้อเรื่องอาจจะน้อย ไม่จุใจท่านที่รออ่าน (มีจองล่วงหน้าไว้ ๖ ท่าน) ทั้งนี้เพราะจะเร่งให้ทันงานในวันที่ ๙ – ๑๐ นี้ ดังนั้นเรื่องที่เตรียมไว้จะนำเสนอท่านในเล่มต่อไป จะมีเรื่องผญาคุยสาว วิจารณ์ท้าวฮุง ขุนลู–นางอั้วเป็นต้น และจะมีเรื่องน่ารู้ของ ศจ. ชิน อยู่ดี, พิทูร มลิวัลย์, พระอริยานุวัตร เป็นต้น

ขอขอบคุณ **อาจารย์จารุบุตร เรื่องสุวรรณ** ซึ่งได้ส่งเสริมสนับสนุนผมในเรื่องนี้ตลอดมา โดยมิได้หวังผลด้านอามิส แต่หวังเพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมและวรรณกรรมอีสานเท่านั้น ท่านไม่หวงความรู้เลย และขอขอบคุณ **คุณดุสิต โสภิตชา** ส.ส. จังหวัดอุบลฯ ที่เป็นคนรักวัฒนธรรมอีสาน และให้กำลังใจในการทำงานของผม หวังว่าท่านอื่นๆ คงจะให้ความกรุณาเช่นกัน.

ขอขอบคุณ

สิริวัฒน์ คำวันสา

๘ ก.พ. ๒๕๒๓

คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร
โทร. ๒๒๒๖๘๑๘

บ้านโทร. ๒๒๓๘๗๓๕

สารบัญ

		หน้า
ขนบธรรมเนียมประเพณีระบบการปกครองของชาวอีสานสมัยเก่า	*จารุบุตร เรืองสุวรรณ*	๑
รำกระทบสาก	*สิริวัฒน์ คำวันสา*	๑๖
การสักขาลายและการบ่องส่วย (กุย)	*จารุบุตร เรืองสุวรรณ*	๒๐
	สิริวัฒน์ คำวันสา	๒๘
ท้าวผาแดง – นางไอ่และบุญบั้งไฟ	*สิริวัฒน์ คำวันสา*	๔๓
ประเพณีเฉพาะกลุ่มไทดำ	*กุสุมา ไชยวินิตย์* และ *จารุวรรณ ธรรมวัตร*	๕๐
แคน–พิณ–ซอ	*สิริวัฒน์ คำวันสา*	๕๘
เจ้าหัว–จัวน้อย	*สิริวัฒน์ คำวันสา*	๗๒
ผญา	*สิริวัฒน์ คำวันสา*	๗๘
ตอบข้อสงสัย	*สิริวัฒน์ คำวันสา*	๘๓
สังข์ศิลป์ชัย วรรณคดีอมตะ	*จารุบุตร เรืองสุวรรณ*	๘๗
เล่าเรื่องและวิเคราะห์สังข์ศิลป์ชัย	*สิริวัฒน์ คำวันสา*	๙๕
ภาคอีสาน (โบราณคดี วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ)	*ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช*	๑๐๙
พระดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์รูปแรกของไทย	*สิริวัฒน์ คำวันสา*	๑๑๙
ประชาสัมพันธ์ท้ายเล่ม		๑๓๓

ขนบธรรมเนียมประเพณีระบอบการปกครอง ของชาวอีสานสมัยเก่า

โดย

นายจารบตร เรืองสวรรณ

ผู้อ่านวรรณคดีอีสานหลายท่านเคยซักถามถึงตำแหน่งต่าง ๆ ของฝ่ายปกครองซึ่งปรากฏอยู่ในหนังสือผูก จึงขอโอกาสเล่าถึงองค์การหรือโครงสร้างของฝ่ายปกครองให้ทราบโดยย่อ ทั้งนี้พึงเข้าใจเสียก่อนว่าทุกประเทศในสมัยเก่านั้นปกครองแบบราชาธิปไตย

ก. ตำแหน่งในเมืองหลวงซึ่งเป็นเอกราชหรือเป็นประเทศราช

๑. **ประมุขของรัฐ** มีฐานะเป็นกษัตริย์ ดังนั้นจึงใช้คำนำหน้าว่า "พระเจ้า"

๒. **เจ้าอุปหลาด** (อุปราช) เป็นตำแหน่งที่สอง

๓. **เจ้าราชวงศ์** เป็นตำแหน่งที่สาม

๔. **เจ้าราชบุตร** เป็นตำแหน่งที่สี่

ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งที่ ๒–๓–๔ นี้ มีฐานะเป็นราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่เป็นตำแหน่งสำหรับได้เลื่อนขึ้นไปโดยลำดับจนถึงตำแหน่งที่ ๑ ตำแหน่งที่ ๒ และที่ ๓ พอจะเทียบได้กับวังหน้าและวังหลังของทางภาคกลาง

ตำแหน่งที่ ๑ ถึงที่ ๔ นี้อยู่ในราชวงศ์หรือตะกูลเดียวกัน ซึ่งเรียกว่าอาชญาสี่หรืออัญญาสี่ และอาจจะมีชั้นเจ้าหรือท้าว คนสำคัญอยู่อีก ๔ ตำแหน่งคือ เจ้าสุริยะ เจ้าสุริโย เจ้าโพธิสาร เจ้าสุทธิสาร ทำหน้าที่เป็นศาลสูง และเป็นฝ่ายปกครองชั้นสูงด้วย

ตำแหน่งขุนนางผู้ใหญ่เทียบเท่าชั้นเสนาบดีหรือกรมการเมืองมีดังนี้

๕. **เมืองแสน** เทียบกับสมุหพระกลาโหม มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับราชการฝ่ายทหาร

๖. **เมืองจันทน์** เทียบกับสมุหนายก มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับราชการฝ่ายพลเรือน

ตำแหน่งที่ ๕–๖ สองตำแหน่งนี้ในยามสันติมีหน้าที่ออกหนังสือเดินทางให้แก่ราษฎรที่จะไปตามหัวเมืองต่าง ๆ รับและรวบรวมรายงานใบบอกข่าวสารบ้านเมือง เป็นตุลาการศาลชั้นต้นรวมตลอดทั้งดูแลกิจการบ้านเมืองทั่วไป ได้ชื่อว่าเป็น “ชื่อ” ของประเทศหรือเมืองมีฐานะเท่ากับเอกอัครมหาเสนาบดีด้วย ตำแหน่งรองเจ้าหน้าที่ลงไปได้ชื่อว่าเป็น “ขาง” ของเมือง คือ

๗. เมืองขวา เมืองซ้าย เมืองกลาง เทียบเท่ากับเจ้ากรมสุรัสวดี คือรับผิดชอบเกี่ยวกับการรักษาบัญชีไพร่พล บัญชีเลก รวมตลอดถึงผู้ที่ไปมีภรรยาต่างเมือง นอกจากนั้นยังทำหน้าที่เกี่ยวกับงานราชทัณฑ์ ควบคุมดูแลก่อสร้างปฏิสังขรณ์วัดวาอารามและดูแลวัสดุครุภัณฑ์ด้วย

๘. เมืองคุก เมืองฮาม เมืองแพน ทำหน้าที่เป็นรอง หรือผู้ช่วยเมืองขวา เมืองซ้าย เมืองกลาง

๙. นาเหนือ นาใต้ เทียบเท่ากับเจ้ากรมนา หรือพลาธิการ มีหน้าที่จัดหาเสบียงขึ้นยุ้งฉางออกเดินเก็บส่วยเก็บเงินภาษีอากรไพร่พลซึ่งอพยพไปมีบุตรภรรยาอยู่ต่างเมืองที่เรียกว่า “เลกเขยสู่” จัดการสำรวจสำมะโนประชากรในอาณาเขตทุก ๓ ปี จัดการควบคุมรักษาสัตว์พาหนะรับผิดชอบแทงจำหน่ายเลกที่ หนี หาย ตาย พิการ ชรา อุปสมบท

๑๐. ซาเนตร ชานนท์ เทียบกับเลขาธิการของอัครมหาเสนาบดี ซึ่งได้แก่เมืองแสน และเมืองจันทน์ ถ้าเป็นระดับเมืองก็เทียบกับเสมือนตราจังหวัด

๑๑. มหาเสนา หรือมหามนตรี ทำหน้าที่ออกคำสั่งนัดประชุมข้อราชการ หรือประชุมทำพิธีการต่าง ๆ

๑๒. ซาบัณฑิต ทำหน้าที่โฆษกอ่านประกาศราชโองการหรือคำสั่งเจ้าเมือง กล่าวนำคำแช่งน้ำพิพัฒน์สัตยา อ่านตราสารจากต่างเมือง รวบรวมควบคุมบัญชีรายงาน รับผิดชอบคำนวณศักราช เดือน ปี รักษาหอไตรหอสมุด รวบรวมและแต่งตำราต่าง ๆ ด้วย

๑๓. กรมเมือง ทำหน้าที่รักษาขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เทียบกับกระทรวงวัฒนธรรม

๑๔. **สุโพ** ทำหน้าที่ผู้บัญชาการทหารสูงสุด

ตำแหน่งที่ ๑-๒-๓-๔ นั้นถ้าเป็นหัวเมืองเอกใช้คำว่าเจ้าเมือง อุปหลาด (อุปราช) ราชวงศ์ ราชบุตร แต่ถ้าเป็นเมืองเล็กก็ใช้ชื่อว่าเจ้าเมือง อัครฮาด อัครวงศ์ อัครบุตร

ตำแหน่งที่ ๕ ถึงตำแหน่งที่ ๑๔ ถ้าเป็นเมืองมีกษัตริย์ใช้ชื่อ พญา หรือพระยานำหน้า แต่ถ้าเป็นหัวเมืองใช้คำว่า "เพีย" นำหน้า (เพียมาจากพญา-พีระ-เพียร ไม่ใช่เพี้ยซึ่งภาษาถิ่นหมายถึงขี้ประเภหนึ่งซึ่งน้ำดีกำลังทำหน้าที่ย่อยอาหารยังไม่เสร็จ) ผู้เป็นเชื้อสายอยู่ในสกุลขุนนาง เพศชายใช้ชื่อ "ท้าว" นำหน้า เพศหญิงใช้ชื่อ "นาง" นำหน้า

ตำแหน่งขุนนางอาจจะตั้งเพิ่มขึ้นได้อีกถ้ามีความจำเป็น

๑. เพียซาโนซิด ซาภูธร ราชต่างใจ คำมุงคุณ ทำหน้าที่มหาดเล็ก
๒. เพียซาบรรทม ทำหน้าที่จัดที่บรรทมหรือที่นอน
๓. เพียซาตีนแท่นแล่นตีนเพียง เป็นพนักงานตามเสด็จหรืออารักษาเจ้าเมือง
๔. เพียซาหลาบคา ทำหน้าที่เชิญพระแสงศัตราวุธ
๕. เพี่ยซามนเฑียร ทำหน้าที่รักษาพระราชวัง ปราสาท ราชมณเฑียร
๖. เพียซาบุฮม ทำหน้าที่กั้นพระกลด หรือโบกจามร
๗. เพียซามาตย์อาชาไนย ทำหน้าที่การช่างทั้งปวง
๘. เพียแขกขวา แขกซ้าย ทำหน้าที่ปฏิคมหรือรับแขกเมือง
๙. เพียศรีสุนนท์ เพียศรีสุธรรม เพียศรีบุญเฮือง เพียศรีอัครฮาด และเพียศรีอัครวงศ์ ทำหน้าที่จัดการศึกษาและการศาสนา

ตำแหน่งสำหรับชุมชนขนาดเล็กเทียบอำเภอ ตำบล หมู่บ้าน

๑. **ท้าวฝ่าย** หรือ**นายเส้น** เทียบกับนายอำเภอ
๒. **ตาแสง** หรือ**นายแของ** เทียบกับกำนัน
๓. **กวนบ้าน** หรือ**นายบ้าน** เทียบกับผู้ใหญ่บ้าน
๔. **จ่าบ้าน** เทียบกับสารวัตรกำนันหรือผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

ตัวอย่างการตั้งตำแหน่งฝ่ายปกครองของนครจำปาศักดิ์

จากพงศาวดารนครจำปาศักดิ์ พระเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อพ.ศ. ๒๒๕๖ (ตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา) มีการจัดตั้งหน่วยหรือแบ่งหน่วยราชการตลอดจนมีตำแหน่งดังต่อไปนี้

◎ พระยาเมืองแสนเป็นเสนาบดีฝ่ายขวา พระยาเมืองขวาปลัด พระยาเชียงเหนือ พระยาเมืองฮาม นาฮุงศรีสองเมือง สมุหบัญชีสุวอ กรมหนึ่ง

◎ พระยาเมืองจันทน์เป็นเสนาบดีฝ่ายซ้าย พระยะเมืองซ้ายปลัด พระยาเชียงใต้ศักขา เมืองปากหมื่นวิสัยสมุหบัญชีพันหนอง กรมหนึ่ง

◎ พระยาสระโยธากรมนครบาล พระยาคำมูลปลัด พระยาเวียงคำเมืองคุก กรมเมือง สมุหบัญชี พระโยหะอินทกุมพันขันธฤาไชย หารเพ็ชรลักไชยบาล กรมหนึ่ง

◎ พระยาวิไชยมณฑรีกรมวัง พระยาพะชุมปลัด พุทธวงษ์พลลักขาอัคซามหาวงษ์ หมื่นวงษ์ไชย กรมหนึ่ง

◎ พระยารามโฆษาพระคลัง ราชโกฏิสินาคลัง แสนยศ ศรีสุทธสมุหบัญชี กรมหนึ่ง

◎ กรมนาพระจิตตะเสนา พระยาหมื่นเยียปลัด พันนา พระทิพสาลี ทิพมุนตรี กรมหนึ่ง

◎ กรมสัสดีพระยาเมืองกลาง พระโยธา ราชานน พัฒมานศรีสุนนท์ สุขนันทา แสนจัน ศรีสมุด กรมหนึ่ง

◎ นายเวรสาลาพันโนฤทธิ พันโนลาษ ศรีสุธรรม ซาบูฮม กรมหนึ่ง

◎ พนักงานรับแขก แขกขวา แขกซ้าย กรมหนึ่ง

◎ กรมไพร่หลวง พระละครมหาโฆษ พลลักซ้าย นามราชา หมื่นเสมอใจกางสงคราม ศรีทิพเนตร กรมหนึ่ง

◎ ผู้จำหน่ายของหลวง ศรีสมบัติ หอมสมบัติ เพียจ่าย จันทพานิช ยศสมบัติ กรมหนึ่ง

◎ กรมช่างทอง สุวรรณจักคำ สุวรรณวิจิตร สุวรรณบัญหา หลวงสุวรรณ กรมหนึ่ง

◎ หกเล่า พระยาสุโพ พระยาพลเชียงสา อุปราชา เมืองซอง มหาสงคราม กรมหนึ่ง

◎ สี่เท้าช้าง นาใต้ นาเหนือ หมื่นนาเมืองแพน กรมหนึ่ง

◎ กรมแสง สินระแสง พรหมเทพ พันลูกท้าว กรมหนึ่ง

◎ ช่างเหล็ก แสนนามเกวียน แสนก้าว หมื่นอาวุธ พนทะนี กรมหนึ่ง

◎ นายมหาดเล็ก คำพีทูล แก้วพิทูล แก้วมาลา แก้วกินรี ลาดปาอิน อินทสริยา กวอินตา อินทวีไชย แก้วดวงดี นามลคร พิทักภูบาล สีหาจักร กรนหนึ่ง

◎ ตำรวจ พลเดชซาภักดี ซาหลาบคำ วงษภูธร กรมหนึ่ง

◎ พ่อมโรง มหาโนซิด มหามุนตรี ซาโนซิต ซามาต ซาเนตร ซากำนัน ซาทิพฮต ซามุนตรี อุทธามุนตรี แสนไชย กรมหนึ่ง

◎ เถ้าแก่ ซาบรรทม ซามะรัต คำเพียงตา ราชอาส กรมหนึ่ง

◎ กรมโหรสีมังคละ สิทธิมงคล สีกาซะโยก โสระบัณฑิต โลกวิวร ไลยณุโยก กรมหนึ่ง

ฮิตสิบสอง คองสิบสี่ ฮีตยี่ คองเจียง

ระบอบการปกครองบ้านเมืองอันเป็นกติกาควบคุมสังคมสมัยเก่านั้นคนไทยทางภาคกลางหรือทางใต้ได้รับอิทธิพลจากทางตะวันตกมาก เพราะยึดถือหลักจากคัมภีร์พระมนู พระธรรมศาสตร์ ของชาวอินเดีย โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่มาจากทางด้านนี้มันจะโน้มไปทางจิตนิยม หรือเชื่อในสิ่งที่สมมุติขึ้น เช่น นรกสวรรค์ – สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนไม่เคยเห็น

ส่วนระบอบการปกครองของชาวอีสานสมัยเก่านั้นยังมีอิทธิพลของความเชื่อดั้งเดิมตกทอดมาจากทางเหนืออยู่มากโดยเฉพาะอิทธิพลแบบจีนซึ่งมักจะโน้มไปทางวัตถุนิยม หรือเชื่อในสิ่งที่เคยเห็นคุณเห็นโทษมาแล้ว เช่น บิดา – มารดา – บรรพบุรุษ – วีรบุรุษ ผู้ที่ล่วงลับตายเป็นผีไปแล้ว (ไม่ใช่ผีหลอก) ได้รับการยกย่องเชิดชูบูชามากจนมีการเซ่นไหว้บวงสรวงกันหลายระดับ

ถึงแม้คนไทยทางใต้กับทางอีสานจะเป็นศิษย์ของชาวชมภูทวีปด้วยกัน แต่ลักษณะการปกครองของคนใต้นั้นค่อนไปในแบบที่ใช้ประมวลกฎหมายคล้ายฝรั่งเศส เช่นมีการใช้

กฎหมายตราสามดวง ซึ่มีลักษณะเป็นประมวลกฎหมาย เป็นหลัก ส่วนชาวอีสานนั้นยังไม่ปรากฏว่ามีการใช้กฎหมายประมวล ข้อบังคับหรือกติกาของสังคมส่วนใหญ่เป็นไปตามขนบธรรมเนียมประเพณี คล้ายแบบของอังกฤษ เผ่าชนซึ่งอาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำโขงสมัยเก่าใช้ศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นเครื่องมือหรือวิธีการปกครองบ้านเมืองมากกว่าเผ่าชนทางลุ่มน้ำเจ้าพระยา

การปกครอบบ้านเมืองแต่ละยุคสมัยนั้นจะต้องวางวิธีการให้เหมาะสมกับสังคม แม้แต่การอบรมเผยแพร่พุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้ “กุศโลบาย” ซึ่งเป็นอุบายในทางที่ดี เช่น การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การลักขโมย การผิดลูกเมียผู้อื่น ก็ว่าเป็นบาปจะต้องตกนรกหมกไหม้ ทำให้คนมีส่วนกลัวไม่กล้าประพฤติ การทำความดีเช่นการทำงานเพื่อสังคมส่วนรวม การบริจาคทานเสียสละ หรือช่วยเหลือผู้ประสบเคาะห์กรรมจะได้บุญหรือได้ขึ้นสวรรค์เหล่านี้เป็นต้น

ตามสภาพของสังคมสมัยเก่าเราไม่อาจจะทำให้สมาชิกแต่ละคนซาบซึ้งถึงเหตุผลอย่างในปัจจุบันนี้ได้ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องใช้ “กุศโลบาย” เข้าช่วย เช่น ถ้าจะรักษาพันธุ์สัตว์น้ำ สัตว์บ่า หรือป่าไม้ รักษาแหล่งน้ำไว้ก็จะต้องสร้างศาลเทพารักษ์ขึ้นเพื่อให้ผู้ผ่าผีนเกิดความยำเกรง นอกจากนั้นยังมีการสร้างกติกาหรือกรอบควบคุมความประพฤติปฏิบัติของสมาชิกในสังคมขึ้นอีกมากมายในรูปต่าง ๆ กัน อันได้แก่ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือข้อเว้นข้อห้ามนานาชนิด

ภายหลังต่อมาเมื่อสังคมมนุษย์เปลี่ยนแปลงไป ข้อสมมุติหรือ “กุศโลบาย” ต่าง ๆ เหล่านั้นไร้สมรรถภาพลง แต่ผู้ปกครองไม่ได้หาวิธีการใหญ่เข้ามาแทนหรือชี้แจงแสดงเหตุผลให้คนรุ่นใหม่ได้เข้าใจจึงก่อให้เกิดช่องว่างได้มาก เพราะของเดิมของเก่าเขาก็ไม่เชื่อแล้ว แต่เหตุผลทางด้านคุณและโทษตามหลักวิทยาศาสตร์เขาก็ยังเข้าไม่ถึง จึงเกิดปฏิกิริยาต่อต้านกันมากเพราะไม่เคยทราบถึงความเป็นมาหรือ เบื้องหลัง” ของกุศโลบายทั้งหลายเหล่านั้นเลย

ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีหรือแนวทางประพฤติปฏิบัติของคนทางภาคอีสานมีอยู่มากมีทั้งในระดับชาติ ระดับชุมชนตลอดจนระดับบุคคล

จะขอกล่าวถึงเรื่อง “ฮีตคอง” เสียก่อน คำว่าฮีตก็คือจารีตคองก็คือคลองหรือครรลอง ซึ่งเป็นแนวทาง

[เรื่องอีตสิบสองหรือประเพณีสิบสองเดือนของชาวอีสานนี้อาจารย์จารุบุตร เขียนมาสมบูรณ์แบบ แต่ผมได้เคยพิมพ์ไว้แล้วในอีสานคดีเล่มแรก (และมีใน "ของดีอีสาน" ของอาจารย์จารุบุตรแล้ว) ในเล่มนี้จึงขอเก็บความมาเล่าแต่โดยย่อดังนี้

อีตสิบสอง คือประเพณีหรือจารีตที่ประชาชนร่วมกันทำบุญหรือเป็นงานเทศกาลประจำเดือนต่าง ๆ ตลอดปี ประเพณีเหล่านี้บางอย่างก็เป็นของพราหมณ์ บางอย่างก็เป็นของพุทธ แต่ชาวบ้านเป็นพุทธ จึงทำเป็นแบบพุทธเสียหมด มีร่องรอยของพราหมณ์บ้างเล็กน้อย คือ

เดือนเจียง (เดือนอ้าย) นิมนต์พระเข้ากรรม และชาวบ้านเลี้ยงผีบรรพบุรุษ
เดือนยี่ ทำบุญคูณข้าวหรือ บุญคูณลาน
เดือนสาม ทำบุญข้าวจี่และทำบุญมาฆบูชา
เดือนสี่ ทำบุญพระเวสพังเทศน์มหาชาติ
เดือนห้า ทำบุญตรุษสงกรานต์ ขึ้นปีใหม่
เดือนหก ทำบุญบั้งไฟ และบุญวิสาขบูชา
เดือนเจ็ด ทำบุญบูชาเทวดาอารักษ์
เดือนแปด ทำบุญเข้าพรรษาแรก (ปุริมพรรษา)
เดือนเก้า ทำบุญข้าวประดับดิน
เดือนสิบ ทำบุญเข้าสากหรือสลาก (สลากภัต)
เดือนสิบเอ็ด ทำบุญ ออกพรรษา ปวารณา
เดือนสิบสอง ทำบุญกฐิน และทำบุญสิ้นปีตามคตินิยมแบบเดิม

สิริวัฒน์ คำวันสา]

คองสิบสี่

คองหรือคลองหรือครรลอง ได้แก่แนวทางหรือกรอบกติกาที่พึงใช้เป็นหลักปฏิบัติ มี ๒ ตำราคือ สำหรับบุคคลธรรมดาประพฤติปฏิบัติเป็นกิจวัตรในระหว่างครอบครัวผัวเมีย บ้านเรือนหรือต่อศาสนาแบบหนึ่ง และสำหรับท้าวพระยาผู้ปกครองบ้านเมืองต้องประพฤติ

ปฏิบัติเป็นกิจวัตรด้วย คล้ายกับรัฐธรรมนูญจารีประเพณีที่ไม่เป็นลายลักษอักษรของประเทศอังกฤษ แต่ละตำรามีอยู่ 14 หัวข้อหรือเรียกกันว่าคองธรรมสิบสี่อย่าง เช่น

๑. **ฮีตเจ้าคองขุน** เทียบกับรัฐธรรมนูญหมวดว่าด้วยหน้าที่ของกษัตริย์และแนวนโยบายของรัฐ มีข้อความบางตอนดังนี้

"◎ ฝงหม่ ขนเมืองแท้ พิจารณ์คณและโทย ก๊ดี
ให้เอา ตามฮีตบ้าน เมืองแท้แห่งโต นั้นเนอ
ในโลกนี้ ฮีตบ่ห่อนเสมอกัน แท้ดาย
อย่าได้ เอาคองเมือง เพิ่มมาเบ็นเค้า
◎ เบ็นขุนนี้ ว่าความให้มันแน่ จริงเทอญ
อย่าได้ เห็นแก่ไกล้ สาวไม้โคตรวงค์ แท้ดาย
เบ็นขุนให้ คะนิงใจปานพ่อ เขาเทอญ
อย่าได้ ฮักฝ่ายพุ้น ซังพี่บ่ดี แท้ดาย
ตัวหาก เทียวทางไกล้ ปักตเฮือนดสิฮอด เสียแล้ว
อย่าได้ ปบแล่นปลิ้น คืนแท้อยู่หลัง เพินดาย
คันว่า ความมีให้ ตรัสไปด้วยซื่อ
นางงู อย่าให้เคียด นางเขียดอย่าให้ตาย แท้ดาย

"เบ็นท้าวพระยา จัดแต่งแปงชื่อชามนามกรเสนาอำมาตย์ราชมนตรี ให้พิจารณาสืบเสาะหาผู้ซื่อผู้คดผู้ฮ้ายผู้ดี ซ่างแถลงแปลงลิ้นมักสับส่อ ถ้อยคำอันหนักอันเบาอันน้อยอันใหญ่ให้ไว้ในใจหั้น สมที่พึงจึงพึง บ่สมที่พึงอย่าพึง สมที่ตั้งชื่อให้เพียงใดจึงตั้งเพียงนั้น ให้แต่งตั้งผู้ซื่อสัตย์สุจริตหมั้นเที่ยง ผู้ฮู้จักราชการบ้านเมืองมาแต่ก่อน บ่กดขี่ข่มเหงไพ่ฟ้าข้าแผ่นดิน ให้หายใจเข้าออกได้ จึงตั้งให้เบ็นเสนาอำมาตย์ ฯลฯ

๒. **ฮีตท้าวคองเพีย** ว่าด้วยหน้าที่ของเจ้าเมือง มีข้อความคล้ายคลึงหรืออนุโลมตามฮีตเจ้าคองขุน โดยมีอาณาเขตจำกัดภายในแต่ละเมือง

๓. **ฮีตไพ่คองนาย** มีหลักการเบ็นคติในรูปคำคลอนอยู่มากเช่น

"เจ้านายดีบ่เห็นแก่เงินแสนไถ่ แต่เห็นแก่ไพ่แสนเมือง"

“คันได้นั่งบ้านเป็นเอกสูงศักดิ์ อย่าได้โวโวเสียงลื่นคนทั้งค่าย
ชื่อว่าเป็นนายนี้ให้หวังดีต่อบ่าว คันหากบ่าวบ่พ้อมสิเสียหน้าบาดเดิน”
“ชื่อว่าแนวความเว้าคนเฮามันเกินง่าย ได้เทิงหงายและคว่ำความเว้าบ่อยู่ควม
เขาฮักเขาก็ย้องเขาซังเขาก็ว่า คือดั้งบักเค้าเม้าหมาเถ้าเห่าแต่เขา
เขาซิพากันท้วงทั้งเมืองก็บ่เงี่ยง เขาซิติทั้งค้ายขายหน้าก็บ่อาย”

๔. ฮีตบ้านคองเมือง แต่ละเมืองจะต้องมีการปฏิบัติตามฮีต ๑๒ หรือประเพณี ๑๒ เดือนดังกล่าวข้างต้น ส่วนฮีตของบ้านเรือนนั้นมีข้อห้ามข้อขะลำหลายประการเช่น

◎ อันหนึ่ง น้ำบ่อแก้ว ทั้งหมู่ฮูแหลว
คันว่า ใผไปถม สร้างเฮือนกวมไว้
ก็จัก จิบหายแท้ มินานซิตายจุ่ม ไปแล้ว
อันนี้ ธรรมกล่าวห้าม อย่าได้ล่วงคอง แท้ดาย
◎ อันหนึ่ง คันมีไม้ เป็นตอลำใหญ่
ขุดก่นถีม แปงแล้วฮาบงาม
แล้วเล่า ไปปลุกเฮือนตั้ง กวมตอขุมใหญ่
อันนี้ ขวงขนาดแท้ จิบหายเสี่ยงซู่อัน นั้นแล้ว
◎ อันว่า จอมปลวกนั้น ขุดก่นหนีเสีย ก็ดี
แล้วเล่า ปลุกเฮือนกวม ก็บ่ดีขวงฮ้าย
อันหนึ่ง สระหนองนั้น มีมาแต่เซ่นเก่า ก็ดี
ถมให้ งามฮาบเกลี้ยง ปลุกเฮือนสร้างก็บ่ดี แท้แล้ว
◎ อันหนึ่ง เฮือนสองหลังแล้ว เอามาเป็นหลังหนึ่ง
ก็หาก ขวงขนาดแท้ คำฮ้ายบ่เหือดเฮือน แท้แล้ว
อันหนึ่ง เป็นเฮือนแล้ว พอยเล่าแปงเป็นตม ฉันนั้น
แม่นว่า จักซื้อม้า ความช้างก็บ่ดี แท้ดาย

๕. ฮีตปู่คองย่า

๖. ฮีตพ่อคองแม่

๗. ฮีตใภ้คองเขย

๘. ฮีตบ้าคองลุง

๙. ฮีตลูกคองหลาน

๑๐. ฮีตเถ้าคองแก่

ตั้งแต่ฮีตอันดับ ๕ ถึง ๑๐ นี้เป็นหลักการที่จะต้องปฏิบัติต่อกันสำหรับบุคคลซึ่งอยู่ภายในครอบครัวเดียวกัน มีรายละเอียดที่นักปราชญ์โบราณแต่งไว้เป็นภาพย์หลายเรื่อง เช่น กาพย์ปู่สอนหลาน กาพย์หลานสอนปู่ โดยเฉพาะฮีตเกี่ยวกับผู้เฒ่ามีคำกลอนอยู่มากเช่น

ลักษณะผู้เฒ่าที่ไม่ดีมีดังนี้

◎ แนวคนเถ้าใจเบาเคียดง่าย ใจดีท่อหมากผ้ายใจฮ้ายท่อหมากตูม
◎ ลางเถ้าพุม ๆ บ้อยกลางคืนแต่ก่อนไก่ เอาแต่ความขี้ฮ้ายมาให้ลูกหลาน
◎ ลางเถ้าพางานล้นโลภาเว้าง่าย กินหลายก็ด่าบ้อยกินน้อยก็ใส่เวร
◎ ลางคนเถ้าหัวขาวเช็ดจ่อนพ่อน ยังเล่าเหาะฮ่อนเล่นเลิงชู้สวกเสนห์
◎ ลางคนเถ้าเอาแต่หลานไล่แต่ไก่ วัดวาบ่เข้าไกล้หันหน้าเข้าแต่ดง
◎ ลางคนเถ้าเป็นคนช้าทำการบ่ทันเพ็น บาดว่ายามเข้าส้วมแนวนั้นผั่นลื่นเขา ฯลฯ

๑๑. ฮีตบีคองเดือน คือปฏิบัติการงานให้สอดคล้องกับลักษณะของบีเดือนตามที่นักปราชญ์ทางดาราศาสตร์บัญญัติไว้ และตามฮีต ๑๒

๑๒. ฮีตไฮ่คองนา คือหลักปฏิบัติในเวลาทำไร่–ทำนา มีรายละเอียดอยู่ในกาพย์บทสู่ขวัญข้าว

๑๓. ฮีตวัดคองสงฆ์ เป็นหลักสำหรับบุคคลที่จะต้องยึดถือปฏิบัติในระหว่างครอบครัว ผัวเมีย บ้านเรือน ต่อพระศาสนา ๑๔ ประการคือ

(๑) เมื่อข้าวหรือผลไม้ผลิตดอกออกผลให้นำไปถวายพระภิกษุเสียก่อนแล้วตนจึงบริโภคภายหลัง

(๒) อย่าทำตาชั่งปลอม หรือแปลงตาชั่ง อย่าปลอมแปลงเงินตรา (อย่าจ่ายเงินแดงแปงเงินกว้าง) และอย่ากล่าวคำหยาบต่อกัน

(๓) ให้พร้อมกันทำรั้วหลักและกำแพงล้อมวัดวาอารามและบ้านเรือนของตน กับให้ปลูกหอบูชาไว้ทั้งสี่มุมบ้านเรือน

(๔) ก่อนจะขึ้นบนบ้านให้ล้างเท้าเสียก่อน

(๕) เมื่อถึงวันพระ ๗–๘–๑๔–๑๕ ค่ำ ให้ทำการคารวะเตาไฟบันไดและประตูบ้านที่ตนอาศัยเข้าออกทุกคืน (คือต้องให้ความสนใจเอาใจใส่ต่อสิ่งสำคัญเหล่านี้)

(๖) ก่อนเข้านอนให้ล้างเท้าเสียก่อน

(๗) เมื่อถึงวันพระ (วันศีล) ให้เมียเอาดอกไม้ธูปเทียนทำการคารวะผัวของตน (ผัวที่ดี) และเมื่อถึงวันอุโบสถให้จัดดอกไม้ธูปเทียนไปถวายแก่พระภิกษุ กับให้ทำการคารวะบิดามารดาปู่ย่าตายายด้วย

(๘) ถึงวันพระเดือนดับ (ข้างแรม) และวันพระเดือนเพ็ญ (ข้างขึ้น) ให้นิมนต์พระภิกษุมาสวดมนต์ที่บ้านและทำบุญตักบาตรถวายทานท่าน

(๙) เมื่อพระภิกษุสามเณรมาบิณฑบาตอย่าให้ท่านคอย เวลาใส่บาตรอย่าให้ถูกตัวท่าน กับอย่าสวมรองเท้า กางร่ม ใช้ผ้าโพกหัว อุ้มลูกหลาน หรือถือศาสตราองวุธเวลาใส่บาตร

(๑๐) เมื่อพระภิกษุเข้าปริวาสกรรมให้นำดอกไม้ธูปเทียนไปถวายท่าน

(๑๑) เมื่อเห็นพระภิกษุผ่านมาให้นั่งลงยกมือไหว้ แล้วจึงพูดจากับท่าน

(๑๒) อย่าเหยียบเงาพระภิกษุสามเณรผู้ทรงศีล

(๑๓) อย่านำเอาอาหารที่ตนเหลือกินไปถวายพระภิกษุสามเณร และหากเป็นเมียก็อย่าเอาอาหารที่ตนกินเหลือไว้ให้ผัวกิน

(๑๔) อย่าเสพกามคุณในวันพระ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา และวันมหาสงกรานต์ ผู้ใดหากฝ่าฝืนลูกหลานเกิดมาจะมีนิสสัยดื้อดึง ว่าไม่นอนสอนก็ยาก

๑๔. ฮีตสมบัติคูณเมือง หรือค่าควรเมือง ๑๔ ประการคือ

เป็นท้าวเป็นพระยาอันมีสมบัติประเสริฐ ๑๔ ประการคือ

๑. หูเมือง ได้แก่ราชทูตผู้ฉลาดนำเข้าออกต่างประเทศ ฯ

๒. ตาเมือง ได้แก่ทางหนังสือผู้ฉลาดอาจสอนอักขระบาลี ฯ

๓. แก่นเมือง ได้แก่พระสงฆ์เจ้าผู้ทรงพระธรรมวินัย ฯ

๔. ประตูเมือง ได้แก่เครื่องศาสตราวุธทั้งหลายต่าง ๆ สั่งสมไว้ ฯ

๕. ฮากเมือง ได้แก่โหราศาสตร์ อาจฮู้เหตุฮ้ายและดี

๖. เหง้าเมือง ได้แก่เสนาผู้เฒ่าแก่กล้าหาญมั่นคง ฯ
๗. ขื่อเมือง ได้แก่กวนบ้านและตาแสงราษฎรผู้ซื่อสัตย์ ฯ
๘. ฝาเมือง ได้แก่แกล้วทหารผู้สามารถอาจทำยุทธกรรมกับข้าศึกชนะได้ฯ
๙. แปเมือง (ขางเมือง) ได้แก่ท้าวพระยาองค์ประกอบด้วยศีลธรรมอันดีล้วน ฯ
๑๐. เขตเมือง ได้แก่เสนาอำมาตย์ผู้ฉลาดฮู้เขตบ้านดินเมือง ว่าที่นั่นดีหรือชั่วมีคุณหรือบ่ ฯ
๑๑. สติเมือง ได้แก่เศรษฐีและพ่อค้าผู้มั่งมีเป็นดี ฯ
๑๒. ใจเมือง ได้แก่หมอยาผู้วิเศษ ฮู้พยาธิใช้ยาถูก ฯ
๑๓. ค่าเมือง ได้แก่ภาคพื้นภูมิประเทศและพลเมือง
๑๔. เมฆเมือง ได้แก่เทพยดาอารักษ์ทั้งหลายในเขตบ้านเมือง ดังคำบรรยายเป็นกลอนต่อไปนี้

◎ หูเมือง นั้นได้แก่ทูตาผู้คนดีผู้ฉลาด อาจนำความนอกพุ้นมาเข้าสู่เมือง
ตาเมือง นั้นได้แก่นายหนังสือเว้าคนผู้ฉลาด สามารถสอนสั่งให้บาลีก้อมซ่แนวสอนหมู่แถวพันธุ์เชื้อวงศ์วานน้อยใหญ่
อันแก่นเมือง ได้แก่สังฆเจ้าผู้ทรงธรรมวินัยสูตร นั่นละเป็นแก่นแท้เมืองบ้านแห่งเฮา
ประตูเมือง ได้แก่บีนหรือหน้าลาหลาวง้าวหอก เครื่องอาวุธทุกชั้นในหั้นแม่นประตู ที่พวกเสนาข้ามนตรีรักษาอยู่
ฮากเมือง นั้นได้แก่โหราเจ้าหมอโหรผู้ฉลาด ฮู้เหตุดีและฮ้ายซิมาเข้าสู่เมือง
เหง้าเมือง นั้นได้แก่เสนาผู้คนหาญเฒ่าแก่ เป็นผู้คงเที่ยงมั่นบ่ผันบิ่นเปลี่ยนแปร
อันขื่อเมือง ได้แก่ตากวนบ้านตาแสงผู้สัตย์ซื่อ ราษฎรก็หากสุขอยู่ด้วยดอมเจ้าสู่คน
ฝาเมือง นั้นได้แก่พลาหาญกล้าโยธาทแกล้วเก่ง กับทหารผู้กล้าอาจฟันฆ่าชนะเขากับข้าศึกซิเข้ามายาดชิงเมือง
แปเมือง นั้นได้แก่คุณพระยาเจ้าผู้ทรงธรรมทศราช เป็นผู้อาจเก่งกล้าผญาล้ำกว่าคน ผู้ตั้งในธรรมพร้อมและศีลธรรมสัตย์ซื่อ เป็นผู้ดียิ่งล้ำพลข้าอยู่เกษม

เขตเมือง นั้นได้แก่เสนาข้ามนตรีอำมาตย์ ผู้ฉลาดอาจฮู้ดินบ้างและเขตเมืองบ่อนนั้นดีหรือฮ้ายมีคุณหรือบ่ นี้ละเป็นเขตบ้านเมืองแท้อย่างดี

สติเมือง ได้แก่เศรษฐีเจ้าผู้เป็นดีมีงมั่ง และผู้ตั้งตลาดค้าหาซื้อจ่ายของ ผู้ที่ทำถืกต้องคองราชธรรมเนียม บ่แม่นแนวโจโรหลอกหลอนลวงต้ม นี้ละเด้อสติเมืองเกินมันแม่น

อันใจเมือง ได้แก่แพทย์ผู้ฮู้ยาแก้ใส่คน อันไทเฮาเฮียกว่าหมอกล้าผู้หายามาบ่วปีน ฮู้จักพยาธิฮ้ายยาแก้ถืกกัน นี้ละเป็นใจแท้เมืองคนเจริญยิง

อีกค่าเมือง ได้แก่ภูมิภาคพื้นดินฟ้าค่าแพง ภูมิประเทศบ่อนแล้งหรือซุ่มดินงาม อีกทั้งชาวพลเมืองก็ดั่งเดียวกันแท้ ผู้ซิทำคุณให้เมืองตนเจริญเด่น และดินฟ้าหมู่นั้นสำคัญแท้กว่าเขา นี้ละซินำผลเข้ามาหลายอย่าง ของต่าง ๆ หมากไม้ก็มีด้วยแผ่นดิน

เมฆเมือง นั้นได้แก่เทพดาเจ้ามเหศักดิ์ตนอาจ อารักขาอยู่เผ้า แถวนั้นเขตเมือง นี้กะดีเหลือล้นฮักษาคนสุขยิง นี้กะเป็นมิ่งบ้านเมืองแท้อย่างดี

ขะลำ

ดังได้กล่าวแต่ต้นเล่าว่า ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี หรือแนวทางประพฤติปฏิบัติของคนทางภาคอีสาน ซึ่งเสมือนรัฐธรรมนูญจารีตประเพณีมีอยู่หลายระดับทั้งในระดับชาติระดับชุมชน ซึ่งปรากฏอยู่ในรูปฮีตสิบสองคองสิบสี่ ส่วนในระดับต่ำซึ่งเป็นมาตรการเพื่อควบคุมความประพฤติปฏิบัติของประชาชนที่ยึดถือกันเคร่งครัดมาตั้งแต่โบราณกาลอย่างหนึ่ง มีผลให้เอกชนแต่ละปฏิบัติเป็นกิจวัตรประจำวัน ตั้งแต่เกิดจนตาย ตั้งแต่เช้าจนค่ำ ตลอดเวลากลางวันและกลางคืนคือ “ขะลำ” ซึ่งปัจจุบันนี้อาจมีคนรู้จักจดจำหรือปฏิบัติตามเป็นส่วนน้อย แต่สมัยเก่าเขาบอกสอนลูกหลานรับช่วงกันมาเป็นชั่วอายุคน โดยไม่จำเป็นต้องเสียเวลาอธิบายชี้แจงแสดงเหตุผลตัวอย่าง “ขะลำ” มีดังนี้

๑. ไปเอาบุญก่ายบ้าน–บ่ฮู้จักแลงจักงาย–ขะลำ ไทยเฮือนเดียวกินเข้าบ่พร้อมกัน–ขะลำ

๒. กินเข้าก่อนผัวเบ็นวัวเข้าตู้ นอนก่อนผัว–ขะลำ

๓. นอนบ่ถืกทิศ นุ่งห่มผ้าทางกลับ–ใช้ตีนเขี่ยเสื้อผ้า–ขะลำ

๔. พ้นพืนมื้อเช้า ผัดเข้ามื้อแลง แบกของขึ้นเฮือน หาบพืนขึ้นบ้าน–ขะลำ

๕. นั่งขวางบันได ขวางประตู–ขะลำ ข้ามขั้นบันไดขึ้นเฮือน ตีนเช็ดหัวขั้นได –ขะลำ

๖. ไปโฮ่เนื้อเอ้นชื่อสัตว์จริง–ขะลำ

๗. ผัวไปทางไกลเมียอยู่บ้านตัดผม ทัดดอกไม้–ขะลำ

๘. ผัวไปล่าสัตว์ใหญ่เมียอยู่บ้านนุ่งซีนแดง–ขะลำ

๙. ฝนตกฟ้าฮ้อง ขี่ควายแล่น ยกมีดยกเสียมพันไม้–ขะลำ

๑๐. นั่งหย่อนขา ไกวขาเทิงเฮือนสูง–ขะลำ

๑๑. ย่างเสียงดัง กินข้าวเสียงดัง พื้นไม้ตอนกลางคืน–ขะลำ

๑๒. ตีก้อนเส้า เอาไม้เอามีดเคาะเสาเฮือน–ขะลำ

๑๓. ย่างก่อนเจ้าหัว เว้าหยอกเจ้าหัว เข้าวัดเว้าเสียงดัง–ขะลำ

๑๔. ขี่วัวขี่ควายหันหลังให้ทางเขา–ขะลำ

๑๕. เอามือตีแมวตีหมา เตะวัวเตะควาย–ขะลำ

๑๖. ปลูกยานางที่เดินบ้าน ปลูกผักอีฮุม หมากลิ้นฟ้า ผักหวานในบ้าน–ขะลำ

๑๗. ลูกเขยลูกสะใภ้นอนเบิงบ่ได้ ถือว่าบ่ยำเกรงปู่ย่าตายาย–เด็กน้อยอยู่บ่อนสูงกว่าผู้ใหญ่–ขะลำ

๑๘. บุญมหาชาติ ขี้เมาเข้าวัด–ขะลำ ตีฆ้องกลอง (เว้นแต่กลองรับ)–ขะลำ

๑๙. ไทยเฮือนอื่นบีดเบีดบ่องเอี่ยม (หน้าต่าง) –ขะลำ

๒๐. เล่นหมากรุกสะกาคนยังบ่ทันตาย–ขาลำ

๒๑. ปรึกษากันไปหาหมอให้คนไข้ได้ยิน–ขะลำ

ขนบธรรมเนียมประเพณี หลักปฏิบัติตนของแต่ละบุคคลหรือข้อห้ามในรูป “ขะลำ” มีหลายร้อยหลายพันอย่าง บางอย่างก็เกี่ยวกับประเพณีที่จัดไว้เบ็นเรื่องๆ เช่น การปฏิบัติตนระหว่างผัวเมีย ในวันพระวันศีลนั้นเมียต้องกระทำการสมบัติสมมาผัว ไม่ให้เมียแตะต้องหัวหรือเส้นผมของผัว เสื้อผ้าของผัวและเมียเก็บไว้ปนกันไม่ได้ ผ้าของผัวต้องเก็บไว้ในที่สูง

กว่า ประเพณีในวันหยุดประจำบี หรือประจำสัปดาห์ ประจำบักษ์นั้นต้องละเว้นหรือเลิกการทำงานโดยเด็ดขาดเคร่งครัด เช่นวันพระวันศีลไม่ให้ตักข้าวเปลือกในเล้ามาตำ ยามวันสงกรานต์ต้องหยุดทำงานทั้งสิ้น โดยเฉพาะวันเนาว์ต้องอยู่บ้านห้ามมิให้ใช้เงิน–ขะลำ ไม่ให้เบิดหีบโดยจัดหาหนามมากองทับคลุมหีบไว้ ในระหว่างหนุ่มสาวตามประเพณีนิยมให้พบปะสนทนาเกี้ยวพาราศรีกันได้อย่างเบิดเผยแต่มิให้ถูกเนื้อต้องตัวกัน–ขะลำ–ผิดผี–ผิดเทวดาของฮักษา มิให้หนุ่มเดินล่วงล้ำกล้ำกลายไปมาบนบ้านเรือน ให้นั่งพูดจาแทะโลมกันเป็นที่เป็นทาง ห้ามนั่งใกล้กันระยะเอื้อมมือถึง-ขะลำ หญิงสาวไปไหนมาไหนคนเดียวกลางคืน–ขะลำ ไปกับชายสองต่อสองไม่ว่ากลางวัน กลางคืน–ขะลำ ผู้หญิงไปซู หรือสมสู่ผู้ชาย–ขะลำมาก ต้องทำพิธีแก้ไขใหญ่โต

ประเพณีเกี่ยวกับการตาย ถ้าผู้ใดตายโหง หรือตายบีจจุบัน เช่นตกต้นไม้ตาย จมน้ำตาย มีการตีกลองท้วงตามวัด มีเหตุอันตราย เช่น โจรปล้น หรือไฟไหม้ก็ต้องตีกลองท้วง คนตายโหง หรือเจ็บป่วยตายภายใน ๕–๖ วัน ห้ามมิให้นำไปเผาภายในกำหนด ๓ บี ทั้งนี้อาจจะเพื่อพิสูจน์หลักฐานการตาย ถ้าตายโดยเจ็บป่วยธรรมดาเกิน ๖ วันจึงจะเผา เมื่อหามศพผู้ตายออกจากบ้านห้ามตากผ้าตามเรือนใกล้เคียง–ขะลำ ภายในเรือนผู้ตายต้องเทน้ำออกจากตุ่มให้หมดทุกตุ่ม เสื่อสาดต้องปูกลับให้หมด เดินตามศพไปบ่าช้าห้ามเหลียวหลัง–ขะลำ การแต่งตัวศพต้องกลับทางทั้งสิ้นไม่ว่าเสื้อผ้าชนิดใด

การรู้จักบุญคุณของข้าวก็เป็นประเพณีที่มีกฎ “ขะลำ” ห้ามไว้มากเช่น ไม่กินเนื้อควาย เพราะมีบุญคุณใช้งานทำนาผลิตข้าวให้ ก่อนจะตักข้าวเปลือกในเล้าไปตำต้องกล่าวคำว่า “กินอย่าให้บก จกอย่าให้ลงเด้อ” เวลาจะตักข้าวสารไปหม่าหรือแช่น้ำก่อนนึ่ง ต้องนั่งคุกเข่าให้เรียบร้อย ถ้ายืนโก้งโค้ง “ขะลำ” ข้าวเปลือกข้าวสารหกห้ามใช้ตีนเขี่ย ข้าวเหลือกินในป่าต้องนำกลับเข้าบ้านทุกเมล็ด กินข้าวเสร็จต้องยกมือไหว้สำหรับกับข้าว ข้าวสารต้องไม่ให้หมดหรือขาดบ้าน ข้าวเหนียวในกล่องหรือกระติบต้องเหลือติดไว้ไม่ให้ขาดได้ กินของในถ้วยชามห้ามกินจนหมดเกลี้ยง เมื่อหมดฤดูกาลทำนาแล้วมีพิธีการสู่ขวัญข้าวมิฉะนั้นจะเกิดขะลำ

รำกระทบสาก (เร็อมลูดอันเร)

สิริวัฒน์ คำวันสา

รำกระทบสากมีเล่นกันอยู่ในจังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์ มีชื่อเรียกหลายอย่างว่า รำกระทบไม้บ้าง รำสากบ้าง เต้นสากบ้าง พื้นบ้านเขาเรียกว่า เร็อมลูดอันเร หรือเร็อมอันเร (เร็อม = รำ, ลูด = เต้น, อันเร = สาก) เรื่องของรำกระทบสาก ก็มีอยู่ว่า

ก. **ประวัติความเป็นมา** การรำชนิดนี้มีมานานใน ๒ จังหวัดนี้ แต่ยังไม่มีใครทราบว่า เกิดเมื่อไร ใครเป็นคนคิด เพียงแต่เล่าต่อกันมาว่า ครั้งโบราณสาว ๆ ตำข้าวกันเป็นหมู่ ๆ ลงตำที่ลานบ้านในเวลากลางคืน (เหมือนการลงข่วงของสาวอีสานในจังหวัดอื่น ๆ) ตำไปคุยกันไป ขณะเดียวกันก็มีหนุ่ม ๆ เบ่าขลุ่ยมาคุยสาว อาจจะช่วยสาวตำข้าวด้วยก็ได้ เมื่อตำข้าวเสร็จ ก็มีการเล่นเอาสากกระทบเป็นจังหวะ อาจจะเกิดจากหนุ่มมือบอนเคาะสากเล่นก็ได้ เมื่อเคาะเป็นจังหวะก็มีการเต้น การรำ ไปด้วยเพื่อสนุกสนานเฮฮา ครั้งแรกไม่มีดนตรีปี่กลองอะไร มีแต่สากไม้แก่นเท่านั้น หนุ่มสาวก็เต้นกันไปมา ยังไม่มีกฎเกณฑ์หรือมาตรฐานในการรำอะไร (ไม่มีบท)

ต่อมาการเล่นชนิดนี้เป็นที่นิยมกันมากและแพร่หลาย ระเบียบและกฎเกณฑ์การเล่นจึงมีขึ้น คือให้เล่นเฉพาะในเดือน ๕ เท่านั้นและเล่นเป็นเวลา ๑ เดือน ในระยะนั้นชาวบ้านก็หยุดงานกัน เช่นชายหยุดเลื่อยไม้หญิงหยุดทอผ้าเป็นต้น ความคิดอันนี้ต่อมากลายเป็นความเชื่อ และถือว่าถ้าใครฝ่าฝืนฟ้าจะผ่าตาย ชาวบ้านจึงหยุดกันไปหมดและหันมาเล่นรำสากกัน นอกจากรำสากแล้ว ยังมีเวลาว่างที่จะเล่นอย่างอื่น ๆ ด้วยเช่น สะบ้า สงกรานต์ รำตรุด เป็นต้น การรำกระทบสากนี้ก็มักจะควบคู่กันไปกับรำตรุดด้วย (ตรุด = ตรุษ) การเล่นรำสากต่อมาได้มีดนตรีเข้าประกอบ และคิดหาวิธีรำ จังหวะรำ ที่สวยงามด้วย ทราบว่าผู้คิดเรื่องนี้คือ “ครูปีน ดีสม” หมู่ที่ ๗ บ้านคงมัน ต. คอโค อ. เมือง จ. สุรินทร์

ข. **จังหวะการเล่น** การเล่นมีหลายจังหวะคือ

๑. จังหวะเจิงมวย คือจังหวะขาเดียว (มวย = ๑) เป็นจังหวะช้าเพราะเข้าสากเพียงขาเดียว

๒. จังหวะเจิงเบียร คือจังหวะ ๒ ขา (เจิง = หรือเชิงเท้า เบียร์ = ๒) เป็นจังหวะสวิงเร็ว เต้นยากมากและมีอันตราย รำเข้าสากทั้ง ๒ ขาจึงเรียกว่า เจิงเบียร เป็นจังหวะที่ชวนดูสนุกสนานตื่นเต้นมาก

๓. จังหวะไหว้ครูหรือเกรินครู เป็นจังหวะเร็วเหมือนกัน จะเข้าขาเดียวหรือสองขาก็ได้ เรียกอีกอย่างว่า "จังหวะกัจผกา" (กัจ = เด็ด, ผกา = ดอกไม้)

๔. จังหวะมะลบโดง (มะลบ = เงาร่ม, โดง = มะพร้าว) หมายถึงเงาของยอดมะพร้าวโยกโยนโอนเอนไปมา เป็นจังหวะช้า ผู้รำแสดงศิลปการเข้าสากและออกสากด้วยลีลาอ่อนช้อยโยนโอนตัวสวยงามนับเป็นจังหวะที่น่าดูมาก ผู้หัดใหม่ชอบจังหวะนี้เพราะง่ายและมีอันตรายน้อย

๕. จังหวะซาประดาน เป็นจังหวะอำลา จังหวะนี้มักจะถือพานดอกไม้ หรือน้ำมนต์ มีน้ำอบ น้ำหอม แป้ง ขมิ้น หรือดอกไม้ สำหรับพรมให้ผู้ชมเป็นการอำลาการแสดง

ค. **เรื่องดนตรี** ดนตรีที่ใช้ประกอบเร็อมอันเรมีไม่กี่ชิ้น คือมีปี่อ้อหรือปี่ไฉน ๑ เลา โทน (ตะโทน) ๒ ลูก (ให้เสียงทุ้ม ๆ) ซออู้ ๑-๒ คัน ฉิ่ง กรับ (อาจมีระนาดด้วย) แต่ที่จำเป็นก็มีเพียงปี่กับโทนเท่านั้น ส่วนประกอบที่สำคัญคือสาก ๒ คู่ ยาวประมาณ ๓เมตร สากนี้นิยมทำด้วยไม้แก่น เช่นไม้มะค่าหรือไม้แดง เพราะมีเสียงดังดี สากนี้จะทำกลมและโตพอเหมาะกับมือ บางคณะก็มี สากยาว ๑ คู่ สากสั้น ๑ คู่ โดยเอาสากสั้นไว้ริมเป็นฐานรองหัวท้าย ส่วนสากยาวอยู่กลางใช้กระทบกัน

ง. **ผู้รำ** มีชายหญิงรำกันเป็นคู่ ๆ มากน้อยตามความเหมาะสม แต่ต้องมีคู่เก่ง ๆ อยู่ ๑ คู่ ที่จะเต้นเข้าสาก (บางคณะก็เต้นเข้าสากได้ทุกคู่) รำกันเป็นวงเหมือนรำวงเวียนขวา การกระทบสาก ก็กระทบแรงเพื่อให้เกิดเสียงดังเป็นจังหวะไปพร้อม ๆ กับดนตรีด้วย ผู้รำต้องเร็วเหยียบเข้าไประหว่างสากที่แยกจากกันชั่ววินาทีนั้น แล้วรีบชักเท้าออกก่อนที่สากจะกระทบกัน ถ้าชักช้าไปนิดเดียวหรือพลาด ก็อาจจะต้องขาบวมขาแตกเอาได้ ผู้รำมักจะเป็นวัยหนุ่มสาว หากหนุ่มคนใดต้องการจะอยู่ใกล้ชิดกับสาวที่ตนหมายปองไว้ ก็จะต้องแสดงความสามารถในการรำ พาสาวเข้าสากออกสาก ในขณะที่คู่อื่น ๆ ยังรำอยู่วงนอก แต่บางทีก็รำเข้าออกสากกันทุก ๆ คู่

อนึ่ง ทุกครั้งก่อนจะจบ เป็นธรรนเนียมอยู่ว่าต้องให้ครูหรือผู้ชำนาญในการเต้นสากนี้ ออกไปแสดงความสามารถ ในท่าพลิกแพลงต่าง ๆ ที่น่าหวาดเสียว เช่นลงไปนอนระหว่างสากบ้าง เอาหัวปีกลงไปบ้าง เอาข้อศอกหรือเข่าหย่อนลงไปบ้าง แล้วรีบยกออกโดยเร็วก่อนที่สากจะกระทบกัน บางทีก็มีการแสดงการคาบธนบัตรด้วย การแสดงอันสุดท้ายนี้แหละ ที่ท่านรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย (พลเอกเปรม ติณศูลานนท์) ให้ข้อสังเกตว่า น่าจะมีมาภายหลัง ไม่ควรจะรวมกับเรือมอันเร เพราะดูคล้าย ๆ กับปาหี่ไป (ส่วนตัวผมเห็นว่ามีไว้ก็ดีเหมือนกัน เพราะผู้ชมชอบ ดูตื่นเต้นดี ขอแต่ให้อยู่สุดท้ายรายการอื่น ๆ ก็แล้วกัน และบอกผู้ชมว่า อันนี้เป็นของแถมผมคุยกับท่านเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑)

จ. **การไหว้ครู** การแสดงสมัยต่อมาเมื่อมีครูผีกแล้วนี้ เกิดมีพิธีไหว้ครูด้วย คือ ก่อนแสดงให้นำเอาเครื่องดนตรีมารวมกันแล้วจุดธูป ๑ คู่ เทียน ๑ คู่ เหล้าขาว ๑ ขวด ผ้าขาว ๑ ผืน กรวยดอกไม้ ๑ กรวย เงิน ๖ สลึง ใส่ไว้บนพาน และเงินค่าขึ้นครูอีก ๒๐ บาท (แต่ถ้าจะทำให้สมบูรณ์แบบที่สุดก็จะต้องเพิ่มเป็น กรวย ๕ กรวย บุหรี่ ๕ มวน ข้าวสาร ๑ ถ้วย มีใบพลู ๒ ใบทับ อาหารคาวหวานผลไม้ครบถ้วน แป้ง ขมิ้นผง น้ำอบ ด้วย) ทั้งประธานและผู้แสดงทั้งหมดสำรวมจิตบอกกล่าวครูดนตรี จากนั้นครูจะเอาเหล้าที่ประกอบพิธีนั้นแหละหยดลงไปบนเครื่องดนตรีทุกชิ้น รวมทั้งสากด้วย จากนั้นผู้แสดงทุกคนก็จิบเหล้าในขวดนั้น แล้วก็เริ่มเพลงไหว้ครู ซึ่งใช้ซอนำตามด้วยปี่ ต่อมาก็ให้จังหวะด้วยกลองหรือกันตรึม ๓ ใบ เมื่อจบบทไหว้ครูแล้ว ครูก็จะต่อด้วยเรือมอันเร จังหวะออกหรือจังหวะ ๒ ขา

การรำสากนี้ทางภาคใต้แถวนครศรีธรรมราชก็มีเล่น แต่ไม่โลดโผนและน่าหวาดเสียวเหมือนเรือมอันเร นอกจากนี้มีเล่นกันในต่างประเทศคือที่ฟิลิปปินส์และอินโดเนเซีย แต่ก็ไม่โลดโผนเช่นกัน คือเพียงแต่ทำท่าทางเท่านั้น บางตอนอาจจะมีการเหยียบเข้าในระหว่างสาก แต่จังหวะก็ช้าเนิบนาบแบบระบำพื้นบ้านของเขา ยิ่งกว่านั้น สากที่ใช้ก็เป็นลำไม้ไผ่เบา และเสียงไม่กังวาล เมื่อกลางปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ฟิลิปปินส์เคยมาแสดงรำชนิดนี้ที่ประเทศไทย ดูแล้วไม่น่ากลัวอะไร คล้าย ๆ กับว่าเขาต้องการแต่เพียงเสียงและจังหวะของสากเพื่อ

ประกอบการร่ายรำเท่านั้น ไม่ได้แสดงถึงความชำนาญคล่องแคล่วของผู้รำ นี้ก็แสดงถึงเอกลักษณ์แห่งศิลปของแต่ละชาติ ซึ่งทุกชาติก็ควรจะรักษาเอกลักษณ์ของตนไว้

อย่างไรก็ตาม ก็มีปัญหาให้เราคิดต่อไปอีกว่าศิลปชนิดนี้จะเกิดที่ไหนก่อน ใครเอาอย่างจากใคร ท่านรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย สันนิษฐานตามแบบคนผู้รักชาติว่า ของฟิลิปปีนส์น่าจะไปจากไทยเรื่องนี้ เห็นทีท่าว่าจะต้องค้นคว้ากันต่อไปอีก คุณครูปิ่น ดีสม (อายุ ๖๐ ปีแล้ว) ก็ทราบแต่เพียงว่า การรำชนิดนี้ มีมานานแต่ก็ยังสืบไม่ได้ว่า ใครเป็นผู้ริเริ่ม ส่วนตัวผม มีความเห็นว่า คงมาจากการละเล่นของเผ่าละว้า พวกละว้ามีกระจายกันอยู่ในลาว ภาคเหนือของไทย และอีสาน พวกละว้ามีการเต้นรำในเทศกาลบางอย่างของเขา โดยเอาไม้มาทำเป็นกรอบสี่เหลี่ยมเหมือนคอกหมู สูงประมาณ ๑ คืบ แล้วมีท่อนไม้ยาว ๒ ท่อนมาวางพาดบนคอกหมู เหมือนไม้ตะเกียบวางพาดปากชาม ผู้รำก็จะกระโดดเข้าไปในคอกนั้นแล้วเต้นเข้าออกระหว่างท่อนไม้ทั้ง ๒ ท่อนนั้น ผู้เต้นก็สับเปลี่ยนกันเข้าออกเหมือนการรำชนิดอื่น ๆ ดูการเล่นและอุปกรณ์การเล่นแล้ว ไม่ต่างกันเลยจากการรำกระทบสากของสรินทร์บรีรัมย์ อาจจะต่างกันตรงเนื้อร้องและทำนองเพลงเท่านั้น (ประวัติย่อของเผ่าละว้าจะมีในเล่มต่อไป)

247ที่
ข้ามจำหน่าย

การสักขาลายและการบ่อง
เอกลักษณ์ของชนเผ่าอ้ายลาวหรือไทยลาว

โดย
นายจารุบุตร เรืองสุวรรณ

	ขาลายแล้ว	ทางแอวตั้งช่อ
	ตั้งช่อแล้ว	ทางแข่วตอกทอง
	สักนกน้อย	งอยแก้มจังซีคือ
ขาขาว	มานั่งไกล้	เหม็นคาวฮากซิออก
ขาลาย	มานั่งไกล้	หอมเนียมอ้มกะบ่อปาน
สิบผืนผ้า	ซาวผืนผ้า	บ่ท่อขาลายอ้ายขันก่าย
ขาลาย	อ้ายก่ายแล้ว	พอปานผ้าหมื่นผืน
	ขาบ่อลาย	บ่ให้กลายเดิ้นบ้าน
	ขาบ่ลายดี ๆ	ไปกินข้อยู่บ่าแก
	แบ้นบ่บ่อง	บ่ให้จ่องขางเฮือน

คำกลอนโบราณของชาวอีสานดังที่นำมาเป็นตัวอย่างข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นถึงทัศนคติหรือค่านิยมของสังคมสมัยเก่าได้เป็นอย่างดีว่า การสักขาลายและการบ่องนั้นมีความหมายเพียงใด และได้นำมาเป็นคำ "จ่ายผะหญา" ซึ่งย่อมทราบกันดีในสังคมชาวอีสานสมัยก่อนอย่างแพร่หลายด้วย

ในหนังสือเรื่องก่อนประวัติศาสตร์ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศเธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ หน้า ๓๒–๓๓ มีข้อความตอนหนึ่งว่า มนุษย์พวกก่อนประวัติศาสตร์หรือแม้มนุษย์ในปัจจุบันนี้ชอบเอาอะไรทาตัวเป็นเครื่องป้องกันอันตรายทั่วทุกแห่ง ในที่ที่มีดินแดงพวกมนุษย์ก่อนสมัยประวัติศาสตร์ชอบเอาดินแดงทาตัว ด้วยเห็นว่าโลหิตเป็นกำลัง

ของมนุษย์ ถ้าโลหิตตกไม่หยุดก็เลยตาย พิจารณาเห็นว่าโลหิตผิดกับน้ำอื่นด้วยสีแดง จึงเชื่อว่าสีแดงอาจทำให้เกิดกำลัง ก็เอาดินแดงทาตัวเหมือนอย่างยาทาบำรุงกำลัง

นอกจากมนุษย์ดึกดำบรรพ์ชอบทาตัวด้วยสีแดงดังกล่าวข้างต้นนี้แล้ว ยังมีหลักฐานปรากฏว่า ชอบทาเน้อตัวด้วยสีอื่น ๆ อีกมาก และเพื่อจะมิให้มีการลบเลือนออกได้ จึงเกิดมีการสักตามผิวกายเพื่อให้สีต่าง ๆ ติดอยู่อย่างถาวรตามผิวหนัง แม้แต่ชนผิวขาวบางพวกก็นิยมการสักลายสีน้ำเงิน สีดำ สีแดง

จากหนังสือเรื่องของชาติไทย โดยพระยาอนุมานราชธน (ยง เสถียรโกเศศ) ภาค ๑ ไทยในประเทศจีน บทที่ ๑ ไทยเดิม และบทที่ ๒ กำเนิดชาติอ้ายลาว ซึ่งอ้างว่าได้มาจากจดหมายเหตุของจีนและญวน มีข้อความสำคัญตอนหนึ่งว่า **“ชาวอ้ายลาวสักรูปมังกรที่ร่างกาย นุ่งผ้ามีหางหอยอยู่ข้างหลัง”** และมีอีกตอนหนึ่งว่า **“พวกเหล่านี้ทั้งหมดสักทาหมึกเป็นรูปช้าง รูปมังกร นุ่งผ้ามีชายกระเบนห้อยข้างหลัง”**

วารสารเมืองโบราณ เรื่องสุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน โดย มานิต วัลลิโภดม ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒–๓ มีข้อความบางตอนกล่าวว่า “ในกาลนั้นประชาชนลงอาบน้ำหรือจับกุ้งปลาในแม่น้ำลำคลองเกิดเป็นอันตราย เพราะเหตุว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นเชื้อสายพระยานาคอสรพิษจึงชุกชุม พระเจ้าหลากกองลุนนี้มีประวัติว่าเป็นโอรสของพระเจ้ากินเยืองเวือง ๆ ได้นางเทิงลองธิดาพระยานาคเป็นมเหสีและเป็นราชมารดาของพระเจ้าหลากกองลุน ๆ จึงประกาศให้ราษฎรเอาหมึกสักด้วยเหล็กเป็นรูปนาค รูปงู จนลายไปทั้งตัว เพื่อให้อสรพิษเข้าใจว่าประชาชนเหล่านั้นเป็นพวกเดียวกันจะได้ไม่ขบกันเป็นอันตราย”

“ชาวไทยในลุ่มแม่น้ำยางจื้อเกียงและแม่น้ำซีเกียงหรือจูเกียง แม้จะมีชื่อแปลกกันไปหลายชื่อแต่ก็มีชื่อเรียกรวมกันว่า หลอ--โล–เลียว หรืออ้ายลาว พวกอ้ายลาวนิยมสักด้วยหมึก และมณฑลยูนนานกับไกวเจานั้น จีนเลยเรียกชื่นหม่าน แปลว่างูใหญ่ ความข้อนี้นำไปพิเคราะห์เปรียบเทียมกับที่พงศาวดารญวนเล่าว่า พระเจ้าหลากกองลุนเป็นเชื้อสายพระยานาค และทรงประกาศบังคับให้พลเมืองสักเป็นรูปนาครูปงู เพื่อป้องกันอสรพิษนั้นก็ได้ความรู้ว่าชนเหล่านี้คือพวกอ้ายลาว”

“ฝ่ายเตียวฮูแม่ทัพจีน ซึ่งแต่ทัพไปตั้งพักอยู่ชายแดนแคว้นยูนนาน เมื่อได้รับกำลังกองทัพหนุนจากประเทศจีน ทั้งทางบกทางเรือแล้วก็ยกมาโจมตีกรุงเวียดนาม รบพุ่งติด

พันกันตั้งแต่บีมะเมีย พ.ศ. ๑๙๖๙ จนถึงบีระกา พ.ศ. ๑๙๗๒ กองทัพจีนจึงมีชัยชนะตีได้กรุงเวียดนาม เตียวฮูมีประกาศห้ามมิให้ชาวเวียดนามทำการสักร่างกายด้วยหมึกอีกต่อไป เป็นอันว่าสัญญลักขณ์ของไทยอ้ายลาวในหมู่คนเวียดนามจึงเริ่มสูญไปตั้งแต่นั้นมา"

ชนเผ่าอ้ายลาวซึ่งอยู่ในรัฐไทยใหญ่ ซึ่งชาวอีสานเรียกว่าคนญวนหรือกุลา ตลอดจนคนในทางหลวงพระบางยังมีการสักหมึกต่อมาเป็นเวลาช้านาน บางคนสักดำ จนกระทั่งเวลาเปลื้องผ้าอาบน้ำตั้งแต่เอวลงมาจนถึงหัวเข่าจะมีสีดำไปหมด

ชนเผ่าอ้ายลาวที่เคลื่อนตัวมาอยู่ทางอาณาจักรลานนา และลานช้างนั้น ยังนิยมทำการสักตัวด้วยหมึกอยู่ เนื่องจากได้รับอิทธิพลทางศาสนาจากอินเดียมากขึ้นกว่าเดิม จึงเปลี่ยนลวดลายการสักจากรูปนาค รูปงู เป็นสัตว์ป่าหิมพานต์ตามคติของอินเดีย เช่น รูปมอม (สิงโต) และรูปนก เป็นต้น ประชาชนในเขตลานนา และลานช้างมีการสักด้วยหมึกอย่างแพร่หลายที่สุดและกลายเป็นเอกลักษณ์ของคนตามท้องถิ่นในบริเวณนั้น จนทางราชการเห็นความสำคัญจึงนำเอามาตั้งเป็นชื่อมณฑลดังที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงปรารถไว้ในหนังสือนิทานโบราณคดีตอนหนึ่งว่า

"ตั้งแต่ก่อนมานั้น ชนชาวกรุงเทพฯ สาคญชนชาวอสานวาเปนลาว ครั้นประวัติศาสตร์แพร่หลายต่อมาจึงรู้กันมากแล้วว่าเป็นไทย มิใช่ลาว ถึงทางราชการแต่ก่อนก็อ้างว่า "เป็นเมืองลาว" เช่น เรียกชาวมลฑลพายับว่า **ลาวพุงดำ เพราะผู้ชายชอบสักมอมแมมตั้งแต่พุงลงไปจนถึงเข่า เรียกมณฑลอีสานและอุดรว่า ลาวพุงขาว เพราะไม่ได้สักมอมอย่างนั้น** (ความจริงสักเหมือนกัน แต่ไม่สักเลยขึ้นถึงพุง คือสักตั้งแต่หัวเข่าจนถึงโขนขาและตะโพกเท่านั้น "เมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดหัวเมืองชายพระราชอาณาเขตเป็นมลฑล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ จึงขนานนามหัวเมืองลาวพุงดำว่า **มณฑลลาวเฉียง** ขนานนามหัวเมืองลาวพุงขาวว่า **มณฑลลาวพวน** มณฑลหนึ่ง และ **มณฑลลาวกาว** มณฑลหนึ่ง

แม้แต่ชนเผ่าอ้ายลาวที่เคลื่อนตัวมาตั้งราชธานีอยู่ทางใต้ เช่น กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ ทางราชการก็ยังใช้การสักด้วยหมึกอยู่ คือ เมื่อชายฉกรรจ์มีอายุครบ ๒๐ บีบริบูรณ์ต้องทำหน้าที่เป็นไพร่หลวงสังกัดมูลนายโดยให้มีการ **การสักเลก** เมื่อก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้น บรรดาชายที่ถูกเกณฑ์ให้เป็นทหารจะต้องมีการสักด้วยหมึกที่ท้องแขนซ้ายด้วย

ประชาชนทางภาคเหนือและภาคอีสาน ซึ่งมีอายุประมาณ ๖๐ ปีขึ้นไปในปัจจุบัน ส่วนใหญ่ได้สักหรือเห็นการสักด้วยหมึกด้วยกันทั้งนั้น

การสักด้วยหมึกนั้น เท่าที่ทราบฝ่ายชายต้องสักเป็นส่วนใหญ่ แต่ฝ่ายหญิงก็มีสักเป็นบางคนโดยเฉพาะชาวภาคอีสานสมัยเมื่อ ๖๐ ปีขึ้นไป นิยมกันว่า "เป็นผู้ชายต้องมีลิงมีลาย" มิฉะนั้นคนจะดหมิ่นว่าเป็น "โตแม่" การสักลายถือว่าเป็นคน "ใจกัดใจแก่น" ไม่ใช่คน "ขี้โย่ย ขี้ย้าน" หรือใจเสาะ "สักขาลายกะไห้" บางท่านอธิบายว่าเพื่อผึกธรรมะเกี่ยวกับทมะ คือให้รู้จักชินต่อความอดกลั้น ข่มจิตข่มใจ อดทน บึกบึน ให้สมกับเป็นลูกผู้ชายโดยแท้จริง บางท่านอธิบายเลยไปถึงว่ามีสรรพคุณทำให้เกิดความทรหดในทางโลกีย์ด้วย

ถ้ายชายใดได้สักลายแล้วก็ได้รับความนิยมยกย่องจากคนทั่วไปโดยเฉพาะเพศตรงกันข้ามถ้าผู้ใดมีขาขาว ๆ คือมิได้สักขาลายแล้วสาว ๆ จะดูหมิ่น เช่นจะจ่ายยะหญาล้อเลียนว่า "ขาขาวมานั่งไกล้ เหม็นคาวฮากสิออก ขายลาย มานั่งไกล้ หอมเนียมอ้มกะบ่ปาน ขาบ่ลาย บ่อให้กลายเดินบ้าน ขาบ่ลายดี ๆ ไปกินขี้อยู่บ่าแก" เป็นต้น หรือ "ขาบ่ลายบ่ให้ก่าย" ส่วนฝ่ายชายที่สักขาลายแล้วก็มีความภูมิใจทรนงในตัวเองมากจนมีคำจ่ายผะหญาว่า "สิบผืนผ้าซาวผืนผ้าบ่ท่อขาลายอ้ายขึ้นก่าย ขาลายอ้ายถ่ายแล้วพอปานผ้าหมื่นผืน" ถ้าผู้ใดเป็นคนขาขาวก็มักจะไม่มีใครเต็มใจให้เป็นผัวหรือเป็นลูกเขย ดังนั้นเพื่อที่จะอวดคนพวกดังนั้นเพื่อจะอวดคนพวกผู้ชายจึงมักจะถลกโสร่งหรือผ้านุ่งเสมอ เพื่อให้เห็นขาลายของตน

การสักขาลายให้สมบูรณ์แบบมีคติเป็นกลอนว่า "ขาลายแล้วทางแอวตั้งช่อ ตั้งช่อแล้วทางแข้วตอกทอง สักนกน้อยงอยแก้มจั่งซิคือ "ถ้าสักขาลายเพียงเหนือเข่าขึ้นมาเล็กน้อยไม่ถึงเอวได้ชื่อว่า "ขาลายบั้งปลาแดก"

เมื่อฝ่ายชายแตกเนื้อหนุ่ม คือระหว่างบวชเป็นสามเณร หรืออายุยังไม่ถึง ๒๐ ปี หรือเป็นพระบวชใหม่ หากผู้ใดไม่สักขาลายแล้ว สาว ๆ จะตั้งรังเกียจ เช่น "บ่พันกอกยาให้สูบ บ่ตักน้ำให้อาบ บ่อให้อาบน้ำท่าเหนือ" จะต้องไปอาบน้ำท่าใต้ "เพราะมันเหม็นคาวขาขาว ๆ" ดังนั้นแทบทุกคนจึงแสวงหาความนิยมชมชื่นจากสังคมและสาว ๆ โดยการเริ่มสักขาลาย

กรรมวิธีการสักลายนั้น คือ ใช้เหล็กแหลมแบบสีขาวรวมเป็น ๖ แข้ว (ซี่) จุ่มลงในหมึก ซึ่งมีหลายแบบหลายตำรา เช่น ช่างสักบางคนก็ใช้ใบมันแกวเคี่ยวใส่เขม่าควันไฟให้มีสีดำผสมกับ บี (ดี) หมู ซึ่งจะทำให้ลวดลายดำสนิทขึ้นมันดี และไม่มีสีแดงแซมขึ้นมา บางทีก็ใช้บี (ดี) ควาย ซึ่งบางท่านเล่าว่า ถ้าใช้บีควายต่อน (เผือก) แล้วเวลาลงน้ำจะปวดบัสสาวะทันที นอกจากนั้น อาจจะใช้บี (ดี) สัตว์อื่นๆอีกก็ได้ เช่น บีวัว บีหมู บีงู แม้กระทั่งบีปลาค่อ (ปลาช่อน) ซึ่งส่วนมากที่รับทำการสักจะเตรียมทำสำเร็จรูป เคี้ยวให้แห้งเป็นแท่งแข็งไว้ก่อนแล้ว พอถึงเวลาจะใช้จึงนำมาฝนผสมน้ำอีกทีหนึ่ง แล้วทำการสักหรือกระทุ้งเบาๆลงที่ผิวหนังพอให้เลือดออกและสีดำซึมลงไปได้

อัตราราคาค่าจ้างช่างสักขาลายเมื่อ ๕๐--๖๐ บีมาแล้วนั้น ถ้าเป็นขาลายบั้งปลาแดกขาละสองสลึง รวม ๒ ขา เป็น ๑ บาท ถ้าสักขาเต็มรูปแบบคิดขาละ ๑ บาท รวมเป็น ๒ บาท

การสักลายนั้นสักทีละขา เนื่องจากเจ็บปวดมากจึงต้องกินยาฝิ่นช่วยประมาณขนาดเท่าเมล็ดหมากผ้าย (เมล็ดฝ้าย) ถึงหนักหนึ่งสลึง เสร็จแล้วต้องรอถึง ๑๐ วันให้แผลที่ตกสะเก็ดหลุดหมดเสียก่อน ซึ่งขั้นแรกจะมีลวดลายเป็นเพียงสีดำหม่นๆ เมื่อแผลหายสนิทจึงจะมีสีดำเข้ม หลังจากสักขาแรก ๑๐ วัน แล้ว จึงสักขาที่ ๒ ถ้าสักพร้อมกันทั้ง ๒ ขา แผลจะอักเสบมากจนบางคนบัสสาวะไม่ออกและอาจถึงแก่ความตายได้

ลวดลายที่สักโดยทั่วไปเป็นลายมอม (สิงโต) มีบางท่านอธิบายว่าเพราะเป็นสัตว์ที่ทรงพลัง เป็นสัญญลักษณ์ของความเป็นผู้นำในฝูงสัตว์โลก และเกรงว่าลูกหลานในภายหลังจะไม่รู้จักรูปร่างของสัตว์ป่าหิมพานต์ประเภทนี้ บางคนก็อาจจะสักลายแปลกออกไปบ้าง เช่น ลายนกขอด ลายดอกไม้ โดยเฉพาะการสักลายที่แขนมักจะสักลายดอกผักแว่นทั้งผู้ชายและผู้หญิง โดยเฉพาะผู้หญิงส่วยนิยมสักมาก การสักที่แผ่นอกแผ่นหลังมักจะสักเป็นรูปยันต์ และตัวอักขระเกี่ยวกับความเชื่อทางคาถาอาคม อาจจะมีการสักบนหนังหัวบ้าง เรียกว่าลงกระหม่อม ซึ่งบางทีก็สักด้วยสีแดงหรือสักด้วยว่านน้ำมันธรรมดาไม่มีสี

บริเวณใต้หัวเข่าลงไป บางคนก็นิยมสักเป็นรูปงูขดขนาดสั้นของรูป “ขาคีมหรือมีดสะนาก” โดยเชื่อว่าจะป้องกันสัตว์กัดต่อยมีพิษซึ่งเลื้อยคลานหรืออยู่ตามน้ำได้

การบ่อง (เจาะรูในร่างกาย)

การเจาะรูในร่างกายหรือทางภาคอีสานเรียกว่า "บ่อง" นั้นมีมาด้วยกันหลายชาติหลายภาษา เช่น ชาวอินเดีย และชาวอาฟริกัน อาจนิยมเจาะรูที่จมูกเพื่อสอดใส่เครื่องประดับ แต่ชนเผ่าอ้ายลาวส่วนมากนิยมเจาะรูที่หู โดยเฉพาะทางภาคอีสานมีการบ่องหูทั้งเพศชาย ตั้งแต่ยังเด็ก เพศหญิงนิยมบ่องใบหูส่วนล่างสุดทั้งสองข้าง เพื่อใส่ตุ้มหู หรือกระจอนหู (ต่างหู) ส่วนเพศชายนิยมบ่องใบหูเบื้องซ้างข้างเดียวเท่านั้น เพื่อเสียบดอกไม้ ผู้ชายที่มีอายุตั้งแต่ ๖๐ ปีขึ้นไปในภาคอีสานปัจจุบันนี้ที่อยู่ตามชนบทมักจะมีการบ่องหูเบื้องซ้าย

การบ่องในร่างกายตามคำกลอน ซึ่งฝ่ายหญิงจ่ายผะหญาว่า "แบ้นบ่บ่อง บ่ให้จ่องขางเฮือน" คือการทำ "แบ้นบ่อง" การบ่องประเภทนี้สงสัยว่าจะเนื่องมาจากคตินิยมของพวกนับถือศิวสึงค์โดยอิทธิพลทางอินเดียโบราณ

กรรมวิธีการบ่องคือต้อง "ถวยแถน" ได้แก่การรูดหนังหุ้มปลายองคชาติของเพศชายแล้วดึงหนังบางย่น ๆ บริเวณใต้ของส่วนปลายให้ยืดออก แล้วใช้ไม้ฝางแหลมแทงให้เป็นรู (ถ้าใช้โลหะจะอักเสบมาก) แล้วใช้สโนติดไว้ในรูจนกว่าแผลจะหายสนิทจึงเอาออก เลยเกิดมีรูถาวรตลอดไป

ประโยชน์ที่ได้รับจากการนี้มีบางท่านเล่าให้ฟังว่า เพื่อให้ฝ่ายสามีได้มีโอกาสช่วยภรรยาของตนโดยใช้ขนบางประเภทร้อยเข้าไว้ในรูบ่อง ในกรณีที่ภรรยาของตนไม่สามารถบรรลุจุดสุดยอดได้ ในเวลาร่วมประเวนีตามปกติธรรมดา เปรียบเสมือนการฝังมุกด์สำหรับชายบางคนทางภาคกลาง ผู้ที่ทำการบ่องแบบนี้มีอยู่ไม่มากนัก แต่เป็นที่ทราบกันทั่วไปในหมู่บ้านไกล้เคียง

เมื่อเวลามีงานบุญพระเวส หรืองานเทศน์มหาชาติประจำปีของแต่ละหมู่บ้าน เมื่อ ๕๐–๖๐ ปีขึ้นไปนั้น เวลาก่อนพระอาทิตย์ขึ้นของวันงานมักจะมีการจัดขบวนแห่ "ดอกนารี" โดยจัดร้อยพวงมาลัยดอกไม้ขนาดใหญ่ยาวเป็นวา แล้วเอาเส้นด้ายที่ร้อยพวงมาลัยด้านหนึ่งไปผูกไว้กับองคชาติของชายที่มีรูปบ่องนั้น จึงจัดให้มีคนช่วยถือพวงมาลัยเดินออกหน้าบางครั้งก็ให้ชายผู้ที่ถูกผูกรูบ่องขึ้นเสลี่ยงคานหามไปในขบวน พร้อมกับมีคนร้องแห่ไปรอบบ้านว่า "แห่ดอกนารี" เด้อ ๆ ๆ ๆ "

ในพิธีงานบุญพระเวส หรืองานบุญบั้งไฟในสมัยเก่ามักจะมีการทำ "ผาม" หรือ "ตูบ" คือปะรำไว้สำหรับให้แขกรับเชิญจากหมู่บ้านต่าง ๆ ได้พักนอนรอบวัด ซึ่งชาวบ้านไกลก่อนจะเข้าวัดมักจะหาบริเวณเนินดินที่มีหนองน้ำจัดการเปลี่ยนเสื้อผ้าแต่งเนื้อแต่งตัวหรือเรียกว่า "เอ้" เสียก่อนบริเวณเหล่านั้นจึงมีชื่อว่า "โนนสาวเอ้" เมื่อแขกรับเชิญจากต่างบ้านเข้าตบหรือผามแล้ว บางครั้งก็อาจจะมีการเล่น "ผีขน" หรือ "ผีโขน" เหมือนกับรูปหุ่นหัวโตทางภาคกลาง ผู้ร่วมแสดงบางคนก็ทำเป็นนุ่งผ้าด้วย "ดางแห" คือตาข่ายแห่ห่าง ๆ บางคนก็อาจจะเอาการบ่องตนเองออกแสดง บางคนสะพายช้องขาด เสื้อ (ฟูก) หรือหมอนขาด ทำให้ปุยนุ่นฟุ้งกระจายไป บางพวกก็เอาโคลนทาหัวเหมือนคนโกนหัวโล้นเพื่อเข้าพิธีบวช บางพวกเอาหมากอึ (ฟักทอง) ซึ่งนึ่งสุกแล้วสีเหลือง ๆ ทาตะโพกของตนเหมือนคน "ขี้แตก" การละเล่นเหล่านี้มีเพียงบีละหน จึงแสดงได้อย่างสุดเหวี่ยงมุ่งหวังแต่จะหาความสนุกสนานสำราญเบิกบานใจเป็นส่วนใหญ่ โดยไม่มีใครถือสาหาความกันเลย

ในขบวนแห่บุญบั้งไฟหรือเวลาจะนำบั้งไฟขึ้น "จูด" บนนั่งร้าน หรือ "ค้างบั้นไฟ" ถ้าผู้มาร่วมงานบุญนั้นมีการบ่องทำนองค้างบ่องไฟโดยเปลื้องผ้าออกเปลือยกายตลอดเพื่อได้เห็นการบ่องได้ถนัด จึงนำเอาดอกไม้ไปร้อยไว้ในรูบ่อง ฝ่ายหญิงจะส่งเสียงร้องหวีดหวีดวิ่งหนีพลางใช้มือคลุมหน้าเหลียวหน้าเหลียวหลัง แต่ก็มีเสียงเฮฮาว่าใช้นิ้วมือคลุมหน้าแต่เพียงห่าง ๆ ถ้าใช้นิ้วคลุมถี่นักก็เกรงว่าจะไม่เห็นการบ่องได้ถนัด

การแห่ "ดอกนารี" โดยมีชายผู้ได้ทำการบ่องเป็นสำคัญนี้ สันนิษฐานว่าส่วนหนึ่ง ซึ่งอาจจะเกิดมาจากความเชื่อหรืออิทธิพลของนิทานวรรณคดีโบราณในหนังสือผูกหลายคำ เช่นในกลอน ๗ เรื่องสุริวงศ์ลำหนึ่ง มีข้อความบางตอนว่า

"บัดนี้จักกล่าวเถิง ทศกัณฑ์ผู้ ผีสางยักษ์ใหญ่ ก่อนแล้ว
มันก็ ทงสืบสร้าง เป็นเจ้านั่งปอง
ก็บ่ มีมีงต้น เป็นเอกมเหสี
มันเคย เดินหาหลิ้น ชมนารีดวงดอก
สมเสพช้อน ชมหลิ้นซู่วัน
ทุกค้ำเช้า ชมดอกนางกาย
นารีสาว ฮูปแมนเมืองฟ้า

ก็หาก มีในห้อง หิมพานต์ดงใหญ่
โลกหาก ตั้งแต่งไว้ ปฐมเค้าสืบมา
ในฮูฮานเดิม แต่งแปงปุนไว้
มีในด้าว สมสิงสาวสวรรค์
คอกลมแกวน กึวงามเบ็นบ้อง
แขนกลมส้วย แอวแกวนคิ้วก่อง
นมตุ่มตั้ง คึงละห้อยสึงเหลา
เหมือนดัง นางในห้อง สวรรค์แมนเทวโลก
คือดัง จิฮู้ปากต้าน กอยกล่าวเจรจา เจ้าเอย
ท่อว่า บ่มีดวงจิต กล่าวพาทีต้าน
พอแต่ ฮู้ยิ้มแย้ม เหมือนแท้ปากสิเบ็น นั้นแล้ว
ท่อว่าทศกัณฑ์นั้น มันก็มามชหลีน นารีดวงดอก
แลงค่ำเช้า ชมกอกนางกาย
พอมัน หายตัณหา อึมใจเมือห้อง
เถิงเมื่อ ราคะฮ้อน ทศกัณฑ์สรวงเสพ
เหมิดเฮ่งฮ้อน ดีแล้วผัดต่าวเมือ

ส่วย (กูย)

สิริวัฒน์ คำวันสา

ส่วย เป็นคนอีกเผ่าหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในด้านวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และในพระราชอาณาจักรไทยด้วย พี่น้องชาวส่วยมีกระจายอยู่ในหลายจังหวัด ทางภาคอีสานตอนล่างคือ ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และมีบ้างประปรายที่อุบลราชธานี นครราชสีมา มหาสารคาม และร้อยเอ็ด ที่มีอยู่หนาแน่นเห็นจะได้แก่ ศรีสะเกษ

ความเป็นมาเริ่มแรก

ดินแดนบริเวณตอนล่างของอีสานในปัจจุบันนี้ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ได้เคยตกอยู่ในอำนาจของขอมสมัยเจนละบก ต่อมาพวกละว้ามีอำนาจ ได้ขับไล่พวกขอมออกไปจากดินแดนส่วนนี้ แล้วได้เข้ามาครอบครองแทน เข้าใจว่าก่อนหน้านี้ก็คงมีไทยบางเผ่าเข้ามาอยู่แล้ว เช่นไทยอีสาน (ประชุมพงศาวดารภาค ๔ เรียกลาวที่ข้ามจากเวียงจันทน์มาสู่ไทยว่า ไทย เรียกลาวใต้แถวนครจำปาศักดิ์และอุบลว่า ลาวกาว) เป็นต้น ต่อมาเมื่อพวกละว้ามีอำนาจบริเวณป่าดงที่อุดมสมบูรณ์นี้ ก็คงจะถูกพวกละว้าครอบครอง ปรากฏมีจารึกอักษรแบบลาวอยู่ตามโบราณสถานหลายแห่งในย่านนี้ต่อมา ขอมก็ย้อนกลับมาตีเอาดินแดนเหล่านี้คืนได้ ขอมได้ขับไล่ละว้าออกไปจากบริเวณซึ่งเป็นศรีสะเกษ สุรินทร์ แต่ก็มิได้ปกครองเพราะขอมเกรงว่าละว้าจะหวนกลับมาตีอีก เพราะละว้าชำนาญสถานที่กว่าขอม บริเวณนี้จึงว่างจากอำนาจปกครองอยู่นาน ส่วนพวกละว้าได้ถอยล่นขึ้นไปทางเหนือ (สันนิษฐานกันว่า พวกละว้ามีกล้วยพันธุ์ดีคือ "กล้วยน้ำละว้า" ต่อมาเมื่อแพร่พันธุ์ลงไปทางใต้ ละ หายไป กลายเป็น "กล้วยน้ำว้า" ซึ่งเป็นที่นิยมมากกว่า กล้วยน้ำไทย)

ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๒๖๐ พวกส่วยซึ่งอยู่ในอัตตะบือแสนแป (กรมแผนที่ทหารบกและประชุมพงศาวดารภาค ๗๐ หน้า ๑๘๖ เรียกแสนปาง) ใกล้ ๆ กับนครจำปาศักดิ์ คงจะเป็นพวกทหารในบังคับบัญชาของหัวหน้าเผ่าลาวอีกเผ่าหนึ่ง ชื่อ ขุนเจือง (มิใช่ท้าวฮุ่งท้าว

เจือง) คนเผ่านี้เป็นเผ่านักรบ ชอบอิสระ ไม่ชอบให้เผ่าอื่นชาติอื่นมาปกครอง การรบส่วนมากใช้ช้างเพราะพวกนี้มีความชำนาญในเรื่องช้างมาก ถึงกับใช้หลังช้างเป็นที่อยู่และเป็นพาหนะด้วย ต่อมาเมื่อขุนเจืองสิ้นชีพลง อำนาจของพวกส่วยก็เสื่อมลงไปด้วย พวกส่วยจึงคิดหาทางหนีจากที่เดิมไปหาที่อยู่ใหม่ (บางฉบับว่า หนีเข้าสู่ประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๑๙๙–๒๒๓๑) พวกส่วยได้มุ่งหน้าเข้าสู่บริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งครั้งนั้นเป็นป่าดงที่อุดมสมบูรณ์ด้วยธรรมชาติ กองคาราวานส่วยได้ข้ามลำน้ำโขง ณ บริเวณอำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบล ฯ ในปัจจุบันนี้ ที่ตรงนี้เป็นที่แม่น้ำมูลไหลไปตกแม่น้ำโขง (แต่ปากแม่น้ำมูลเวลานี้อยู่ในเขตประเทศลาว) พวกส่วยข้ามโขงมายังตอนฝั่งใต้ของแม่น้ำมูล มุ่งขึ้นทางทิศเหนือ ได้สำรวจหาตอนที่ตื้นที่สุดของแม่น้ำมูล เพื่อนำกองคาราวานข้ามเลือกได้ตรงบริเวณที่กว้างที่สุดแต่น้ำตื้น คือที่อำเภอพิบูลมังสาหารในปัจจุบัน (ที่นี่เดิมเรียก พิมูล ต่อมาสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เปลี่ยนพิมูลเป็นพิบูลมังสาหาร) แม่น้ำตอนนี้ส่วยเรียก "กะชัญบึด" (= งูใหญ่) แต่เพี้ยนมาเป็น "แก่งสะพือ" (บางท่านให้คำอธิบายว่ามาจาก "แก้งสะพือ" แก้งภาษาอีสานหมายถึง ที่น้ำตื้น หรือหาดกลางแม่น้ำที่น้ำท่วมถึง เช่น เฮือคาแก้ง = เรือติดที่น้ำตื้น ต่อมาเพี้ยนมาเป็นแก่ง ซึ่งผิดความหมายเพราะแก่งหมายถึงที่น้ำท่วมเช่น น้ำแก่งท่วมนา เป็นต้น) เมื่อข้ามแม่น้ำมูลได้แล้ว พวกส่วยได้มุ่งมาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ คงจะเดินตามเส้นทางแม่น้ำมูล จนมาถึงลำน้ำสายหนึ่ง คือ ลำโดม (ภาษาส่วย โตม = ท่าน้ำ) กองคาราวานได้มุ่งหน้ามาถึงเขตอำเภอวารินชำราบปัจจุบัน และเรียกชื่อตำบลหนึ่งว่า "โกนจอ" (= ลูกหมา) และมาจนถึงตำบลหนึ่งเรียกว่า "จะละแมะ" (= อีเห็น) แต่บางท่านอธิบายว่า คำนี้อาจจะเพี้ยนมาจากคำว่า แจะละแม ซึ่งแปลว่า ลองชิมดูซิ การเอามือไปแตะเกลือ น้ำตาล หรืออาหารอื่นใดมาแตะที่ลิ้น ภาษาอีสานเรียกว่า แจะ) สถานที่มีชื่อต่าง ๆ เหล่านี้เข้าใจว่าจะเป็นที่พักอยู่นานพอสมควรคำส่วยจึงตกอยู่ในที่นั้น จากนี้กองคาราวานได้เปลี่ยนเส้นทางลงสู่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ สู่จังหวัดขุขันธ์ (คือ ศรีสะเกษเดี๋ยวนี้) มาถึงตำบล "เจียงอี" (= ช้างป่วย) ในเขตอำเภอเมืองศรีสะเกษ คงจะได้หยุดพักอยู่ที่นี่นานพอสมควร)

จากเจียงอี พวกส่วยได้มุ่งสู่ทิศใต้โดยตรง เข้าสู่เขาดงรัก ผ่านอำเภอกันทรารมย์ในปัจจุบันสู่เขาพระวิหารในเทือกเขาดงรัก จากเขาพระวิหารได้มุ่งตรงมาทางทิศตะวันตกผ่านอำเภอสังขะ มาจบลงในเขตจังหวัดสุรินทร์ อย่างไรก็ตาม พวกส่วยยังได้ทะยอยกันเข้าสู่บริเวณนี้ถึง ๔ คณะหรือ ๔ ครั้ง คือ

– ครั้งแรก มีเชียงปุมและเชียงบีด ๒ พี่น้องเป็นหัวหน้า ยกมาตั้งอยู่เมืองที (บางฉบับเรียกว่าเมืองตี บัจจุบันนี้ เมืองทีอยู่ห่างตัวเมืองสุรินทร์ไปทางตะวันออก ๑๗ ก.ม. บนทางหลวงหมายเลข ๒๐๗๗

– ครั้งที่ ๒ มีเชียงสีเป็นหัวหน้า ยกมาตั้งที่บ้านกุดหวาย (อ. รัตนบุรี)

– ครั้งที่ ๓ มีเชียงฆะ (หรือเชียงขะ) เป็นหัวหน้า ยกมาตั้งที่บ้านอัจจะปะนึง (อ. สังขะ)

– ครั้งที่ ๔ มีเชียงไชยเป็นหัวหน้า ยกมาตั้งที่บ้านจารพัต (อ. ศรีขรภูมิ)

แต่ตามประวัติเมืองสุรินทร์ พวกส่วยอพยพมา ๕ พวก คือพวกเชียงฆะ เชียงปุม และเชียงสี ตรงกัน แต่อีก ๒ พวกไม่ตรงกันคือ

๔. พวกที่ยกมาตั้งที่บ้านเมืองลิง มีเชียงสง เป็นหัวหน้า

๕. พวกที่ยกมาตั้งที่บ้านลำดวน มีเชียงพัน เป็นหัวหน้า

ไม่ปรากฏชื่อเชียงไชยเลย ในการช่วยจับช้างเผือกซึ่งจะกล่าวข้างหน้า มีชื่อเชียงไชย และต่อมาได้เลื่อนเป็น “ขุนไชยสริยวงศ์” ส่วนเชียงพัน ในพงศาวดารเป็นเชียงขัน และได้เลื่อนเป็น “หลวงปราบ” (บางฉบับว่ามีทั้งหมด ๖ พวก)

นอกจากนี้ พวกส่วยยังเข้ามาอีกเป็นครั้งคราว ครั้งที่มากที่สุดเห็นจะได้แก่เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๐ เมื่อครั้งกองทัพกรุงธนบุรี ไปตีนครจำปาศักดิ์ อัตตะบือ ไทยได้เกลี้ยกล่อมเอาคนส่วยให้เข้ามาอยู่ที่ศรีสะเกษและสุรินทร์ จำนวนถึง ๓ หมื่นคน ซึ่งเมื่อเทียบกับประชากรไทยครั้งนั้น (สังฆราชบัลเลอกัวซ์จดไว้ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ มีเพียง ๖ ล้านคน ซึ่งตอนนั้นยังไม่ได้เสียดินแดนบางส่วนให้ฝรั่งเศส) ๓ หมื่นคนนับว่ามากทีเดียว รวมกับรุ่นก่อนๆ ก็คงเป็นกลุ่มชนใหญ่โตทีเดียว การติดต่อกับต่างชาติก็มีเพียงขอมโบราณเท่านั้น โดยการข้ามช่องเขาดงรักลงสู่เขมรต่ำ (ที่เรียกว่าเขมรต่ำ เพราะเนื้อที่ตอนนั้นเป็นที่ราบต่ำกว่าทางสุรินทร์และศรีสะเกษมาก)

อนึ่ง ในสมัยกรุงธนบุรี พวกเขมรกัมพูชาก็อพยพเข้ามาอยู่ในท้องที่สุรินทร์บ้างเหมือนกัน ซึ่งทางไทยเรียกว่า พวกเขมรต่ำ แต่ก็มิได้ปะปนกับพวกส่วย ส่วนเพื่อนบ้านใกล้เคียงก็คือพวกละว้าและไทยลาวพื้นเมือง ครั้งแรกส่วยได้รับเอาวัฒนธรรมเพื่อนบ้านไว้มากกว่าของขอมเพราะอยู่ใกล้ชิดมากกว่าขอม

ความสัมพันธ์กับกรุงศรีอยุธยา

ประมาณ พ.ศ. ๒๓๐๓ ต้นรัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ) ช้างเผือกของหลวงได้แตกโขลงมุ่งหน้ามายังภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้าเขตพิมาย ซึ่งเวลานั้นยังอยู่ในเขตปกครองของกรุงศรีอยุธยา หลวงยกกระบัตร (ต่อมาเป็นสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) กับนายบุญมาน้องชาย (ต่อมาเป็นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท) กับไพร่พลอีก ๓๐ คน ได้ออกติดตาม ได้สืบเสาะถามหาร่องรอยจากชาวพิมาย พวกชาวพิมายแนะให้ไปสืบถามจากพวกส่วยแซกโพนช้าง แถบดงใหญ่และเขาดงรัก (สมัยนั้นส่วยยังไม่ได้ขึ้นกับพิมาย) คณะผู้ติดตามช้างจึงได้ยกขบวนเข้าสู่บริเวณดงทึบ ซึ่งพวกส่วยกระจายตั้งถิ่นฐานอยู่ ได้ไปพบเชียงสีที่บ้านกุดหวายดังกล่าว เชียงสีจึงพาขุนนางผู้ใหญ่เหล่านี้ไปพบพวกพ้องทั้ง ๓ คือ เชียงปุม (อายุมากกว่าเพื่อนและรู้ภาษาไทยดี) เชียงไชยและเชียงฆะ (ไม่ปรากฏชื่อเชียงบีด พงศาวดารพื้นเมืองกล่าวว่าลงไปอยู่เมืองตรังบันทายมาศเขมรต่ำชั่วคราว) คณะทั้งหมดได้วางแผนค้นหาช้างเผือกและจับได้ที่บึงบ้านหนองโชค ซึ่งอยู่ในท้องที่อำเภอสังขะในปัจจุบัน (แต่ในประชุมพงศาวดารภาค ๔ ชื่อหัวหน้าส่วย ปรากฏว่าเป็น ตากะจะ เชียงขัน เชียงปุม ตาฆะ และเชียงสี พงศาวดาร เรียกคนเหล่านี้ว่า เขมร (ส่วยป่าดง)

ครั้งนั้น พิมายเป็นเขตปกครองชั้นนอกของกรุงศรีอยุธยา ดังนั้น คณะผู้ติดตามช้างพร้อมกับหัวหน้าส่วยทั้ง ๔ จึงนำช้างเข้าสู่พิพายและจัดการสมโภชน์ที่นั่นเป็นเวลา ๓ วัน

หัวหน้าส่วยได้เลื่อนยศ

หัวหน้าส่วยทั้ง ๔ ไม่เพียงแต่ช่วยค้นหาช้างเผือกเท่านั้น ยังได้ติดตามส่งถึงกรุงศรีอยุธยาด้วย หลวงยกกระบัตรเห็นว่า ความช่วยเหลือของคนทั้ง ๔ ได้ทำประโยชน์แก่แผ่นดินสยาม ดังนั้นจึงกราบบังคมทูลเรื่องราวทั้งหมดให้พระเจ้าเอกทัศทรงทราบ พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า ณ บริเวณป่าทึบในเขต (๓–๔ จังหวัด) ที่พวกส่วยอยู่นี้ต่อไปจะต้องมีประชาชนเพิ่มขึ้น สมควรจะรีบจัดการปกครองและหาทางผูกน้ำใจเอาไว้ จึงโปรดเกล้า ฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์แก่หัวหน้าส่วยทั้ง ๔ คน ดังนี้

๑. เชียงปุม เป็นหลวงสุรินทร์เสน่หา

๒. เชียงสี เป็นหลวงศรีนครเตาท้าวเธอ

๓. เชียงฆะ เป็นหลวงสังฆบุรีศรีอัจจะ

๔. เชียงไชย เป็นขุนไชยสุริยวงศ์

พร้อมทั้งพระราชทานเครื่องยศ ตราตั้งตามธรรมเนียม และทรงมอบหมายให้ขุนนางทั้ง ๔ ขึ้นตรงต่อเมืองพิมายตั้งแต่ครั้งนั้น ในปีต่อมาขุนนางทั้ง ๔ ก็ได้เครื่องราชบรรณาการมีของป่านานาชนิด เข้าเฝ้าพระเจ้าเอกทัศ โดยพาหนะช้าง พระองค์ทรงโปรดปรานและพระราชทานของตอบแทนตามธรรมเนียม บรรยากาศนี้ได้สร้างความกระชับชิดระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพี่น้องชาวส่วยในย่านนั้นเป็นอย่างดี แต่ว่าระยะนั้นบริเวณดังกล่าวยังเป็นเหมือนแผ่นดินพึ่งสำรวจยังมีฐานะเป็นกลุ่มชนขึ้นตรงต่อเมืองพิมาย มิได้รับตราตั้งให้เป็นเมือง*

บ้านส่วยกลายเป็นเมือง

ต่อมาอีก ๓–๔ ปี กรุงศรีอยุธยาถูกพม่าตีแตก เมืองต่าง ๆ ที่เคยขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยาได้ประกาศตนเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อพม่า หัวหน้าส่วยทั้ง ๔ ก็ประกาศเป็นอิสระเช่นกัน

เรื่องของพวกส่วยมาปรากฏในพระราชพงศดารครั้งกรุงธนบุรีอีกว่า หลวงสุรินทรเสน่หา (เชียงปุม) ซึ่งตั้งชุมนุมอยู่ที่บ้านเมืองตี (คือบริเวณที่ตั้งสถานีรถไฟสุรินทร์ในปัจจุบันห่างตัวเมืองไปทางตะวันออกเล็กน้อย) เห็นว่าตนเองมีประชาชนเพิ่มมากขึ้น ควรจะได้ขยายไปตั้งที่มีภูมิลำเนาอันเหมาะสม เพื่อสร้างความเจริญและป้องกันข้าศึกอันจะเกิดขึ้นได้เมื่อบ้านเมืองเจริญแล้วจึงได้คัดเลือกเอาบ้านคูปทายเป็นที่ตั้ง ซึ่งเวลานั้นเป็นบ้านร้างแต่เป็นภูมิประเทศที่เหมาะสม จึงกราบบังคมทูลไปยังพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้วหลวงสุรินทรเสน่หา ก็ได้ย้ายจากบ้านเมืองตี ไปอยู่บ้านคูปทาย แล้วทำการก่อสร้างเพิ่มเติม แต่ยังมิได้รับพระราชทานตราตั้งเป็นเมือง จึงยังเรียกชื่อเดิมว่า "บ้านคูปทาย" (คือที่ตั้งศาลากลางจังหวัดสุรินทร์ ปัจจุบัน) ส่วนที่บ้านเมืองตีได้ให้เชียงบีด (น้องชายของเชียงปุมดังกล่าวแล้ว) เป็นผู้ปกครองรักษาต่อมา

---

*ในประชุมพงศาวดารภาค ๔ ปรากฏว่ามีบุคคลได้รับพระทานบรรดาศักดิ์ ๕ คน คือ

๑. ตากะจะ เป็น หลวงแก้วสุวรรณ

๒. เชียงขัน เป็น หลวงปราบ

๓. เชียงฆะหรือตาฆะ เป็น หลวงเพชร

๔. เชียงปุม เป็น หลวงสุรินทรภักดี

๕. เชียงศรี เป็น หลวงศรีนครเตา

ให้ขุนนางทั้ง ๕ ควบคุมเขมรส่วยบ้าดงในถิ่นนั้น

พวกส่วยได้ขึ้นตรงต่อกรุงธนบุรี

ด้วยความซื่อสัตย์และมีความสงบตลอดมา ไม่นานนักพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินแห่งกรุงธนบุรี ก็ได้โปรดเกล้า ฯ ให้ยกฐานะชุมนุมของชาวสุรินทร์ขึ้นดังนี้

๑. ยกบ้านคูปทาย เป็น เมืองปทายสมันต์ ให้หลวงสุรินทรเสน่หา เป็นเจ้าเมือง

๒. ยกบ้านกุดหวาย เป็น เมืองรัตนบุรี ให้หลวงศรีนครเตาท้าวเธอ เป็นเจ้าเมือง

๓. ยกบ้านอัจจะปะนึง เป็น เมืองสังขะ ให้หลวงสังฆบุรีอัจจะ เป็นเจ้าเมือง

หลักฐานที่ละเอียดยังไม่พบ สันนิษฐานว่า เมืองทั้ง ๓ นี้เป็นเมืองจัตวา เพราะขึ้นตรงต่อเมืองพิมายซึ่งเป็นเมืองตรี ในสมัยต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรด ฯ ให้เปลี่ยนชื่อเมืองปทายสมันต์ เป็น เมืองสุรินทร์ ตามชื่อหลวงสุรินทร์เสน่หา ซึ่งเป็นเจ้าเมืองคนแรก แต่ฐานะของเมืองสุรินทร์ก็ยังคงขึ้นตรงต่อพิมายเช่นเคย

อนึ่ง เรื่องราวตรงนี้ประชุมพงศาวดารภาค ๔ เล่าความไว้ไม่ตรงกับพระราชพงศาวดาร ครั้งกรุงธนบุรี ผมก็เลยงง ๆ ไปบ้างเหมือนกัน คือ ประชุมพงศาวดารภาค ๔ ว่า

“. . . นายกองเขมรส่วยบ่าดง ทั้ง ๕ คนนี้ ได้นำช้าง ม้า แก่นสน ยางสน บีกนก นอรมาด งาช้าง ขี้ผึ้ง ชึ่งเป็นของส่วยไปส่ง ณ กรุงศรีอยุธยา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าตั้งให้

หลวงสุวรรณ (ตากะจะ) เป็นพระไกรภักดีศรีนครลำดวน เจ้าเมือง ยกบ้านปราสาทสี่เหลี่ยมดงลำดวน เป็นเมืองขุขันธ์

หลวงเพชร (เชียงฆะ) เป็นพระสังฆบุรีศรีนครอัดจะ เจ้าเมือง ยกบ้านโคกอัดจะหรือบ้านดงยาง เป็นเมืองสังขะ

หลวงสุรินทรภักดี (เชียงปุ่ม) เป็นพระสุรินทรภักดีศรีณรงค์จางวาง เจ้าเมือง ตั้งบ้านคูปะทาย เป็น เมืองปะทายสมันต (บางคนเรียก กุไผท)

หลวงศรีนครเตา (เชียงสี) เป็นพระศรีนครเตา เจ้าเมือง ยกบ้านกุดหวายหรือบ้านเมืองเตา เป็น เมืองรัตนบุรี . . .”

เรื่องนี้จะถูกผิดอย่างไร ผมไม่กล้ายืนยันจะขอค้นคว้าดูอีกก่อน โดยเนื้อความแล้วเห็นว่าน่าจะถูกด้วยกันทั้งคู่ เพราะหลวงสุวรรณนั้นครองอยู่ที่เมืองขุขันธ์ คือศรีสะเกษปัจจุบัน อาจจะมิได้รวมกับเขตสุรินทร์ เมื่อหลวงสุวรรณสิ้นชีวิต หลวงปราบ (เชียงขัน) จึงได้ครองเมืองขุขันธ์แทน

ส่วยสุรินทร์ขึ้นต่อกรุงเทพ ฯ

พวกส่วยเป็นพวกที่รักอิสระเสรีมาก การหนีเข้าสู่ดินแดนสยามก็เพราะไม่ชอบให้ใครกดขี่ แต่เมื่อเข้ามาอยู่ในดินแดนสยามแล้ว เห็นว่าดินแดนส่วนนี้ค่อยสงบมากกว่าที่เดิม จึงตั้งหน้าทำมาหากินโดยขยันขันแข็ง และซื่อสัตว์ต่อผู้ปกครองสยาม ทางสยามก็ได้ให้ความเป็นมิตรอย่างดีตลอดมา ดังนั้นส่วยสุรินทร์จึงได้ให้ความร่วมมือในการสร้างความดีในแผ่นดินหลายต่อหลายครั้ง เช่นการปราบกบฏเวียงจันทน์ปราบกบฏเขมร รบพม่า และการขุดคลองปากลัดที่สมุทรปราการ เป็นต้น

การปราบกบฏเวียงจันทน์นั้น มีว่า เมื่อพระเจ้าตากสินได้กอบกู้อิสรภาพจากพม่าและปราบปรามก๊กต่างๆที่เป็นศัตรูให้ราบคาบแล้ว ได้สถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงธนบุรี ส่วนทางเวียงจันทน์ เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว ก็ได้ประกาศตนเป็นอิสระไม่ขึ้นกับพม่า จะให้ความจงรักภักดีต่อไทยและราชวงศ์พลูหลวงเท่านั้น เพราะเคยถือน้ำพิพัฒน์สัตยาและส่งต้นไม้เงินไม้ทองมาหลายปี แต่ครั้นสมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้สถาปนากรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง และประกาศอิสรภาพขึ้นในผืนแผ่นดินสยามแล้ว ทางเวียงจันทน์ก็เกิดปัญหาในการรับรองกษัตริย์องค์ใหม่ของสยาม ด้วยปรากฏว่า เสียงของขุนนางผู้ใหญ่แตกเป็น ๒ ฝ่าย

ฝ่ายที่ ๑ มีพระวรฯ เป็นหัวหน้า (คุณโอภาส เสวิกุล เข้าใจว่าคงจะเป็นวรฤทธิพิศาล หรือวรราชศักดา คนใดคนหนึ่ง ส่วนผมมีความเห็นอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจะพูดอีกในตอนท้าย) ฝ่ายนี้เห็นควรรับรองสมเด็จพระเจ้าตากสิน เพราะเป็นไทยและมีรัฐบาลถูกต้องแล้ว ส่วนพม่าแม้เวลานั้นจะยึดเชียงใหม่ไว้และอยู่ใกล้แค่เอื้อมก็ตาม ก็ถือว่าเป็นศัตรู มิใช่มิตร

ฝ่ายที่ ๒ คัดค้านไม่เห็นด้วยที่จะรับรองสมเด็จพระเจ้าตากสิน เพราะมิใช่กษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวง ฝ่ายนี้ไม่ทราบว่าใครเป็นหัวหน้าและเจ้าเวียงจันทน์ก็ทรงเห็นชอบกับฝ่ายหลัง (เจ้าเวียงจันทน์ครั้งนั้นคงได้แก่ เจ้าศิริบุญสาร) ดังนั้นวงการเมืองของเวียงจันทน์จึงแตกแยกกัน และรุนแรงขึ้นทีละน้อยๆ พระวรฯ จึงพาลูกน้องฝ่ายตนหนีจากเวียงจันทน์ข้ามมาสู่ฝั่งไทย เมื่อเป็นเช่นนี้ทางเวียงจันทน์ก็ประกาศว่า พระวรฯ เป็นกบฏจึงสั่งกำลังติดตามมาจับกุม ได้เกิดต่อสู้กันหลายครั้ง พระวรฯ สู้ไม่ได้จึงหนีลงทางตะวันออกเฉียงใต้ตาม

ลำแม่น้ำโขง จนถึงนครจำปาศักดิ์ ได้เข้าขอพึ่งอิทธิพลของนครจำปาศักดิ์ เมืองหลวงของลาวฝ่ายใต้ กองทัพเวียงจันทน์ยังไม่ลดละ ยังติดตามตีพระวรฯต่อไปอีก พระวรฯจึงมุ่งเข้าสู่ไทย ตามเส้นทางที่พวกส่วยเคยเข้ามาแล้ว และมีใบบอกขอความช่วยเหลือไปยังกรุงธนบุรีด้วย

ทางฝ่ายกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเห็นว่า เวียงจันทน์สบประมาทมากที่ส่งกองทัพเข้ามาถึงชายแดนไทย จึงส่งกองทัพไปตีเวียงจันทน์ ในการสงครามครั้งนี้ ส่วยสุรินทร์ได้มีบทบาทมาก เพราะได้ร่วมมือกับกองทัพของกรุงธนบุรี ซึ่งมีสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์เป็นแม่ทัพหลวง เวียงจันทน์ต้องยอมแพ้และขึ้นต่อกรุงธนบุรี (ดูรายละเอียดในประชุมพงศาวดาร)

ตรงนี้อีกแหละเรื่องพระวรฯที่ผมกล่าวว่าผมมีความเห็นว่า น่าจะเป็นพระวอพระตา บรรพบุรุษผู้สร้างเมืองอุบล ตามตำนานเรื่องเมืองอุบลมีว่า ประมาณ พ.ศ. ๒๓๑๓ พระเจ้าองค์หล่อ ผู้ครองศรีสัตนาคนหุต ถึงแก่พิราลัย ไม่มีพระโอรส พระวอกับพระตาจึงช่วยให้เชื้อพระวงศ์ของกษัตริย์องค์เก่าซึ่งหนีไปอยู่กับพระวอพระตา ได้ครองราชสมบัติ มีพระนามว่า "เจ้าศิริบุญสาร" แต่เมื่อกษัตริย์องค์ใหม่ได้เป็นใหญ่แล้ว พระวอพระตาได้เป็นแค่เสนาบดี จึงไม่พอใจและพาครอบครัวหนีมาสร้างเมืองใหม่ที่หนองบัวลุ่มภู (หนองบัวลำพูในจังหวัดอุดรธานีปัจจุบัน) และยกเป็น "เมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน" เรื่องจึงเกิดเป็นศัตรูกับทางศรีสัตนาคนหุต จนสู้รบกันปรากฏว่าพระตาเสียชีวิตในที่รบ พระวอกับบุตรชื่อท้าวทิดก่ำ และบุตรของพระตาคือ **ท้าวคำผงกับท้าวทิดพรหม**หนีไปนครจำปาศักดิ์ ต่อมามีเรื่องขัดใจกับพระเจ้าองค์หลวงแห่งนครจำปาศักดิ์อีก จึงพาครอบครัวหนีไปอยู่ตำบลดอนมดแดง (เกาะเล็กๆริมแม่น้ำมูลใต้เมืองอุบลประมาณ ๑๕ ก.ม. เวลานั้นอุบลยังไม่ได้ตั้ง) แต่เจ้าศิริบุญสารก็ยังส่งกองทัพตามาตีจนพระวอเสียชีวิตในการรบ ทิดก่ำ ทิดพรหมและท้าวคำผง เห็นว่าดอนมดแดงน้ำท่วมถึงจึงอพยพเข้ามาตามลำแม่น้ำมูล ถึงดงอู่ผึ้ง ได้สร้างเมืองขึ้นที่นั้นให้ชื่อว่า "เมืองอุบล" เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงเมืองเก่าที่หนองบัวลุ่มภู และขอขึ้นต่อกรุงธนบุรีด้วย สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงแต่งตั้งท้าวคำผง บุตรคนโตของพระตาขึ้นเป็นพระประทุมราชวงศา เจ้าเมืองอุบลคนแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๒

อนึ่ง ศาสตราจารย์รอง ศยามานนท์รับว่า พระวอนี้คือพระวรราชภักดีนั่นเอง และเรื่องราวก็เกือบจะตรงกับเรื่องพระวรฯ ข้างต้น จะต่างกันบ้างก็ตอนที่หนีออกจากเวียงจันทน์เท่านั้น พิจารณาดูแล้วคงจะเป็นคนเดียวกัน

นอกจากนี้ ส่วยสุรินทร์ยังได้ร่วมมือกับกองทัพหลวง ไปตีเมืองเสียมราฐ กำปงสวาย บันทายเพชร บันทายมาศ และเมืองตำแร็ย จนได้รวมเอาเมืองของเขมรต่ำเหล่านี้มารวมไว้ในแผ่นดินสยามด้วย ครั้น พ.ศ. ๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้เสวยราชสมบัติในกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ก็ทรงถือว่าขุนนางส่วยทั้ง ๔ เป็นผู้มีบุญคุณต่อแผ่นดินและทรงโปรดปรานตลอดมาจน พ.ศ. ๒๓๒๙ พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเมืองปทายสมันต์ เป็นเมืองสุรินทร์ ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น และโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์หลวงสุรินทรเสน่หา เจ้าเมือง เป็น “พระสุรินทร์ภักดีศรีไผทสมันต์” และทรงกำหนดเขตให้ดังนี้

ทิศเหนือ จดลำห้วยพลับพลา
ทิศตะวันออก จดลำห้วยทับทัน
ทิศตะวันตก จดลำห้วยตะโกง
ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ จดเขตเมืองรัตนบุรี

ครั้งแรกคงขึ้นกับพิมายก่อน แต่ตอนหลังก็โปรดฯ ให้ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ แต่จะเป็นปีใดนั้นยังไม่พบหลักฐาน (ตามประวัติการปกครองเมืองสุรินทร์ว่า สุรินทร์จัดการปกครองแบบมีเจ้าเมืองและคณะกรรมการเมือง ซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองดูแลกันเองตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๙ ถึง ๒๔๕๐ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นต้นมาจึงมีประมุขที่ได้รับแต่งตั้งจากส่วนกลาง คือตำแหน่งปลัดมณฑลหรือข้าหลวง อาจจะเป็นตอนนี้ก็ได้ที่สุรินทร์ขึ้นต่อกรุงเทพฯ โดยตรง)

ส่วนตำแหน่งเจ้าเมืองที่มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยานั้น ประชุมพงศาวดารว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้เลื่อนเจ้าเมืองขุขันธ์ เมืองสังขะ เมืองสุรินทร์ เป็นตำแหน่งพระยาทั้งสามเมือง (ประมาณ พ.ศ. ๒๓๒๔) เรื่องนี้ก็ไปขัดกับทำเนียบเจ้าเมืองสุรินทร์ เพราะตามทำเนียบนั้นผู้ปกครองเมืองสุรินทร์เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๙ มีบรรดาศักดิ์เป็นพระอยู่ ๓ คน จน พ.ศ. ๒๓๕๕ จึงมีบรรดาศักดิ์เป็น “พระยา” คือ “พระยาสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์” (สุน) และทำเนียบนี้ก็น่าเชื่อถือกว่า (คำ “ไผท” ต่อท้ายชื่อ ก็คงสืบมาจากเคยครองที่บ้านคู-

ปะทาย ต่อมาเป็นเมืองปะทายสมันต์ แต่บางคนเรียกบ้านนี้ว่า บ้านกุไผทจากที่นี่จึงย้ายมาอยู่เมืองสุรินทร์)

เหตุใดจึงได้ชื่อว่า "ส่วย"

ชื่อที่แท้จริงของพี่น้องชาวส่วยนั้น คือ กูย หรือ กุย หรือ กวย (แปลว่า คน) ที่ได้ชื่อว่าส่วยนี้มีขึ้นในภายหลัง ไทยเรารู้จักพวกกวย ในฐานะชนชาติหนึ่งมานานแล้ว ในกฎหมายลักษณะอาญาหลวง พ.ศ. ๑๙๗๔ บีกุน รัชกาลพระเจ้าสามพระยา (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒) ได้ประกาศห้ามยกลูกสาวให้แก่คนต่างชาติต่างศาสนา ซึ่งในกฎหมายระบุคนต่างชาติไว้ว่าได้แก่ (คงจะเป็นฝรั่งเศส) อังกฤษ กบีตัน* วิลันดา คุลา ชวา มลายู แขก กวย แกว และในมาตรา ๒๕ ของกฎหมายบีเดียวกันนั้น ก็กล่าวถึงชาวต่างชาติที่เข้ามาสู่ประเทศสยามว่ามี แขกพราหมณ์ ญวน (คือแกว) ฝรั่ง อังกฤษ จีน จาม วิลันดา ชวา มลายู กวย ขอม พม่า รามัญ จากหลักฐานนี้ แสดงว่ากวยมีฐานะเป็นชนอิสระอีกชาติหนึ่งเหมือนจีนและอังกฤษ เป็นต้น แต่มิได้บอกว่ามีภูมิประเทศอยู่ ณ ที่ใด

ครั้งกรุงธนบุรีคนไทยเรียกพวกกวยว่า "เขมรป่าแดง" เพราะบริเวณที่อยู่ ๓-๔ จังหวัดนั้นเป็นป่าดงที่อุดมสมบูรณ์ เหตุที่จะได้ชื่อว่าส่วยนั้น มีอยู่ว่าครั้งโบราณ มีการเกณฑ์แรงงานจากไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมารับใช้เจ้านาย เรียกว่าเข้าเดือน การเข้าเดือนคือให้ชายฉกรรจ์ที่มีอายุตั้งแต่ ๑๘ ปีถึง ๖๐ ปี มีสังกัดอยู่กับเจ้านายคนใดคนหนึ่ง รับใช้งานส่วนตัวบ้าง งานหลวงบ้าง (เหมือนนายทหารปัจจุบันเอาทหารผู้น้อยไปรับใช้ที่บ้านนี่แหละ) แต่ละคนต้องข้ารับใช้อยู่ ๑ เดือน กินข้าวตนเอง ไม่มีเบี้ยเลี้ยง เมื่อครบเดือนก็ใช้ชุดใหม่มาเปลี่ยน เมื่อ

---

* คำว่า "กบีตัน" ยังไม่ทราบว่าได้แก่ประเทศใด หรือจะได้แก่ "ปะกัน" เหนือเวียตนาม เพราะที่นั่นเวียตนามเรียก "บั๊กกี" มีเมืองใหญ่อยู่ชื่อ "บั๊กกาน" อยู่ทางตะวันออกของแม่น้ำดำ เมืองนี้เคยถูกกองทัพของขุนเจืองสมัยเจ้นยาง (ท้าวฮุ่ง หรือท้าวเจือง พ.ศ. ๑๖๖๕ – ๑๗๓๕) ตีชนะ แต่ครั้งนั้นเขาก็เรียกรวมว่า "เมืองแกวปะกัน" อนึ่ง ในกฎหมายนี้น่าสังเกตมาก เพราะไม่ได้พูดถึงลาวเลย เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ก็น่าจะตีความได้ว่า เวลานั้นลาวกับกรุงศรีอยุธยาเป็นผืนแผ่นดินเดียวกัน มิได้แยกว่าไทยว่าลาว แต่เรียกว่าสยามหรือสาม ในเรื่องนี้มีท่านผู้รู้บางท่านบอกว่า ครั้งนั้นล้านนาล้านช้าง และกรุงอยุธยาร่วมสัมพันธไมตรีกันเรียกสามเทศ หรือสามประเทศ แล้วกลายเป็นสยาม แต่เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ประเทศทั้งสามนี้ก็ทะเลาะกันอยู่บ่อย ๆ จนครั้งหลังสุดเมื่อฝรั่งเศสเข้าครอบครองอินโดจีน ลาวจึงถูกตัดขาดออกจากไทย และแม้แต่เรื่องพระเจ้าอนุเป็นกบฏ ก็มีหลายท่านเชื่อว่าเป็นแผนของฝรั่งเศสที่จะยึดครองดินแดนอีสาน จึงยุพระเจ้าอนุ ฯ ให้ก่อกบฏ จึงน่าจะพูดได้ว่าฝรั่งเศสเป็นคนทำให้ลาวแยกออกจากสามเทศ ตราบเท่าทุกวันนี้

ออกไปทำมาหากินเก็บเงินและสะสมเสบียงไว้ครบ ๑ เดือน ก็กลับเข้ามารับใช้ใหม่การเข้าเดือนออกเดือนนี้แหละเรียกว่า ส่วยแรง เพราะเกณฑ์แรงงาน และเรียกตนเองว่า ไพร่หรือเลก แต่ถ้าเป็นคนมีเงินหน่อย จะเสียเงินแทนก็ได้ ปีละ ๑๘ บาท พวกนี้เรียกว่า ส่วยเงิน แต่มีอีกพวกหนึ่งคือพวกที่อยู่ในชนบทห่างไกลจะเข้าเดือนก็ยุ่งยาก จะเก็บเงินก็ไม่มีจ่ายเพราะยากจน จึงกำหนดให้ส่งส่วยเป็นสิ่งของ คือของที่จะหาได้ในถิ่นนั้น ๆ พวกนี้เรียกว่า ไพร่ส่วย

ครั้งถึงรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พวกที่เคยเข้าเดือนก็ตั้งล้องรวบรวมกำลังอยู่ตามป่า ไม่ยอมให้เกณฑ์แรงงานเช่นอย่างเคย ทางส่วนกลางต้องส่งกองทัพออกไล่ตามจับตัวมาลงโทษ แต่ก็ไม่สงบยิ่งจับก็ยิ่งมาก ถึงขั้นต่อสู้กับกองทัพ สาเหตุก็เพราะว่าพวกเข้าเดือนมีหนี้สินและอดยาก เพราะหาเงินหนึ่งเดือนเอามากินมาใช้ในเวลาเข้าเดือนก็หมด ลูกเมียทางบ้านก็ไม่มีจะกิน ต้องกู้หนี้ยืมสินกันเป็นส่วนมาก เมื่อกู้มากดอกก็มาก บางรายก็ขายลูกให้นายเงิน เมื่อเป็นเช่นนี้ รัชกาลที่ ๑ ก็โปรดให้มีการผ่อนผัน โดยออกพระราชกำหนดในปี พ.ศ. ๒๓๒๗ ให้แบ่งเวลาในชีวิตของพวกไพร่หรือเลกออกเป็น ๓ ส่วน คือให้เจ้านายเอาไปใช้ ๑ เดือน ให้เจ้าหนี้เอาไปใช้ ๑ เดือน และกลับมาหากินเลี้ยงครอบครัว ๑ เดือน แต่การแก้ไขก็ไร้ผล เพราะไพร่ตั้งตัวไม่ได้ กลับหนักที่ไปรับใช้เจ้าหนี้อีก รัชกาลที่ ๒ จึงทรงเปลี่ยนแปลงใหม่อีกใน พ.ศ. ๒๓๕๓ คือให้เข้าเดือนหนึ่งเดือน ออกสามเดือน เหตุการณ์ก็ดีขึ้น

ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔) รัฐบาลกำลังตื่นตัวเรื่องค้าขายกับต่างชาติ เช่นจีน เป็นต้น ความต้องการสินค้ามีมาก เช่นครั่ง ฝาง ไม้เนื้อหอม เป็นต้น และในรัชกาลนี้การสร้างวัดก็เป็นที่นิยมด้วย ต้องการวัตถุก่อสร้างจากจีนบ้าง ต้องการทองคำมาทำทองคำเปลวบ้าง ความต้องการจึงหันไปทางไพร่ส่วยคือส่งส่วยเป็นสิ่งของแทนแรงงาน ดังนั้น พวกเขมรป่าดงในบริเวณนี้จึงยินดีที่จะรับระบบไพร่ส่วย คือหาของป่าส่งเป็นส่วย ถ้าหาไม่ได้จะส่งเงินแทนก็ยังได้ วิธีนี้ช่วยให้รัฐบาลเก็บส่วยได้ครบถ้วนดีกว่าการเกณฑ์แรงงาน เพราะเขาได้โอกาสเป็นอิสระและมีเวลาทำมาหากิน ไพร่ส่วยทั้งหลายจึงมีเป็นจำนวนมากขึ้น รวมเป็นบ้านเป็นเมืองสืบมา

อนึ่ง ไพร่ส่วยบริเวณเขมรป่าดงนี้เรียกกันว่า ข้าส่วยหรือข้าไพร่ ส่วยที่ส่งส่วนมากเป็นทองคำ ดังนั้นในปลายรัชกาลที่ ๓ จึงได้เรียกเก็บส่วยทองคำจากเมืองอัตตะบือ

เพิ่มขึ้นเป็นปีละ ๘ ชั่ง (สมัยนี้ไทยมีอาณาเขตไกลออกไปถึงฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงด้วย) แต่ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ ก็มีความยุ่งยากขึ้นอีก เพราะข้าส่วยไม่มีสิ่งของ จึงต้องเอาตัวคนส่วยไปส่งแทนของ แต่การเก็บส่วยจากพวกเขมรป่าดงในย่านเหล่านี้อยู่ได้ไม่นานนัก ไทยก็เสียดินแดนบางส่วนทางด้านนี้แก่ฝรั่งเศส คือเสียจำปาศักดิ์ สารวัน อัตตะบือ ไปเมื่อ พ.ศ. ๓๔๔๖ คงเหลือแต่ส่วนที่อยู่ฟากโขงทางด้านขวา ดังนั้นพวกเขมรป่าดงที่เหลืออยู่กับแผ่นดินไทยจึงได้ชื่อว่า พวกส่งส่วย หรือพวกส่วยสืบต่อมา

พ.ต. เอริก ไซเดนฟาเดน ก็กล่าวว่าการเรียกชื่อ "ส่วย" เพิ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้เองคือสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า (พ.ศ. ๒๓๖๗–๒๓๙๔) มีการสำรวจสำมะโนครัวในเขตอีสานบริเวณจังหวัดเหล่านี้ และแบ่งกลุ่มชนผู้ประสงค์จะเสียส่วยออกเป็น ลาว เขมร และส่วย (กุย) ตอนนี้เรารู้แล้วว่าบริเวณสุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษนี้ มีชนอยู่แล้ว ๓ เผ่าเป็นอย่างน้อย แต่ก็น่าประหลาดอีกเหมือนกันว่า หลังจากสมัยดังกล่าวนี้มา กลับมีคำใหม่มาใช้อีก ๒ คำคือ ส่วยลาว และส่วยเขมรทั้งนี้มิได้หมายความว่าส่วยมาจากลาวหรือเขมร แต่หมายความถึงส่วยที่พูดลาว เพราะอยู่ใกล้ลาวและส่วยที่พูดเขมร เพราะอยู่ผสมกับเขมร อย่างไรก็ตาม คำนี้คงใช้มาไม่นานนัก เพราะในปัจจุบันนี้เราเรียกว่า "ส่วย" คำเดียวเท่านั้น ไม่มีลาว ไม่มีเขมร ติดมาด้วยเลย

ลักษณะรูปร่างและนิสัยของส่วย

ลักษณะรูปร่างมีปนกันทั้งแบบเนกริโตและแบบออสโตเรเชียน แบบแรกหน้าตาเป็นแบบพวกเซมังหรือเงาะ คือผมดก หยิก หยอง จมูกแบน ริมผีปากบาง ผิวดำ ส่วนแบบที่ ๒ คือแบบมอญ–เขมร ร่างกายสูงใหญ่ ไหล่กว้างเป็นเหลี่ยม พูดภาษาตระกูลมอญ–เขมรเป็นส่วนมาก

พวกส่วยนิสัยใจคอดีมาก ซื่อตรงและสุภาพ ผมเคยมีเพื่อนและศิษย์ที่สนิทและรักน้ำใจกันหลายคนบางคนเยอรมันให้ทุนไปเรียนต่อก็มีเพราะเป็นคนเรียบร้อย เมื่อผมเขียนเรื่องนี้จึงรู้ว่า เพื่อนและศิษย์เหล่านั้นเดิมเป็นคนส่วย แต่ก็แปลกใจที่ทุกคนพูดภาษาอีสานได้คล่องเหมือนจังหวัดอื่นๆทั้งนี้ได้ความว่าพวกส่วยยอมรับเอาวัฒนธรรมและภาษาของไทยอีสาน (ลาวกาว) ไว้เกือบหมด เพราะวัฒนธรรมและการผลิต เป็นต้น ของลาวเจริญมาก่อน ดังนั้น

ในด้านวัฒนธรรมและภาษาจึงหันมาเป็นแบบอีสาน แต่พวกที่อยู่ใกล้ชิดกับเขมรก็พูดเขมรได้ จึงนับเป็นความสามารถของพวกส่วยอีกอย่างหนึ่งด้วยที่พูดได้หลายภาษา

ส่วยกับกีฬาช้าง

เมืองไทยเราเวลานี้ มีการแสดงที่ชาวต่างชาติรู้จักเป็นอย่างดีก็คือ การแสดงของช้างที่สุรินทร์บีหนึ่ง ๆ เราได้เงินตราต่างประเทศจากการแสดงนี้มิใช่น้อยทีเดียว ผลสำเร็จอันนี้เกิดเพราะใครละถ้ามิใช่ส่วย ผมได้กล่าวไว้นิดหน่อยในตอนต้นว่าพวกส่วยชำนาญเรื่องช้างมาก ถึงกับเอาหลังช้างเป็นบ้าน ทั้งนี้ก็เพราะพวกส่วยเคยอยู่ในลาวซึ่งเป็นดินแดน "เมืองกว้างช้างหลาย" มาก่อน คือมีมากจนได้ชื่อว่า "ล้านช้าง" ต่อเมื่อพวกส่วยอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย พวกส่วยก็นำช้างเข้ามาด้วยทั้งยังมีอาชีพในการคล้องช้าง จับช้างตลอดมาด้วย สถานที่ไปคล้องช้างส่วนใหญ่ได้แก่ บริเวณชายแดนเขรม (ในสมัยกรุงธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์เคยข้ามไปคล้องช้างทางฝั่งลาวด้วย แถวนครจำปาศักดิ์อัตตะบือ สาระวัน เป็นต้น จนได้งาช้าง หนังช้างส่งส่วยไปยังกรุงเทพ ดังกล่าวแล้ว) มาภายหลังเมื่อเจ้านโรดมสีหนุ บีดพรมแดนแล้ว การคล้องช้างในบริเวณนั้นก็เงียบไป ทราบว่าชาวส่วยแถบท่าตูมจอมพระ ตะโพ และตะกลาง เลี้ยงช้างเหมือนเราเลี้ยงสุนัข คือเลี้ยงให้เชื่องเหมือนหมาในบ้าน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๓ นั้นเอง ได้มีการสำรวจสำมะโนช้างในจังหวัดสุรินทร์ ได้ช้างขึ้นทะเบียนถึง ๓๕๖ เชือก เชื่อว่าเวลานี้ผ่านมาเกือบ ๒๐ ปี จำนวนคงเพิ่มขึ้นอีกมาก

งานช้างที่สุรินทร์ คณะรัฐมนตรีมีมติให้เป็นงานระดับชาติตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๗ แล้ว แต่การแสดงของช้างนี้ มีมาก่อนหน้านั้นหลายปี คือเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ คุณวินัย สุวรรณกาศ นายอำเภอท่าตูม ซึ่งอยู่ทางเหนือตัวจังหวัดสุรินทร์ขึ้นไป ๕๒ ก.ม. จัดการฉลองที่ว่าการอำเภอใหม่ ในครั้งนั้นได้ขอให้พวกส่วยนำช้างมาแสดงด้วย เพราะที่นั่นก็เป็นดินแดนแห่งโขลงช้างใหญ่ช้างน้อยอีกแห่งหนึ่ง เพราะมีพวกส่วยอยู่หนาแน่น ทราบว่ามีช้างมาร่วมแสดงในงานครั้งนั้นเกือบ ๒๐๐ เชือก สมัยนั้นการคมนาคมก็ลำบากเหลือเข็ญ กว่าจะไปถึงอำเภอท่าตูมได้ ทั้งรถทั้งคนก็สบักสะบอมไปตาม ๆ กัน แต่ก็ยังดีปีนั้น อ ส.ท. เพิ่งตั้งขึ้นใหม่ ๆ เมื่อต้นปี ก็ได้ส่งเจ้าหน้าที่ไปสังเกตการณ์ด้วย เมื่อเสร็จงาน อ.ส.ท. ก็วางแผนเรียกคนต่างชาติเข้าเมืองทันที เพราะมองเห็นลู่ทางแล้วว่า การแสดงของสัตว์ชนิดนี้คงไม่มี

ใครจะทำได้ดีเท่าเมืองไทย และโดยเฉพาะพี่น้องชาวส่วยอำเภอท่าตูม ปี พ.ศ. ๒๕๐๔ อ.ส.ท. จึงจัดงานช้างเสียเอง ในปีนั้นมีบริการรถไฟขนคนไทยและฝรั่งจากกรุงเทพถึงสุรินทร์ ๔๒๑ ก.ม. จากสุรินทร์ไปอำเภอท่าตูมโดยรถยนต์ ๕๒ ก.ม. สภาพถนนดีกว่าทางเกวียนเล็กน้อย แต่ก็ได้รับผลสำเร็จ ฝรั่งบางคนบอกว่า "ดี ได้ผจญภัยด้วย"

ต่อมา งานได้ย้ายจากอำเภอท่าตมมาแสดงในจังหวัด คือที่สนามบินเก่าไกลจากตลาดออกไปประมาณ ๒ ก.ม. ช่วงนี้แหละเป็นช่วงที่ อ.ส.ท. กับจังหวัดสุรินทร์ประชาสัมพันธ์ดึงเอาคนจากทั่วโลก ให้มารู้จักสุรินทร์และรู้จักส่วย ส่วยหรือกุยจึงดังไปทั่วโลก ทำเงินให้แก่ประเทศปีละมากๆ และก็ช่วงนี้อีกเช่นกันที่เกิดเพลงขึ้นเพลงหนึ่งเป็นการชวนให้ระลึกถึง "คุณช้าง" ว่า "ช้าง ช้าง ช้าง ช้าง น้องเคยเห็นช้างหรือเปล่า . . ."

ช้างสุรินทร์ไปต่างประเทศ

ไม่ว่าคนหรือสัตว์ ถ้าทำอะไรดีอะไรเด่นขึ้น ก็มีคนอยากรู้จัก (แต่ก็มีคนบางประเภทที่วิญญาณยังต่ำ เมื่อเห็นคนอื่นดีก็มักจะเป็นทุกข์) ช้างและส่วยของไทยเวลานั้น เป็นที่กล่าวขานกันไปทั่วโลก เมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ ได้มีงานเอ๊กโป ๗๐ (Expo 70) ขึ้นที่ประเทศญี่ปุ่น ครั้งนั้นมีประเทศต่างๆเข้าร่วมด้วย ๗๗ ประเทศ คณะกรรมการจัดงาน "เอ๊กโป ๗๐" ได้เชิญคุณช้างจำนวน ๒๐ เชือก ไปร่วมงานด้วย (มีพ่อช้าง แม่ช้าง และลูกช้าง) ช้างคณะนี้ได้ลงเรือจากประเทศไทย ไปยังเมืองโกซาก้า ของญี่ปุ่นซึ่งเป็นสถานที่จัดงาน แม้ว่าอากาศจะค่อนข้างหนาวเมื่อเทียบกับสุรินทร์ ช้างทุกเชือกก็อดทนและสู้สมชื่อเป็นช้างเมืองไทย (ทราบว่าแม่ช้างเชือกหนึ่งไปตกลูกที่โอซาก้าในระหว่างงานด้วย ชาวญี่ปุ่นเลยตั้งชื่อให้เจ้าช้างน้อยนั้นว่า "ฮิโรบะ") หลังจากงานได้เสร็จสิ้นลง คณะกรรมการได้ตัดสินให้การแสดงของช้างจากประเทศไทยได้รับรางวัลที่ ๑ ในจำนวน ๗๗ ประเทศ ผลการตัดสินทำให้คนชาวญี่ปุ่นไชโยโห่ร้อง แสดงความชื่นชมด้วย คุณปราโมทย์ ทัศนาสุวรรณ เล่าว่าตอนที่คณะช้างจะลงเรือกลับกรุงเทพนั้น มีชาวญี่ปุ่นมาส่งที่ท่าเรือกันเนืองแน่นสาวๆ ชาวอาทิตย์อุทัยบางคนถึงกับร้องไห้ สอบถามได้ความว่าที่ร้องไห้สงสารช้าง รักช้างและคิดถึงช้าง (คุณปราโมทย์ ก็น่าจะชวนให้ตามมาอยู่กับช้างบ้านเราเสียเลย) ผมเองก็อดที่จะปลื้มใจแทนช้างไม่ได้น่าสงสารที่ช้างไม่รู้ภาษาญี่ปุ่น ถ้าหากเธอรู้ว่าเธอได้ที่ ๑ และมีคนไชโยโห่ร้องให้เธอก็คงดีใจน้ำตาไหลเหมือนกัน

บรรณานุกรม

จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำว่า สยาม ไทย ลาว และขอม. กรุงเทพฯ: กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๑๙

ดำเนิร เลขะกุล, พ.อ. "สุรินทร์ เมืองขอมโบราณ" อนุสาร อ.ส.ท. ๓ (ตุลาคม) ๒๕๐๕

ดำเนิร เลขะกุล, พลโท. "สุรินทร์ในอดีต" อนุสาร อ.ส.ท. ๑๖ (ตุลาคม) ๒๕๑๘

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, ชาวเขาในไทย. พระนคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๐๖

_____ ราชอาณาจักรลาว. พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๓

ปราโมทย์ ทัศนาสุวรรณ. เที่ยวทั่วไป. กรุงเทพ: โรงพิมนุกูลกิจ, ๒๕๑๙

ผู้ว่าราชการและคณะกรรมการจังหวัดบุรีรัมย์. จังหวัดบุรีรัมย์. พระนคร: สำนักวัฒนธรรมทางวรรณกรรม สภาวัฒนแห่งชาติ, ๒๕๐๐

ผู้ว่าราชการและคณะกรรมการจังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดศรีสะเกษ. พิมพ์ในคราวเดียวกัน

ผู้ว่าราชการและคณะกรรมกการจังหวัดสุรินทร์. จังหวัดสุรินทร์. พิมพ์ในคราวเดียวกัน

ผู้ว่าราชการและคณะกรรมการจังหวัดอุบล ฯ. จังหวัดอุบล ฯ. พิมพ์ในคราวเดียวกัน

ศิลปากร, กรม. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาค ๓-๔-๕ พระนคร สำนักพิมพ์ก้าวหน้า

_____ ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๔ ภาค ๗๐ พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๒

โอภาส เสวิกุล. "จังหวัดสุรินทร์" ท่องเที่ยวไปในประเทศไทย. รวบรวมโดย ปราณี วราทร พระนคร: ธนาคารมรุงเทพ, ๒๕๑๗

(ศึกษาและสัมภาษณ์ชาวส่วยสูงอายุที่ อ. สำโรงทาบ จ. สุรินทร์ด้วย.)

เรื่องท้าวผาแดง–นางไอ่และบุญบั้งไฟ

สิริวัฒน์ คำวันสา

ตำนานเล่าว่า เมืองหนองแสน่านเจ้า เป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ มีแม่น้ำ ๕ สาย ไหลมารวมกันที่หนองแส เมืองหนองแส แบ่งเป็น ๒ เมือง อยู่คนละฝั่ง แห่งหนองแส ทางฝั่งขวาเจ้าสุทโธนาคปกครอง ทางฝั่งซ้ายสุวรรณนาคปกครองทั้งสองสามัคคีกันดี ต่อมาแตกสามัคคีเพราะการแบ่งเนื้อเม่น เจ้าสุทโธนาคไม่พอใจ คิดว่าเจ้าสุวรรณนาคไม่ซื่อ จึงทะเลาะกันจนเกิดสงครามพระอินทร์ต้องสั่งเทพบุตรลงมาระงับศึกและแบ่งเขตให้เจ้าสุวรรณนาครองฝั่งใต้ ให้สุทโธนาครองฝั่งเหนือและตะวันออก โดยแบ่งลงไปจนถึงทะเล นาคทั้งสองจึงขุดคลองจากหนองแสลงสู่ทะเล คลองทั้งสองก็คือ แม่น้ำของ (ปัจจุบันเรียกโขง) กับแม่น้ำน่าน หรือโพระมิง

สุวรรณนาค ย้ายเมืองไปตั้งที่นันทบุรี อาจจะเป็นบริเวณจังหวัดน่านในปัจจุบัน ส่วนสุทโธนาค ย้ายไปตั้งที่ ศรีสัตตนาคนหุต ครองลุ่มน้ำของ และไปถึงทะเลก่อน จึงได้ปลาบึกขึ้นมาปล่อยไว้ในน้ำของ

สุทโธนาคแห่งศรีสัตตนาคนหุต มีโอรสชื่อ ภังคี เป็นหนุ่มที่รูปหล่อมาก

ทางตอนใต้ของศรีสัตตกาคนหุต มีเมือง สุวรรณโคมคำ หรือ โคมคำ หรือ เอกธีตา เมืองนี้มีพยาขอมเป็นผู้ปกครอง อาจจะตั้งอยู่บริเวณอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี พญาขอมมีพระธิดาที่เลอโฉม นามว่านางไอ่ หรือนางไอ่คำ หรือนางไอ่ใจเมือง พญาขอมมีน้องชาย ๒ คน ให้ไปครองเมืองเชียงเหียนและเมืองสีแก้ว มีหลานชาย ๒ คน ให้ไปครองเมืองฟ้าแดด และเมืองหงส์ ความงามของนางไอ่ ดังไปทกทิศจนไปถึงหของท้าวผาแดง แห่งเมืองผาโพง ท้าวผาแดงจึงขี่ม้าแอบไปพบนางไอ่ และได้สมัครรักใคร่กัน และสัญญาว่าจะมาสู่ขอตามประเพณีอีกครั้ง

ครั้นถึงกลางเดือนหกพญาขอมจะทำบุญบั้งไฟ จึงมีใบบอกไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ที่เป็นเมืองบริวารให้ทำบั้งไฟไปจุดในงาน ท้าวผาแดงซึ่งไม่ได้รับใบบอก แต่ทราบข่าว จึงจัดบั้งไฟหมื่นไปร่วมบุญด้วย จึงได้ไปพบนางไอ่เป็นครั้งที่ ๒ ในการจุดบั้งไฟพญาขอม ให้มีการ

พนันว่า ถ้าบั้งไฟใครชนะ จะให้ครองทรัพย์สมบัติพร้อมทั้งนางสนมกำนัลปรากฏว่า บั้งไฟของเมืองอื่นๆ ขึ้นหมด ส่วนของพญาขอมไม่ขึ้น (ซุ) และของท้าวผาแดงแตกกลางบั้ง แต่พญาขอมก็มิได้ทำตามสัญญาเจ้าเมืองต่างๆ ซึ่งเป็นบริวารเห็นว่าผิดสัญญาจึงกลับกันหมด เหลือแต่ท้าวผาแดง หลังจากที่ได้พบรักและเสร็จงานแล้ว ท้าวผาแดงจึงลากลับ พร้อมกับนำความทุกข์กลับไปด้วย (ทุกข์เพราะความรัก กลัวจะไม่สมหวัง)

ตลอดเวลางานบั้งไฟท้าวภังคี มิได้ทำบั้งไฟมาร่วม แต่ได้จำแลงแปลงตัวมาร่วมงาน และมาหลงรักนางไอ่ด้วยเช่นกัน แต่ก็ไม่มีโอกาสเข้าใกล้ชิดนางเหมือนท้าวผาแดง ท้าวภังคีได้พกเอาความรักกลับบ้าน ถึงเมืองศรีสัตตนาคนหุต แล้วก็ไม่เป็นอันกินอันนอน ทุรนทุราย จึงได้ลาบิดามารดาเพื่อมาพบนางไอ่ บิดาได้ห้ามว่าเมืองมนุษย์นั้นอันตรายมาก อย่าไปเลย แต่ก็ไม่อาจจะห้ามปรามได้ (ภัคคีมีกรรมจะต้องไปตามกรรม) เมื่อไปถึงเมืองเอกธีตา ท้าวภังคีกับบริวาร ได้แปลงตนเป็นสัตว์ต่างๆ ตัวภังคีได้แปลงเป็นกระรอกด่อน (เผือก) มีกระดึงทองแขวนคอด้วย ได้บินป่ายกระโดดอยู่บนต้นงิ้วใกล้หอปางของนางไอ่ สายตาก็สอดส่ายมองดนางไอ่ นางไอ่เห็นกระรอกด่อน มีกระดึงทองด้วย ก็อยากได้จึงให้ตามนายพรานมายิงกระรอก เมื่อกระรองถูกยิงด้วยลูกธนู มันได้อธิษฐานต่อเทพยดาว่า “ขอให้เนื้อของข้าจงเอร็ดอร่อย และมีพอกินแก่คนทั้งเมือง” เมื่อกระรอกตายแล้ว ชาวเมืองก็แบ่งเนื้อกัน ยกเว้นแม่หม้าย เพราะเขาถือว่าแม่หม้ายมิได้รับใช้ราชการ ผัวมิได้เป็นทหาร ตำรวจ ฝ่ายบริวารท้าวภังคีเห็นว่าเจ้านายตนเสียทีเขาแล้ว ก็รีบกลับไปบอกแก่ท้าวสุทโธนาค ท้าวสุทโธนาคจึงเกณฑ์พลนับหมื่น ให้ไปถล่มทลายเมืองพญาขอม ใครกินเนื้อภังคีต้องเอาให้ตายหมด กองทัพนาคที่มหึมาจึงเคลื่อนลงใต้ สู่เมืองพญาขอมทันที

วันนั้นเอง ท้าวผาแดงซึ่งรักนางไอ่แทบหัวอกจะเป็นหนอง ทนอยู่ไม่ได้เช่นกัน จึงรีบห้อม้าบักสาม จากผาโพง สู่เอกธีตา ตั้งแต่เช้าจนเย็นค่ำ จึงมาถึง เมื่อมาถึงนางไอ่ก็ต้อนรับด้วยความดีใจ พร้อมทั้งจัดอาหารมาเลี้ยงด้วย เมื่อท้าวผาแดงรู้ว่าเป็นแกงกระรอก ก็มิได้แตะต้อง และปรับทุนข์กับนางไอ่ว่า กระรอกตัวนี้มิใช่กระรอกธรรมดา มันเป็นท้าวภังคีแปลงตนมา ใครกินเนื้อท้าวภังคีแล้วบ้านเมืองจะถล่มถึงตาย พูดจบกองทัพนาคก็มาถึงเมือง แผ่นปฐพีเลื่อนลั่นถล่มโครมครามใกล้เข้ามา ท้าวผาแดงจึงให้นางไอ่เตรียมข้าวของบางชิ้นเช่น แหวน ฆ้อง และกลองเล็ก ที่พอจะเอาติดตัวไปได้ แล้วรีบขึ้นมาซ้อนท้าย ตนเองก็ควบ

ม้าบักสามห้อออกจากเมืองทันที แต่ก็ไปไม่พ้น แผ่นดินก็ทรุด ถล่มตามหลังไปไม่หยุด จนนางไอ่ต้องโยนฆ้องทิ้ง และโยนกลองทิ้ง สุดท้ายก็โยนแหวนทิ้ง เมื่อม้าหมดแรงวิ่งช้าลง พญานาคก็เอาหางตวัดเกี่ยวเอานางไอ่ลงจากหลังม้า ท้าวผาแดงก็ควบม้าหนีต่อไป พวกนาคก็ตามไปอีก เพราะเขามีแหวนนางไอ่ติดตัวไปด้วย ท้าวผาแดงจึงทิ้งแหวนเสีย ตนเองจึงปลอดภัย นาคได้เอาแหวนกลับไปสวมให้นางไอ่ แล้วอุ้มนางลงสู่บาดาลเมืองนาคต่อไป บ้านใครที่กินเนื้อกระรอกแล้วได้ถล่มทลายกลายเป็นทะเลไปหมด เหลือแต่บ้านแม่หม้าย คงเป็นดอนแม่หม้าย ให้เราเห็นอยู่จนทุกวันนี้ พระเณรก็โชคดี ไม่ได้ฉันด้วย วัดวาจึงไม่ถล่มทลายไปด้วย

ท้าวผาแดงกลับไปถึงเมืองผาโพงแล้ว เสียใจที่สูญเสียคนรักไป จึงอธิบฐานต่อเทพยดาว่าจะขอตายเพื่อไปสู้เอานางไอ่กลับมา แล้วก็กลั้นใจตายบนปราสาท ท้าวเธอได้ไปเกิดเป็นหัวหน้าผี ได้นำกองทัพผีไปสู้กับพวกนาค กองทัพนาคกับกองทัพผีได้ต่อสู้กันอยู่นาน น้ำในบึงในหนองขุ่นข้น ดินบนบกกลายเป็นฝุ่นละอองตลบไปทั่วบริเวณพระอินทร์จึงลงมาระงับศึก ให้ผีกลับเมืองผี ให้นาคกลับเมืองนาค ส่วนนางไอ่ผู้เป็นต้นกรณีให้รออยู่ที่บาดาลก่อน รอให้พระศรีอาริย์ลงมาตัดสินว่า นางจะเป็นของใคร นางไอ่จึงต้องรออยู่จนกว่าจะถึงวันนั้น

วิจารย์

พวกนาคจะเป็นคนเผ่าไหน ต้องไม่ใช่นาคตามจินตนาการของนักวรรณคดี เผ่านาคมีอยู่ทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่อินเดีย ลังกาถึงเขมร และเผ่านาคที่กำลังพูดถึงนี้น่าจะเป็นคนไทยเผ่าหนึ่งที่นับถือพญานาคตามความเชื่อถือของอินเดียเพราะเรื่องนี้ เกิดเมื่ออิทธิพลอินเดียแพร่เข้าสู่บริเวณนี้แล้ว

เมืองสุวรรณโคมคำ หรือเมืองเอกธีตา ของพญาขอมจะอยู่ตรงไหน พงศาวดารโยนกว่า สุวรรณโคมคำมีอาณาเขตด้านเหนือถึงหนองกระแส ด้านใต้ถึงฝายนาค (ลีผี) ด้านตะวันออกถึงน้ำแตก (น้ำแท้) ด้านตะวันตก ถึงน้ำตู ตามเรื่องว่าเมืองนี้อยู่ตอนเหนือโพธิสารหลวง พงศาวดารนี้กล่าวถึงโพธิสารหลวงกุรรัฐอินทบัตถ์มหานครว่า เป็นพวกขอม ผู้สร้างเมืองสุวรรณโคมคำ คือ สุวรรณมุขทวาร โอรสของเจ้าโพธิสารหลวง หรือ อินทบัตถ์นครนี้เอง เนื่องจากโอรสคลอดออกทางปากเจ้าโพธิสารเห็นว่าจะเป็นอุบาทว์แก่เมือง จึงให้ลอยแพในขณะนที พวกนาคมีศรีสัตตนาคเป็นต้น ไปสร้างฝายกั้นไว้ ที่เรียกว่าฝายนาค (ลี-

ผี) เจ้าสุวรรณมุขทวารไม่ตกทะเล ได้กลับขึ้นไปสร้างเมืองสุวรรณโคมคำสืบต่อมาหลายชั่วกษัตริย์ จึงสิ้นราชวงศ์

ต่อมาขอมที่สุวรรณโคมคำ ซึ่งเป็นวงศ์พาหิรพราหมณ์ จากอุมงคเสลานครได้มาเป็นใหญ่ได้ทำการกดขี่ข่มเหงชาวเมือง ทำความเดือดร้อนแก่ชาวเมืองมาก ยิ่งกว่านั้น เจ้าขอมแห่งราชวงศ์นี้ยังโกงพ่อค้าเมืองอื่น ๆ ด้วย พญาศรีสัตตนาค ซึ่งตั้งอยู่ ระหว่างเมือง**สุวรรณโคมคำ**ด้านเหนือกับ**โพธิสาล**ด้านใต้ ทนดูความเลวร้ายไม่ไหวจึงให้บริวารนาคขุดควักผึ้งขละนที พังเมืองสุวรรณโคมคำให้ล่มจม ผู้คนล้มตายเกือบหมด พญาขอมที่สุวรรณโคมคำ จึงสุดสิ้นวงศ์ไป ตามพงศาวดารฉบับนี้ พญาศรีสัตตนาคตั้งเมืองอยู่ประมาณ**หลวงพระบาง** และก็คือ สุทโธนาค ที่มาสร้างเมืองศรีสัตตนาคนหุตนั้นเอง ส่วนสุวรรณนาค ผู้สร้างเมืองนันทบุรี พงศาวดารนี้ เรียกชื่อว่า นหุตตนาค หรือ สุตตนาค แต่ไม่บอกว่าครองเมืองไหน

ฝ่ายตำนานสิงหนวัติว่า สิงหนวัติกุมาร ราชบุตรท้าวเทวกาล แห่งนครไทยเทศเมืองหลวงชื่อ ราชคฤห์ (บางแห่งว่าเป็นโอรสองค์ที่ ๒ ของขุนบรม แต่ตำนานขุนบรมของอีสาน ขุนบรมไม่มีโอรสชื่อนี้) ได้พาบริวารมาสร้างเมืองใหม่ชื่อ นาคพันธ์สิงหนวัติในแคว้น **สุวรรณโคมคำ** เมืองเก่าของขอมดำ แห่งเมืองอุโมงคเสลา ซึ่งเวลานั้นมีพวกละว้าอาศัยอยู่ ประวัติศาสตร์ลานนาไทย ของ สงวน โชติสุขรัตน์ ว่า

"สิงหนวัติพาครอบครัวจำนวนแสน เดินทางลงมาทางตะวันออกเฉียงใต้ ๔ เดือน ลงมาถึงเมืองนาครริมแม่น้ำโขง ซึ่งเดิมเป็นแคว้น **สุวรรณโคมคำ** เวลานั้น พวกละว้าหรือลัวะอาศัยอยู่ (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓) พวกนาคได้ช่วยสร้างเมืองที่นั่น แล้วตั้งชื่อว่า "นาคพันธุสิงหนวัติ"

เมืองนี้ภายหลังเปลี่ยนเป็นโยนกนคร แล้วเป็นเชียงแสน กษัตริย์ในราชวงศ์สิงหนวัติ ครองเมืองนี้มานาน (ต่อมาราชบุตรองค์หนึ่งได้ไปสร้างเมืองไชยนารายณ์ ภายหลังเรียกเชียงราย) ถึงสมัยพระเจ้าพังคราช ขอมดำ แห่งอุมงค์เสลา ซึ่งเคยอยู่ใต้อำนาจของนาคพันธุสิงหนวัติ ก็กลับมีกำลังยกทัพมาตีเชียงแสนได้ (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ก่อนเกิดยุคเชียงแสนรุ่นแรกทางโบราณคดีถึง ๒๐๐ ปี) ภายหลังโอรสของพระเจ้าพังค์ คือพระเจ้าพรหมได้กู้บ้านเมืองจากพวกขอมดำ และไปสร้างเมืองไชยปราการคือเมืองฝางขึ้น เพื่อเป็น

หน้าด่านป้องกันพวกขอมดำ ส่วนเมืองเดิมให้พระบิดาคือเจ้าพังค์ครองต่อมาจนสิ้นพระชนม์ โอรสอีกองค์ชื่อเจ้าทุกขิต จึงได้ครองที่นาคพันธุหนวัติต่อมาขณะนั้นเมืองนาคพันธุ ฯ จึงแยกการปกครองออกเป็น ๒ เมือง

เมื่อเปรียบเทียบพงศาวดารโยนกกับตำนานสิงหนวัติดูแล้ว เมืองสุวรรณโคมคำอยู่คนละทิศ ส่วนสุวรรณโคมคำของพญาขอมกับนางไอ่ จะอยู่ตรงไหนนั้น ยังต้องค้นคว้าต่อไปอีก

ประเพณีบุญบั้งไฟ

จะมีมาแต่ครั้งไหนยังหาหลักฐานแน่ชัดไม่ได้ เพียงแต่หลักฐานเทียบเคียงเท่านั้น ขอให้ข้อสันนิษฐานไว้ว่า จะมีต้นเหตุเป็นมาในแง่ต่าง ๆ ดังนี้

๑. ด้านศาสนาพราหมณ์ พราหมณ์มีการบูชาเทพเจ้าด้วยไฟคือพระอัคนี ซึ่งเขาก็ถือว่าไฟเป็นทั้งเครื่องบูชาเทพเจ้าอื่น ๆ และเป็นตัวพระอัคนีเอง ผู้นำเครื่องสังเวยขึ้นไปถวายเทพเจ้าเบื้องบนสวรรค์ การจุดบั้งไฟอาจจะเป็นการละเล่นอย่างหนึ่ง พร้อมกับการบูชาพระเจ้า

๒. ด้านพุทธศาสนา ประเพณีพุทธมีการฉลอง และทำบุชาในวันวิสาขบูชา คือกลางเดือน ๖ ในการบูชาอาจจะมีการทำไฟในแบบต่าง ๆ ทั้งไฟน้ำมัน ไฟธูปเทียน และดินประสิวด้วย ในงานบุญบั้งไฟปรากฏว่า มีการรักษาศีล การให้ทาน การบวชนาค และนิมนต์พระเทศน์อานิสงส์บั้งไฟด้วย

๓. ความเชื่อพื้นบ้าน ชาวเมืองในท้องถิ่นเชื่อว่า มีโลกมนุษย์ โลกเทวดา และโลกบาดาล มนุษย์อยู่ภายใต้อิทธิพลเทวดา ทางอีสานบางครั้งยังมีการถือเทวดาว่าเป็นบรรพบุรุษอยู่ด้วยซ้ำ การรำผีฟ้าก็เป็นตัวอย่างอันหนึ่งที่แสดงออกทางด้านการนับถือเทวดา เทวดาเรียกว่า “แถน” เมื่อถือว่ามีแถน ก็ถือว่า ฝน ฟ้า ลม แดด เป็นอิทธิพลของแถนด้วย หากทำให้แถนโปรดปราน มนุษย์ก็จะมีความสุข ดังนั้น จึงมีพิธีบูชาแถน หรือ ถวยแถนต่อมาการจัดบั้งไฟ ก็อาจจะเป็นวิธีหนึ่ง ที่แสดงความเคารพหรือส่งสัญญาความภักดีไปยังแถน หรือบูชาแถน มีชาวบ้านภาคอีสานส่วนมากเชื่อว่าการจุดบั้งไฟเป็นการขอฝนจากพญาแถน และมีนิทานปรำปรา เช่นว่านี้อยู่ทั่วไปด้วย แต่ความเชื่อนี้ยังไม่พบหลักฐานแน่นอน จะมีพอใกล้เคียงอยู่บ้าง คือ เรื่องพญาคันคาก แต่ตัวพญาคันคากก็มิได้จุดบั้งไฟ พญาคันคากได้รบกับพญาแถนจนชนะ แล้วให้พญาแถนปล่อยฝนลงมา ดังเรื่องย่อต่อไปนี้

พญาคันคาก

เป็นลูกชายพญาอินทปัตถ์ มารดาชื่อสีดา เกิดมามีผิวพรรณหยาบหนาเหมือนคางคก คนทั้งปวงจึงเรียกว่า "คันคากกุมาร แต่กุมารเป็นคนมีบุญบารมี มีชื่อเสียงเกียรติยศขึ้นตามลำดับ ชาวเมืองใกล้ไกลก็ยกย่อง ต่อเมื่อเป็นหนุ่มอยากจะมีคู่ครองจึงปรึกษาพญาพ่อ พญาพ่อห้ามปรามให้รู้จักฐานะของตนเองว่า เราเป็นคนไม่หล่อไม่สวย จะไปขอสาวสวยมาเป็นเมียกลัวเขาจะดูถูก ท้าวคันคากก็เชื่อ ต่อมาได้ตั้งสัจอธิษฐานต่อเทวดาว่า "หากข้าพเจ้ามีบุญจะได้คู่ครองแล้ว ขอให้ได้พบเถิด" พระอินทร์จึงไปขอ นางแก้วหรือศรีเสลียวแก้วมาจากอุตรกุรุทวีปให้มาเป็นคู่ครองและช่วยสร้างปราสาทหอโรงให้ท้าวคันคากอยู่สวยงาม

ต่อมาชื่อเสียงของท้าวคันคากกระฉ่อนไปทั่วทุกทิศ ประชาชนและเจ้าเมืองต่าง ๆ ยอมเป็นมิตร จนกระทั่งได้เป็นขวัญใจของเสนาเมืองทั้งปวง ประชาชนและสัตว์ในดินแดนมนุษย์หันมายกย่องท้าวคันคาก จนลืมใส่ใจพญาแถน พญาแถนจึงโกรธ สั่งห้ามพวกนาคไม่ให้เล่นน้ำอำนวยฝนแก่โลกมนุษย์ โลกมนุษย์แห้งแล้งอยู่ถึง ๗ ปี ท้าวคันคากจึงได้รวบรวมกำลังพลทั้งมนุษย์และสัตว์จำนวนมากมาย

"....ฮ้อยประเทศด้าวพญาใหญ่นองไหล ธรณีลึบหลั่งลงปานน้ำ
นับแต่หัวเสิกท้าวพญาหลวงคันคาก ฝูงหมู่ครุฑนาคได้แสนต๊อตีวปลาย
มีทั้งยักโขฮ้ายผีสางล้านโกฏิ กับผีเชื้อน้ำสามล้านแปดแสน
เสือหมีฮ้ายจังไฮฮ้อยโกฏิ เขาก็ขบคาบเสี้ยวกินเลี่ยงหมู่แถน
ฟังยินทม ๆ ก้องบินบนเผิ้งต่อ ทั้งหมู่แฮ้งก่าเค้ามืดมัว...."

ท้าวคันคากได้เป็นตำแหน่งพญาแม่ทัพ และให้สร้างค่ายบนดอยสูงเพื่อรบกับพญาแถน พญาแถนได้ยินเสียงกึกก้องกองทัพเมืองคน จึงให้ทหารม้ามาสืบข่าว ทราบว่าพญาคันคากจะมาทำสงครามเพื่อขอน้ำฝนไปช่วยชาวนาชาวไร่ แถนไม่ยอมจึงเกิดการสู้รบกัน การชนช้างครั้งล่าสุดพญาแถนแพ้ พญาคันคากจึงสั่งสอนด้วยว่าขออย่าได้ละเลยต่อฮีตครองแต่ก่อนเก่า เทวดาได้สร้างฟ้า สร้างลม ฝน ดิน น้ำและทุก ๆ ปีคือเดือนหกฝนต้องตก (สิ้นปีวันสงกรานต์) ชามนาได้หว่านดำข้าวกล้า ขอให้พญาแถนอย่าละฮีตครองประเพณีนั้นเสีย ผู้ปกครองต้องมีคุณธรรม ผู้ใหญ่ต้องมีเมตตาต่อผู้น้อย ทุกคนต้องมุ่งทำดี เพื่อความเจริญของตนและสังคม

"....สมภารสร้างบารมีเบื็นเอก *ดีกว่าศาสตรเพทเพี้ยงอาคมนั้นบ่เคียงบุญ*
ศาสตรศิลป์นี้พาโตตกต่ำ *ลางเทื่อได้ข้าเจ้าบุญกว้างบาปเต็ง*
บ่ได้หลิงดูก้ำผู้เพ็นมีบุญ *เบียนบิดามารดาบาปกรรมตามก้น*
เนรคุณเจ้าอาจารย์สอนสั่ง *บาปแล่นต้องเวรเกื้อจุ่มจม...."*

(คุณธรรมดีกว่าความรู้ คนรู้มากไปฆ่าคนดี ลูกเบียดเบียนพ่อแม่ ศิษย์เนรคุณครูเป็นต้น ถือเป็นบาปหนัก) ตอนท้ายพญาคันคากสรุปว่า

"ชาติที่เบ็นคนนี้ลางทีจบเพท *แม้นว่าฮู้ยืงล้นอำไว้ก็จืงดี*
ครองธรรมนี้พญาแถนจำจื่อเอาท้อน *อย่าได้ยาดไพร่น้อยคนไฮ้ขมเห็ง"*

ตำนานเรื่องนี้ ดูเหมือนจะมุ่งสอนผู้ปกครอง และผู้มีอำนาจให้พิจารณาตนเอง และให้ความเป็นธรรมแก่คนยากไร้ การขอฝนต่อพญาแถนก็อยู่ในลักษณะนี้เช่นกัน เมื่อพญาแถนยอมแพ้ พญาแถนก็ยอมให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล และได้มอบเมืองแถนให้พญาคันคาก ขากลับพญาแถนได้มอบเทียนเงินเทียนคำมาถวายพญาอินทบัตถ์ด้วย บ้านเมืองก็อุดมสมบรณ์สืบมา มนุษย์ได้ขึ้นไปเรียนวิชาอาคมจากแถนเป็นประจำ ต่อมาผู้ที่เรียนมาเกิดร้อนวิชาฆ่ากันเอง พญาแถนจึงยิงธนูศิลป์ลงมาปราบมนุษย์ จนตายกันเกลื่อนรวมทั้งพญาคันคากด้วย ภูเขาที่ชุมนุมพลไปรบพญาแถนก็พัง รากภูเขากลายเป็นหนองแสสืบมา แต่นิทานเรื่องนี้ก็มิได้พูดถึงการจุดบั้งไฟไว้เลย พญาคันคากทำสงครามขอฝน ไม่ใช่จุดบั้งไฟขอฝน

(นิทานพญาคันคาก ย่อจากเรื่องพญาคันคาก ของท่านเจ้าคุณพระอริยานุวัตร มหาสารคาม)

“ประเพณีเฉพาะกลุ่มไทดำ”

กุสุมา ไชยวินิตย์ ผู้สืบปากคำภาษาไทดำ
จารุวรรณ ธรรมวัตร ผู้เรียบเรียงเป็นภาษากลางและตรวจสอบข้อมูล

(พ่อเฒ่าบุญชม ทันหา พ่อเฒ่ากลม ไพศูนย์ ผู้ให้ปากคำ)

ภูไทดำ หรือลาวโส้งดำ เป็นชาวภูไทสายหนึ่งที่ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย บางทีเรียกว่าพวก ไทดำ หรือ ไตดำ ตามวัฒนธรรมการแต่งกาย

คำว่า ไท เป็นภาษาถิ่นหมายความว่า หมู่ หรือ พวก เช่นไทเฮา หมายถึงพวกเรา ไทเขา หมายถึงพวกเขา ไทอื่น หมายถึงพวกอื่น ฉะนั้นภูไทดำ จึงหมายถึงพวกที่อาศัยอย่ตามภเขาแต่งกายด้วยเสื้อผ้าพื้นเมืองย้อมครามสีน้ำเงินแก่หรือสีดำ

วัฒนธรรมการแต่งกายของภูไทดำเป็นดังนี้คือ ผู้ชาย นุ่งกางเกงขาใหญ่สีดำคล้ายกางเกงจีนบางทีเรียกว่า “โส้งเล็ก” สวมเสื้อคอกลมแขนยาวไม่มีปกสีดำ แล้วโพกหัวด้วยผ้าโพกสีดำแต่ทุกวันนี้นิยมใช้ผ้าขาวม้าโพกแทนในเวลาไปทำไร่ไถนา หากอยู่บ้านไม่นิยมโพกหัว

ผู้หญิง ใส่เสื้อแขนยาวสีดำ ยาวลงมาจนถึงเท้ามีแถบแดง ข้างหน้ายาวลงมาครึ่งหนึ่งของเสื้อ การใส่เสื้อจะใส่ได้สองแบบ แบบหนึ่งใส่ยาวลงมาถึงเท้ามองไม่เห็นผ้าถุง ส่วนอีกแบบหนึ่งใส่เสื้อยาวแล้วตลบม้วนไว้รอบเอวให้เห็นลายเสื้อและผ้าแถบแดงด้านใน สวมผ้าถุงพื้นดำและมีลายหลาย ๆ ลายเต็มผ้าพื้นเรียกว่า ลายหมากโม นอกจากนี้ยังใช้ผ้าโพกหัวสีดำปลายสองข้างของผ้าโพกหัวจะปักลวดลายงดงามด้วยด้ายไหมหลาย ๆ สีปักด้วยมือเช่นเดียวกับตีนจก

ทรงผม ถ้าเป็นหญิงสาวที่ยังไม่ทันแต่งงานจะเกล้าผมมวย แต่ถ้าแต่งงานแล้วจะเกล้าผมสูงขึ้นจากมวยผมแล้วมีปิ่นปักผม

เครื่องประดับของพวกไทยดำ จะใช้เงินแท้ทำเป็นกำไลข้อมือกำไลข้อเท้า ห่วงคอและปิ่นปักผม

ปัจจุบันนี้จะแต่งกายคล้ายชาวบ้านธรรมดา การแต่งกายแบบไทยดำดั้งเดิมจะกระทำเฉพาะในพิธีเลี้ยงศาลเจ้าพ่อในเดือน ๖ และเดือน ๑๒

ประวัติความเป็นมาของภูไทดำ

ถิ่นเดิมของพวกภูไทดำอาศัยอยู่ในแคว้นสิบสองจุทัย ถิ่นฐานที่พวกไทดำอยู่กันหนาแน่นคือบริเวณแม่น้ำดำและแม่น้ำแดง ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙–๒๐ พวกญวนและพวกจีนมีอำนาจมากขึ้น ชาวภูไทดำจึงอพยพเข้ามาอยู่ในความคุ้มครองของหลวงพระบาง โดยแยกย้ายกันไปตั้งที่ทำมาหากินตามแขวงเชียงขวาง เวียงจันทน์ คำม่วน สุวรรณเขต สารวัน ต่อมาเกิดทุพภิกขภัยและโรคระบาดทำให้อพยพเข้าสู่ประเทศไทยในสมัย ร. ๕ เป็นจำนวนนับหมื่น แต่ก็ยังมีภูไทบางส่วนที่ยังอาศัยอยู่ในเวียดนามและในประเทศลาว รัฐบาลไทยในสมัยนั้นได้ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีคือแจกข้าวหลวง หรือข้าวเบิกให้เพียงพอตามอัตภาพจนสามารถเลี้ยงตนเองได้ ชาวภูไทดำได้แยกย้ายกันไปตั้งที่ทำมาหากินในแถบจังหวัดเพชรบุรี ราชบุรี ลพบุรี สุพรรณบุรี พิษณุโลก เลย และ หล่มสัก ในสมัยที่ฝรั่งเศสได้ปกครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสเห็นว่ามีผู้คนอยู่น้อยเพราะอพยพเข้าสู่ประเทศไทยจึงส่งคนมาติดต่อกับเจ้าเมืองหล่มสักขอภูไทดำที่อพยพมาให้กลับคืน เจ้าเมืองก็อนุญาตชาวภูไทดำจึงอพยพกลับโดยใช้เส้นทางเลยวังใส แต่เนื่องจากการเดินทางลำบากเพราะภูมิประเทศเต็มไปด้วยภูเขาสูงภูไทดำจึงอพยพกลับมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ ตำบลโคกนาป่าหนาด อ. เชียงคาน จ. เลย

ประเพณีของภูไทดำ ที่ ต. โคกนาป่าหนาด อ. เชียงคาน จ. เลย ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะประเพณีที่แตกต่างจากชาวไทยอีสาน ๆ ทั่วไป

๑. **ประเพณีการเข้าพรรษา** ในสมัยก่อนชาวภูไทดำไม่ได้นับถือพุทธศาสนาเมื่อถึงวาระเข้าพรรษาจึงไม่ได้ไปทำบุญที่วัด การเข้าพรรษาของภูไทดำจะเริ่มในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๙ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ มีระยะเวลาเข้าพรรษาสั้นกว่าชาวไทยทั่ว ๆ ไป

การเข้าพรรษาของพวกไทดำ ถือเป็นระยะที่ผีปู่ผีย่าผีบรรพบุรุษอันเป็นที่เคารพพากันไปเฝ้าพญาแถนบนสวรรค์ ฉะนั้นในระยะเข้าพรรษาชาวภูไทดำมีข้อขะลำหรือข้อต้องห้ามอยู่อย่างหนึ่งคือ จะทำให้เกิดเสียงดังไม่ได้เวลาเดินก็ต้องเดินเบา ๆ เบี๊ดบีดประตูหน้าต่างก็ต้องเบี๊ดบีดกันเบา ๆ เมื่อพูดจากันก็ต้องพูดเบา ๆ ห้ามตะโกนเพราะจะทำให้ผีปู่ย่าตลอดจน

ผีบรรพบุรุษตกใจลงมาจากสวรรค์ไม่ได้ส่วนบุญผิดประเพณีไป นอกจากนี้ในระยะเข้าพรรษาชาวภูไทดำยังมีข้อห้ามคือ ห้ามเข้าป่าตัดต้นไม้หรือห้ามปลูกสร้างบ้านเรือนใหม่เพราะจะทำให้เกิดเสียงดังนั่นเอง

๒. ประเพณีออกพรรษา ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เป็นระยะที่ผีปู่ย่าผีบรรพบุรุษเสด็จจากการเฝ้าพญาแถนลงมาจากสวรรค์ จึงมีการเลี้ยงไม่พร้อมกันทั้งหมู่บ้านใครจะเลี้ยงก่อนหลังก็ได้ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ จะเป็นวันแรกโดยจะเลี้ยงจากบ้านผู้ที่มีอาวุโสสูงสุดก่อน บ้านเรือนอื่นจึงเลี้ยงต่อกันไป ในวันหนึ่งอาจจะเลี้ยงพร้อมกัน ๒–๓ หลังคาเรือนก็ได้แต่ไม่ให้พร้อมกันมากนัก ใครจะเลี้ยงคุณต่อจากใครต้องบอกกล่าวต่อกันไป การเลี้ยงคุณเป็นการเลี้ยงเพื่อเชิญผีบรรพบุรุษมารับส่วนบุญที่ลูกหลานอุทิศไปให้ เมื่อผีบรรพบุรุษลงมาจากสวรรค์แล้วข้อต้องห้ามต่าง ๆ ก็ยกเลิกไป

บัจจุบันเมื่อถึงวาระเข้าพรรษาออกพรรษาชาวภูไทดำก็จะไปทำบุญที่วัดร่วมกับพุทธศาสนิกชนเช่นกัน

๓. ประเพณีการเฮ็ดเซ่นกินปางเหล้าหน่อ หรือ ประเพณีการเลี้ยงผีด้วยเหล้าหน่อ เหล้าหน่อ คือเหล้าที่ใส่ไว้ในไหน้อย ๆ ไหหนึ่งแล้วเอาสีแดงทาตรงกลางไหไปรอบ ๆ พิธีเลี้ยงเซ่นผีด้วยเหล้าหน่อจะทำกันในเดือน ๔, ๖, ๗, ๘ และเดือน ๑๒ แต่ไม่ได้ทำติดต่อกันไปทุก ๆ ปีอาจจะ ๓–๔ ปีต่อหนึ่งครั้ง พิธีเลี้ยงผีแบบนี้ไม่ได้ทำพร้อมกันทั้งหมู่บ้าน แต่ละหลังคาเรือนจะแยกทำเป็นเอกเทศแต่ต้องตกลงกันเสียก่อนว่าใครจะทำวันไหน บ้านใครจะทำพิธีนี้ก็บอกกล่าวให้มาช่วยเหลือกัน

เครื่องเซ่นในพิธีนี้มี หมู ๑ ตัว กล้วย อ้อย ขนม เหล้าหน่อ พวงมาลัย ผู้ประกอบพิธีคือหมอผี เมื่อเริ่มพิธีหมอผีจะถือพวงมาลัยดอกไม้อยู่ตลอดเวลา พวกที่เล่นดนตรีก็จะเล่นดนตรีประกอบได้แก่ ปี่ กลอง หมอผีจะถือพวงมาลัยเดินไปมาแล้วจะเอาพวงมาลัยไปคล้องคอผู้ใดผู้หนึ่งที่ไปร่วมในงานพิธีนั้น ถ้าผู้ใดได้รับพวงมาลัยคล้องคอผู้นั้นต้องลุกขึ้นรำถวายผี ในพิธีนี้หากญาติฝ่ายสามีจะมาร่วมพิธีด้วยจะต้องนำไก่และเหล้าไปด้วย ตลอดเวลาที่ทำพิธีนี้จะมีการโห่ร้องเป็นระยะจนกว่าจะเสร็จพิธี

๔. ประเพณีการนับถือผี

ศาสนาที่ภูไทดำนับถือมาแต่โบราณกาลคือ การนับถือผีบรรพบุรุษและผีหลักเมือง ผีบรรพบุรุษที่ภูไทดำนับถือกันได้แก่ ผีปู่ผีย่า ผีพ่อผีแม่ ชาวภูไทดำเชื่อว่าบรรพบุรุษที่ถึง

แก่กรรมแล้วจะแปลงเป็นงูใหญ่ หรือ ลิงลม มาสอดส่องดูแลทุกข์สุขของลูกหลานอยู่บ่อยๆ ชาวภูไทดำเคารพนับถือผีหลักเมืองเพราะเชื่อว่าผีหลักเมืองจะคอยดูแลรักษาให้อยู่เย็นเป็นสุข

ภายในบริเวณบ้านของชาวไทดำจะปลูกศาลให้ผีบรรพบุรุษสิงสถิตย์ หากใครประพฤติผิดประเพณีถือว่าเป็นการประพฤติผิดผีจะมีอาการเจ็บไข้ได้ป่วยมีอันเป็นไป ต้องแต่งเครื่องเซ่นขอษมา เครื่องเซ่นนั้นประกอบด้วย ไก่ หมู เสื้อผ้า สำรับข้าว ๕ สำรับ

การเลี้ยงผีหลักเมืองศาลเจ้าพ่อประจำหมู่บ้าน จะทำกันในเดือน ๖ หรือเดือน ๑๒ อย่างใดอย่างหนึ่งทุกปี การเลี้ยงผีนี้จะทำพร้อมกันหมดทั้งหมู่บ้าน วันที่ทำพิธีจะต้องเป็นวันพฤหัสบดี ชาวภูไทดำจะต้องแต่งตัวแบบดั้งเดิมอย่างเต็มยศในวันนี้ เครื่องเซ่นที่ใช้ในพิธีจะต้องเก็บเงินทุกครัวเรือนไปซื้อมา สิ่งที่ซื้อคือ หมู ๑ ตัวฆ่าเพื่อใช้ในพิธี ส่วน ไก่ และเหล้าเอามาจากทุกครัวเรือนเรือนละหนึ่งตัว สถานที่เลี้ยงคือลานหน้าศาลเจ้าพ่อ ในพิธีจะมีการรำแคน ฟ้อนถวายศาลและมีการเล่นโยนผ้าคล้ายกับการเล่นลูกช่วงโยน วิธีเล่นโยนผ้านั้นภายในผ้าต้องห่อเม็ดผ้าไว้เป็นรูปกลม แบ่งผู้เล่นเป็นสองฝ่าย หญิงกลุ่มหนึ่ง ชายกลุ่มหนึ่งผลัดกันโยนผ้าให้กันรับ ถ้าฝ่ายใดรับไม่ได้เป็นฝ่ายแพ้ ต้องเสียเหล้าให้ฝ่ายชนะ นอกจากจะเล่นโยนผ้าแล้วยังมีการเล่น “แล้” หรือเล่นสะบ้าและมีการขับลำนำเกี้ยวกันระหว่างหนุ่มสาว การขับลำนำจะเป่าปี่ที่ทำจากไม้เฮียเป็นจังหวะ เสร็จแล้วจะมีการเทียมผี วันที่เลี้ยงผีหลักเมืองจะเป็นวันที่ชาวภูไทดำสนุกสนานอย่างเต็มที่เมื่อเสร็จพิธีอาหารที่เอาไปเซ่นก็จะนำมาเลี้ยงดูกัน นอกจากการเลี้ยงผีที่ต้องประจำปีแล้ว ยังมีการเลี้ยงผีข้าวใหม่ ซึ่งจะมีขึ้นในเดือนมกราคมหรือ กุมภาพันธ์ จะมีการตำข้าวเม่า การทำข้าวเม่าจะเริ่มต้นจากการเกี่ยวข้าวใหม่มานึ่งทั้งเปลือกแล้วนำไปตากแดดให้แห้งจึงนำมาตำและนึ่งอีกครั้งหนึ่ง เสร็จแล้วจึงนำไปเซ่นผีพร้อมด้วยเครื่องเซ่นอื่นๆ เช่น อ้อย กล้วย ขนม เหล้า หมอผีจะเป็นผู้ทำพิธีทำขวัญข้าวใหม่ การเลี้ยงผีข้าวใหม่จะแยกกันทำแต่ละครัวเรือน บ้านใครทำก็จะบอกกล่าวให้เพื่อนบ้านไปร่วมพิธีซึ่งจะทำทุกปีเป็นประจำ

การเลี้ยงผีย่อยเช่นผีเหย้าผีเรือนจะทำ ๑๑ วันต่อครั้งของที่นำไปเซ่นได้แก่ หมาก พลู ข้าว เหล้า การเลี้ยงผีทุกอย่างจะไม่ทำในระยะเข้าพรรษาคือเดือน ๙-๑๐ เพราะถือว่าผีไปเผ้าแถน

ปัจจุบันนี้ แม้ว่าชาวภูไทดำจะมีวัดประจำบ้านก็ยังมีการเลี้ยงผีบรรพบุรุษอยู่ดังเดิม คือประเพณีใหม่ก็รับไว้แต่ประเพณีเก่าก็ไม่ทอดทิ้ง

๕. ประเพณีประจำวัยของชาวภูไทดำ

๕.๑ ประเพณีการเกิด เมื่อมารดาตั้งครรภ์ครบกำหนดคลอดหมอผีจะมาทำพิธีชุมนุมเทวดาและจัดกระด้งผ้าขาว กว้าง ๑ ศอก ยาว ๑ ศอกเรียกว่าผ้ามนขันฑ์ ในกระด้งนั้นประกอบด้วย ข้าวสาร ๑ ถ้วย ไข่ ๑ ลูก กำไลแขนทำด้วยเงิน ๑ ข้าง นำสิ่งของเหล่านี้ใส่ในกระด้งแล้วนำไปวางไว้ได้เลขคู่หรือเลขคี่แล้วแต่จะกำหนด ส่วนการสะเดาะเคราะห์นั้นจะทำเมื่อเด็กอายุ ๗--๘ ปี ในระหว่างที่เด็กยังไม่ได้ทำพิธีสะเดาะเคราะห์ พ่อ-แม่จะต้องนำข้าวสารไปให้หมอผีครั้งละ ๑ ทะนาน ปีแรกนำไปให้เดือนละครั้ง ปีต่อไปนำให้ปีละครั้งจนกว่าถึงเวลาสะเดาะเคราะห์

ในพิธีสะเดาะเคราะห์นั้นพ่อ-แม่จะต้องเตรียมผ้าซีน ๕-๖ ผืน ไก่ ขนม หมูหมากพลูไปให้ครบแล้วเชิญหมอผีให้มาทำพิธี หมอผีจะนำต้นกล้วยมาทำเป็นรูปเด็ก เขียนชื่อติดไว้และต้องเตรียมนกกระจอกไว้ ๒ ตัว พิธีจะเริ่มในตอนค่ำถึงตอนเช้าเมื่อถึงตอนเช้าหมอผีจะฆ่านกกระจอก ๒ ตัวนั้นแล้วนำไปผึ่งไว้ตรงบันไดบ้านเป็นอันเสร็จพิธีเชื่อว่าเด็กนั้นจะเติบใหญ่แข็งแรงดี

๕.๒ พิธีแต่งงาน หญิงชายคู่ใดเมื่อปลงใจจะเป็นคู่ครองกันแล้ว ฝ่ายชายจะให้เฒ่าแก่ฝ่ายตนไปเจรจาสู่ขอ เฒ่าแก่นั้นจะต้องเป็นสามี ภรรยาที่ยังครองรักกันอยู่ การไปสู่ขอต้องเตรียมสิ่งของไปด้วยคือ ขิง ข่า ปลาย่าง หมาก พลู สีเสียด เกลือหนึ่งห่อหนักหนึ่งกิโล ของพวกนี้เรียกว่าเครื่องขอ เมื่อสู่ขอตกลงกันในเรื่องสินสอดแล้วจึงจะเป็นการหมั้น ค่าสินสอดนั้นเดิมจะเรียกเงินแท้หนัก ๑๒ บาททำเป็นกำไล ๑ คู่ในสมัยปัจจุบันจะเรียกตามฐานะของฝ่ายชายจะเรียกตั้งแต่ เงิน ๒.๕๐-๖ บาทและวัว ๑ ตัวพร้อมด้วยเหล้า ๑ เทหรือ ๓๒ ขวด นอกจากนั้นฝ่ายชายจะต้องอาสาคือไปอยู่บ้านฝ่ายหญิงเพื่อช่วยทำงาน ๑-๒ ปี หรือตามแต่ฝ่ายหญิงจะเรียกร้องทั้งหมดนี้เรียกว่าสินสอด

ในวันหมั้นฝ่ายชายจะต้องนำ ห่อหมากพลู และเงินตามที่ฝ่ายหญิงเรียกไว้ไปหมั้น สำหรับห่อหมากพลู ถ้าเป็นผีน้อยคือเป็นคนธรรมดาต้องมี ๔ ห่อ ถ้าเป็นผีใหญ่หรือเป็นเชื้อ

เจ้าจะต้องมี ๘ ห่อ ห่อหมากพลูนั้นต้องใช้หญิงสาวที่ยังไม่ได้แต่งงานเป็นคนสะพาย ถ้าเป็นผีน้อยใช้สาว ๒ คน ถ้าเป็นผู้ใหญ่ต้องใช้สาว ๔ คน ในวันหมั้นเจ้าบ่าวไม่ต้องไปด้วย ไปเฉพาะเฒ่าแก่นำสินสอดไปมอบให้

หลังจากวันหมั้น ๓ วัน เฒ่าแก่ฝ่ายเจ้าบ่าวจะไปบ้านเจ้าสาวอีกเพื่อไปเบิดห่อหมากพลู ครั้งนี้เจ้าบ่าวจะต้องไปอยู่ด้วยพร้อมด้วยเพื่อน ๑ คน เจ้าบ่าวจะต้องนุ่งกางเกงจีนสีดำ เสื้อฝ้ายที่เชิงเสื้อปักดอกในครั้งนี้เจ้าบ่าวจะมากราบพ่อแม่เจ้าสาวและตกลงว่าจะต้องนอนเบิ่ง คือการนอนคนเดียวหลังจากวันแต่งงานเพื่อพิสูจน์ว่าเจ้าบ่าวรักเจ้าสาวแท้ และเพื่อพิสูจน์ว่าไม่เคยมีเมียเก็บหรือชู้มาก่อน ในระยะที่นอนเบิ่งนี้ถ้าฝ่ายชายมีชู้มาก่อนผิดสัญญาฝ่ายหญิงจะเรียกค่าปรับได้ ๒ เท่าของสินสอด ถ้าฝ่ายหญิงมีชู้ฝ่ายชายก็เรียกค่าปรับได้สองเท่าเหมือนกันหลังจากผ่านระยะนอนเบิ่งเจ้าบ่าวจะอยู่ร่วมห้องกับเจ้าสาวได้ การอยู่ร่วมห้องในระยะนี้ฝ่ายชายจะไปนอนบ้านเจ้าสาวเป็นบางวันเท่านั้น ไม่ได้อยู่ด้วยกันตลอดเป็นเวลา ๖ เดือน–๑ ปี จึงจะมีพิธีส่งตัวเจ้าบ่าวไปบ้านเจ้าสาวเพื่อไปอาสา

การส่งตัวเจ้าบ่าวไปอาสานั้นต้องไปตามฤกษ์ ในการส่งตัวเจ้าบ่าวคราวนี้จะต้องเอาวัว ๑ ตัว เหล้า ๑ เทไปด้วย ในวันส่งตัวเจ้าบ่าวจะต้องมีเพื่อนไปด้วย ถ้าเป็นผีน้อยต้องใช้เพื่อน ๖ คน รวมทั้งเจ้าบ่าวถ้าเป็นผีใหญ่ต้องใช้คน ๘ คน และจะต้องมีผู้หญิงสะพายห่อหมากตามศักดิ์ของผีใหญ่หรือผีน้อย นอกจากนี้จะต้องมีคนหาบเหล้าตามไปด้วยหากผีน้อยใช้คนหาบ ๑ คน หากเป็นผีใหญ่ใช้คนหาบ ๒ คน เมื่อถึงบันไดบ้านเจ้าสาวจะยกหาบทั้งสองข้างซ้อนกันหามขึ้นเรือนเจ้าสาว พ่อแม่ของเจ้าบ่าวจะต้องจัดเตรียม ที่นอน หมอน มีดพร้าให้เจ้าบ่าวเพื่อไปอาสาอีกด้วย ขบวนแห่จะร้องรำทำเพลงอย่างสนุกสนาน เมื่อถึงบ้านเจ้าสาวเจ้าบ่าวและเพื่อนจะต้องกราบไหว้พ่อแม่ฝ่ายเจ้าสาวแล้วมีการทานเลี้ยง

เมื่อเจ้าบ่าวมาอาสาครบตามกำหนดหากต้องการจะไปอยู่บ้านตนต้องให้พ่อแม่มาแต่งเอาลูกสะใภ้อีกครั้งหนึ่ง การแต่งครั้งนี้ผู้หญิงจะเป็นสิทธิ์ขาดของฝ่ายชายโดยสมบูรณ์ การแต่งลูกสะใภ้ในครั้งที่สองฝ่ายหญิงก็จะเรียกเอาสินสอดอีกและฝ่ายหญิงจะต้องเตรียมเครื่องถักทอ ที่นอนหมอนมุ้งไปด้วยเมื่อไปถึงบ้านเจ้าบ่าวจะมีพิธีสู่ขวัญแต่งงานและทานเลี้ยงกัน

เมื่อฝ่ายหญิงไปอยู่บ้านสามีแล้ว จะไปยุ่งกับพ่อแม่ของตนไม่ได้ถือว่าผิดผีไปเพราะไปนับถือผีฝ่ายสามีแล้ว การแต่งงานของภูไทดำนิยมแต่งกันในเดือนคู่ ปัจจุบันการแต่งงานของภูไทดำไม่มีพิธีที่ซับซ้อนอย่างเดิมอีกแล้ว

๕.๓ *ประเพณีการตาย* ถ้ามีคนเจ็บป่วยภายในบ้าน ชาวภูไทดำจะให้หมอผีมารักษาพร้อมกับลูกศิษย์หนึ่งคนซึ่งจะทำหน้าที่เป็นคนเป่าปี่ หมอผีจะเตรียมเครื่องเซ่นพร้อมทั้งเชิญผีเรือนให้มารักษาและขับผีป่าออกไปให้พ้นหมู่บ้าน คนไข้จะได้รับการรักษาแบบนี้ ๒-๔ ครั้งอาจจะหายหรือไม่หายก็ได้ ค่าจ้างหมอมารักษาคือเงินสลึงหนึ่ง ข้าวสาร ๑ ถ้วย ไข่เป็ด ๒ ฟอง

ในขณะที่คนไข้เจ็บหนักใกล้จะตาย ญาติพี่น้องจะพากันมาร้องไห้ทุกคนแล้วจะพากันดึงมือคนไข้ไว้เพื่อมิให้พญายมบาลมาเอาวิญญาณไปการทำแบบนี้บางทีก็ทำให้คนไข้ตายเร็วเข้า เมื่อมีคนตายภายในบ้านลูกหลานจะอาบน้ำฝนให้แล้วหาเสื้อผ้าชุดที่งามที่สุดมาใส่ให้เอาสตางค์ ๑ บาทมัดไว้ตรงไหล่ของผู้ตายเพื่อจะได้เป็นค่าเรือจ้างข้ามน้ำโขงกลับไปยังฝั่งลาว การตั้งศพไว้ที่บ้านจะตั้งกี่วันนั้นแล้วแต่จะตกลงกัน ขณะที่ตั้งศพอยู่บนเรือนจะมีการฆ่าวัวฆ่าควายเซ่นผีและเลี้ยงดูญาติ การฆ่าวัว-ควายนี้เป็นไปตามความเชื่อว่าสัตว์ที่ถูกฆ่าจะได้เป็นพาหนะของผู้ตายและจะมีการนำไก่ไปปล่อยไว้ตรงที่เผาศพถ้าศพเป็นผู้ชายจะปล่อยไก่ตัวผู้ ถ้าศพเป็นผู้หญิงจะปล่อยไก่ตัวเมีย

การนำศพออกจากบ้านเพื่อไปเผาจะต้องให้ลูกคนใดคนหนึ่งเป็นผู้จูงศพพ่อ ลูกที่จูงศพพ่อแม่ที่ตายก่อนจะมาจูงศพคนที่ตายที่หลังไม่ได้

การไว้ทุกข์จะห้ามลูกไว้ทุกข์ทุกคน ต้องเหลือไว้คนหนึ่งเพื่อไว้ทุกข์ให้กับคนตายภายหลัง การไว้ทุกข์จะใส่เสื้อสีขาว กางเกงหรือผ้าซีนสีดำ ผู้ชายจะใช้ผ้าโพกผมสีขาว ผู้หญิงสาวในระยะไว้ทุกข์ห้ามเกล้าผมจะต้องปล่อยผมยาวแล้วผูกด้วยด้ายสีขาวไว้

หากผู้ตายเป็นชายอายุ ๒๐ ปีขึ้นไป เขาจะทำรูปหงส์โดยใช้ปอหรือต้นนุ่นมาตัดเป็นรูปหงส์แล้วเอาด้ายหรือไหมมาทำเป็นขน เสร็จแล้วใช้ผ้าขาวยาวผูกหงส์ไว้กับต้นไม้ แต่ถ้าผู้ตายอายุ ๖๐ ปีขึ้นไปต้องเอาผ้าขาว ๓ วา ขลิบริมแดงยกให้ไปพร้อมกับศพหนึ่งไม้ และถ้าหากผู้ตายนั้นตายในระหว่างที่พ่อแม่ตายไม่หมด จะต้องทำพิธีเผาศพให้เสร็จภายในวันเดียว ถ้าผู้ตายเป็นหญิงเขาจะใช้ผ้ายาว ๑ ศอกกว้าง ๑ ศอกหลายๆสี เช่น เขียว แดง เหลือง ขาว มาทำริมให้ ถ้าผู้ตายนั้นเป็นคแก่จะใช้ผ้าประมาณ ๘๐ ชิ้นทำริมให้ ถ้าอายุน้อยก็ใช้รองลงมา

เมื่อเผาศพซึ่งชาวภูไทดำเรียกว่า ขอน เสร็จไปแล้วในตอนเช้าของวันถัดไปเขาจะเก็บกระดูกใส่หม้อ ในหม้อนั้นจะมีเศษสตางค์ใส่ลงไปด้วยพร้อมกับด้ายสีขาวยาวประมาณ ๑ ศอก ใส่ลงในหม้อให้ปลายด้ายพ้นปากหม้อขึ้นมา ต่อจากนั้นนำหม้อไปฝังดินถมดินให้แน่นให้ปลายด้ายที่พันปากหม้ออยู่เหนือดินด้ายนี้เรียกว่า สายใจ เมื่อฝังกระดูกเรียบร้อยในตอนเช้าแล้ว ตอนบ่ายชาวภูไทดำจะนำบ้านที่ประดิษฐ์จากเครื่องจักสานเป็นรูปหงส์ไปฝังไว้ตรงที่เผาผี หลังจากนั้นประมาณ ๑๐-๑๕ วันจะมีการเชิญผีขึ้นเรือน

การเชิญผีขึ้นเรือนนี้ต้องมีเครื่องเซ่น คือ ไก่ และหมู ผู้ที่จูงศพไปบ่าจะใส่ชุดไว้ทุกข้อออกไปคอยเรียกผีตามทางสามแยกสี่แยกจนถึงเรือน เมื่อถึงเรือนแล้วหมอผีจะเป็นคนเรียกผีขึ้นเรือนซึ่งพิธีนี้จะต้องทำให้เสร็จในตอนเช้า ในตอบ่ายจะมีการทำขวัญญาติพี่น้องของผู้ตาย เพื่อนบ้านจะนำข้าวห่อกับเงินไปทำขวัญด้วยจึงจะถือว่าเสร็จพิธี

แคน–พิณ–ซอ

สิริวัฒน์ คำวันสา

แคนเป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งใช้เป่า ทำด้วยไม้ชนิดหนึ่งเรียกว่า "ไม้กู่แคน" เป็นตระกูลไม้ไผ่หรือภาคกลางเรียกไม้ซางนั่นเอง ที่เรียกชื่อว่าไม้กู่แคนก็คงจะเป็นเพราะเอามาใช้ทำแคนแล้วพวกช่างก็เรียกไม้กู่แคน ไม้ชนิดนี้มีมากที่ภูเขาแล่นช้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ และมีบ้างตามภูเขาแถบใกล้เคียง ไม้ที่นิยมเอามาทำแคนก็มีอายุประมาณหนึ่งปี ถ้าแก่ไปจะไม่นิยมเพราะแข็งและดัดยากอาจจะแตกและเสียงไม่เพราะเหมือนไม้อ่อน โดยปกติประมาณเดือน ๓ เดือน ๔ ชาวกาฬสินธุ์ก็จะไปตัดไม้นี้ไปจำหน่ายแก่ช่างทำที่ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ดและหมู่บ้านใกล้เคียงที่เป็นพวกช่างเช่นเดียวกัน ช่างทำแคนที่จังหวัดอื่น ๆ ในภาคอีสานก็มีแต่ไม่มากนัก นอกจากไม้กู่แคนแล้วก็ต้องมีแผ่นเงินหรือแผ่นทองหรือแผ่นเงินผสมทอง เพื่อมาทำลิ้นแคน และมีเต้าแคนคือไม้ที่กลมบ่องตรงกลางข้างในเจาะช่องเพื่อสอดกู่แคนเข้าไปและมีช่องเป่าลมเข้า เต้าแคนยังทำหน้าที่อีกอย่างหนึ่งคือเป็นที่จับของผู้เป่าด้วย เต้าแคนนิยมทำด้วยไม้ไหม ไม้พะยุง (ขะยุงหรือกะยุง) ไม้ตะเคียน (แคน) ไม้หนามแท่ง ไม้ตะแบงหรือสะแบง ไม้กระทุ่ม (ต้นทุ่ม) แต่ที่นิยมมากได้แก่ไม้ประดู่และนิยมใช้รากมัน เพราะเนื้ออ่อนเจาะง่าย เมื่อสอดกู่แคนเข้าในเต้าแล้วก็ใช้ชันนะรง (ขี้สูด) บีดรอยรอบกันมิให้ลมลอดออกมา และให้ลมผ่านเข้าออกทางลิ้นแคนเท่านั้น เพื่อให้เกิดเสียง

แคนมีหลายประเภทตามจำนวนของกู่แคนคือ

๑. แคนหก มีกู่แคนหกลำคือ ๓ คู่ น่าจะเรียกแคนสาม แต่ช่างแคนก็เรียกแคนหก มีบางคนเรียกว่าแคนสาม แคนหกเป็นแคนสำหรับเด็ก หรือใช้เป่าเพลงง่าย ๆ เพราะมีเสียงไม่ครบ

๒. แคนเจ็ดมีกู่แคน ๑๔ ลำ คือ ๗ คู่ แคนเจ็ดเป็นแคนขนาดกลาง ใช้บรรเลงได้หลายลาย ใช้ได้ทั้งเดี่ยวและแคนวง (แคนวงใช้เฉพาะแคน ๗ รวมกัน) และใช้เป่าคลอ

เสียงหมอลำด้วย แคนเจ็ดมีเสียงครบตามบันไดเสียงไดอะโทนิคเมเจอร์ คือ โด เร มี ฟา ซอล ลา ที และมีระดับเสียงคู่กันเป็นคู่แปด (Octave) หรือมีเสียงต่ำสูงคู่กันเจ็ดคู่

๓. แคนแปด มีกู่แคน ๑๖ ลำ คือ ๘ คู่ มีระดับเสียงเหมือนแคนเจ็ด และเพิ่มคู่ที่แปดขึ้นมาเป็นระดับเสียงสูง ซึ่งเป็นเสียงที่มีอยู่แล้วในแคนเจ็ดแต่เพิ่มขึ้นให้เป็นเสียงประสานในการเล่นเพลงพื้นเมือง

๔. แคนเก้า มีกู่แคน ๑๘ ลำ คือ ๙ คู่ เป็นแคนประเภทใหญ่และยาวที่สุด คู่ที่เก้าเพิ่มขึ้นมาเป็นเสียงสูง แต่แคนประเภทนี้เป็นแคนใหญ่ เวลาเป่าต้องใช้ลมมากจึงไม่มีคนนิยม

สำหรับแคนแปดกับแคนเก้า มักจะใช้เป่าเดี่ยว หรือบางครั้งก็ประสานเสียงกับหมอลำ ที่ใช้มากเห็นจะเป็นลำผีฟ้า แต่จะเอาไปเล่นแคนวงไม่เหมาะ

อาจารย์วิรัช บุษยกุล บอกว่าเพลงพื้นเมืองอีสานประกอบด้วยเสียงห้าขั้น (Pentatonic) จากจำนวน ๗ ขั้น ตามบันไดเสียงไดอะโทนิค (Diatonic Scale) คือใช้เสียงขั้นที่ ๑, ๒, ๓, ๕ และ ๖ หรือเรียกเป็นชื่อโน้ตว่า โด เล มี ซอล ลา ขาดบันไดเสียงไป ๒ ขั้น คือ ๔ กับ ๗ หรือ ฟาและที (ซีก็เรียก) แม้ว่าแคนจะผลิตขึ้นมาบรรเลงเพลงพื้นเมืองที่ใช้ ๕ ขั้นเสียงก็ตาม แต่เป็นที่น่าประหลาดคือ แคนมีระดับเสียงครบและตรงกับบันไดเสียงไดอะโทนิคเมเจอร์ (Diatonic Major Scale) ทุกประการ บันไดเสียงไดอะโทนิคเมเจอร์เป็นบันไดเสียงสากล กำหนดเสียงดนตรีไว้ ๗ ขั้น นับตั้งแต่ขั้นที่ ๑ ขึ้นไปถึงขั้นที่ ๗ ระดับเสียงสูง ถัดจากขั้นที่ ๗ ขึ้นไปก็จะเป็นคู่แปดของขั้นที่หนึ่งและที่สองขึ้นไปอีก ความห่างของระดับเสียงแต่ละคู่ กำหนดไว้เต็มเสียง ๕ คู่ ครึ่งเสียง ๒ คู่ ฉะนั้นแคนจึงใช้บรรเลงเพลงต่างๆ ตามบันไดเสียงสากลได้ไม่ผิดเพี้ยนนอกจากเพลงนั้น มีเสียงเพี้ยนสูงหรือเพี้ยนต่ำ (Accidental) ระหว่างเพลง

นับเป็นเรื่องอัศจรรย์ที่คนโบราณคิดทำไว้ ยังมาใช้กับคนสมัยใหม่ หากแต่ว่าเพลงหรือทำนองของแคนที่นิยมเรียกกันมานั้นไม่เหมือนกับของดนตรีปัจจุบัน คือแทนที่จะเรียกว่าทำนองหรือเพลง เขาเรียกว่า “ลาย” ลายแคนที่มีมาตั้งแต่โบราณ นัยว่ามีอยู่ ๒๐ ลาย แต่เหลือเล่นมาถึงปัจจุบันนี้ประมาณ ๑๒ ลายเท่านั้น เช่น

ลายสะสุดแนน ลายลมพัดพร้าว ลายแม่ฮ้างกล่อมลูก ลายโบ้ซ้าย ลายส้อยใหญ่ ลายส้อยน้อย* ลายยาว ลายล่อง ลายสาวหยิกแม่ ลายกาเต้นก้อน และลายโบ้ซ้ายยังแตกออกเป็นลายแมลงภู่ตอมดอกและลายทางกะเลิงอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันนี้หมอแคนที่มีความชำนาญได้คิดประดิษฐ์ลายใหม่ ๆ ขึ้นอีกมากมายเช่นลายโปงลาง ลายสาวน้อยข้ามภูพาน ลายผู้ไทเลาะตูบ ลายรถไฟออกจากสถานี เป็นต้น แต่ถึงเขาจะประดิษฐ์ลายอะไรขึ้นมาก็ตาม ลายหลัก ๆ เขาจะไม่ทิ้ง คือหมอแคนทั่วไปจะต้องเริ่มผีกหัดจากลายพื้นฐานของโบราณก่อน

ลายต่าง ๆ ที่เป็นของเก่าแก่เหล่านี้ คนสมัยใหม่อาจจะเรียกว่าเป็นท่วงทำนองครั้งอดีต ซึ่งไม่มีใครบอกได้ว่าอดีตเมื่อกี่ร้อยปีมาแล้ว แต่กระนั้นมันก็มิได้ล้าสมัยแต่อย่างใด เป่าขึ้นเวลาใด เวลานั้นก็เป็นเสียงสวรรค์ขึ้นมาทันที ลายสุดสะแนนหรือสุดสายแนนแสดงให้เห็นความสุขอันสุดขีดของผู้บรรเลง ซึ่งโลดแล่นออกมาจากส่วนลึกของหัวใจ สายแนนซึ่งซึ่งอาจจะหมายถึงเส้นชีวิตหรือลิขิตชีวิต ดังนั้น เมื่อลายสุดสะแนนดังขึ้น ความสุขอื่นใดที่เหนือกว่านั้นคงไม่มีในเวลานั้น ลายลมพัดพร้าวเป็นท่วงทำนองแสดงให้เห็นธรรมชาติคือสายลมที่โชยมาต้องกิ่งใบมะพร้าวให้อ่อนไหวลู่ไปตามลม พลังของลมอาจจะอ่อนหรือรุนแรงเป็นครั้งคราว นั่นแล้วแต่ลีลาหรือเทคนิคของผู้เป่า ลายลมพัดพร้าวอาจจะไม่เหมาะกับเวลาฝนตกหรือแดดร้อน แต่ถ้าเป็นยามดึกหรือฤดูกาลต้นฤดูกาลหน้าที่ลมหนาวกำลังจะเริ่มแล้ว ลายลมพัดพร้าวก็คือมนต์สวรรค์ดี ๆ นี่เอง อย่างไรก็ตาม แม้จะมีลายสนุกสนานหรือลีลาอื่น ๆ แล้ว ลายแคนก็ยังมีทำนองโศกเศร้าระทมทุกข์ของแม่ผู้สูญเสียสามีที่รัก กำลังกล่อมลูกผู้ไร้เดียงสาให้หลับในเปล ก็เป็นลายที่นักเป่าแคนทั้งหลายลืมไม่ได้ (แม่ฮ้างหมายถึงผัวตาย แม่หม้ายหมายถึงผัวหย่า) ท่านที่ไม่เคยเป็นแม่ฮ้างไม่รู้สึกถึงหัวอกแม่ฮ้าง แต่เมื่อท่านฟังแคนลายนี้แล้วแม้ใคร ๆ จะไม่อธิบายท่านก็คงจะรู้เองว่าแม่ฮ้างระทมทุกข์อย่างไร

---

*บางถิ่นเรียกเป็น ลายใหญ่ ลายน้อย ลายส้อยก็มี ที่เรียกว่าลายใหญ่ เพราะเสียงใหญ่คือทุ้มหรือต่ำนั่นเอง ลายใหญ่เป็นลายโบราณ คนแก่คนเฒ่าชอบฟัง มักจะเป็นเพลงเดี่ยวหรือประกอบลำพื้น (ลำเรื่อง) เป็นประเภทกลอนสั้นปัจจุบันหาฟังยากเพราะหมอแคนไม่ค่อยนิยม ยิ่งกว่านั้นหมอแคนยังได้ดัดแปลงปรับปรุงทำนองให้มีกลเม็ดเพิ่มขึ้น แฝงไว้ซึ่งความโศกและมีความไพเราะมากขึ้น จนมีผู้เรียกลายนี้ว่า "ลายหัวตกหมอน" เพราะคนแก่นอนฟังในยามดึก เพลินจนหัวตกหมอนไม่รู้ตัว

ในนิทานท้าวก่ากาดำ ตอนหนึ่งกล่าวถึงอิทธิพลของเสียงแคนที่เปรียบหมือนเสียงสวรรค์ที่เดียวว่า

เจ้าก็เบ่าจ้อย ๆ คือเสียงเสพเมืองสวรรค์
จนว่าฝูงคนเถ้า เหงานอนหายสว่าง
จนว่าสาวแม่ฮ้าง คะนิงโอ้อ่าวผัว
ฝูงพ่อฮ้าง คิดฮ่ำคนิงเมีย
เหลือทนทุกข์ ผู้เดียวนอนแล้ง
เบ็นที่อัศจรรย์แท้ เสียงแคนท้าวก่ำ
ไผได้ฟังม่วนแม้น ใจสล้างวั้งเวง
ฝูงกินเข้า คาคอค้างอยู่
ผู้อาบน้ำ ปะผ้าแล่นมา

(เสพ = บรรเลง, เถ้า = แก่, สว่าง = ไม่ง่วง, โอ้อ่าว = หวลคิดถึงหรือรำพึงถึง, สล้าง = งงงวยหรือเพ้อฝัน, วั้งเวง = ลังเลหรือห่วงหน้าห่วงหลัง, ปะ = ทิ้งหรือปล่อย)

จะเห็นได้ว่าเสียงแคนของท้าวก่านั้นมีความไพเราะมากน้อยแค่ไหน ขนาดที่กินข้าวติดคอ อาบน้ำอยู่วึงมาโดยลืมนุ่งผ้า แต่ก็น่าเสียดายจริง ๆ ในนิทานมิได้บอกว่า เบ็นลายอะไร ดูตามเรื่องแล้วอาจเบ็นลายสุดสะแนนก็ได้

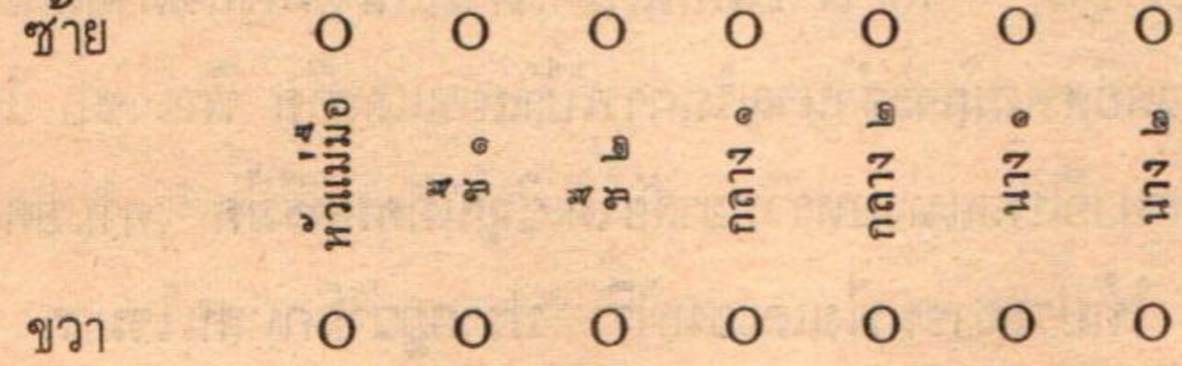
ลายหรือท่วงทำนองต่าง ๆ ดังกล่าวมา อยากจะเรียกว่า บทเพลงในอดีต ที่ดังก้องมาถึงปัจจุบัน ที่ว่านี้หมายถึงการเล่นอย่างเก่าซึ่งมีดนตรีไม่กี่ชิ้น ไม่มีอิทธิพลแห่งดนตรีสากลใด ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง ในปัจจุบันดนตรีอีสานโดยเฉพาะแคน ได้วิวัฒนาการขึ้นมา เช่น มีดนตรีชิ้นเล็กชิ้นน้อยเข้ามาประกอบ หรือบางถิ่นก็ตั้งเบ็นวงขึ้นมาเลย แม้กระนั้น รสแห่งแคนแบบลายเก่า ๆ ก็ยังคงไพเราะและซึ้งใจมากเสียกว่าวงดนตรีเสียด้วยซ้ำ ดนตรีพื้นบ้านอีสาน ที่ขึ้นหน้ากว่าดนตรีอื่นก็คือ แคน พิณ ซอ (พิณ เรียกกันโดยทั่วไป แต่มีบางถิ่น เช่นเขตอุบล ฯ เบ็นต้น เรียกว่าซุง) ทั้ง ๓ ชนิดนี้สามารถจะเล่นได้ทั้งคนตาดีและตาบอด เราจะเห็นโดยทั่วไปว่าคนตาบอดอีสานมักจะชำนาญในการเบ่าแคนและดีด พิณ ซอ ได้ เมื่อ ๒๔ มี.ย. ๒๕๒๑ ชมรมนักศึกษาอีสานแห่งมหาวิทยาลัยได้เชิญนักดนตรีมืด (ตาบอด ๓ คน) มาร่วมแสดงพิณ-แคน-ซอ ให้ประชาชนฟังและชมฟรี ปรากฏว่ามีคนสนใจมาก เมื่อถึง

บทเพลงเร่งเร้าชวนรำ ได้มีนักศึกษาและผู้พึงร่วมร่ายรำตามเสียงบรรเลงเพลงอดีตของอีสานอย่างคับคั่ง นักดนตรีทั้ง ๓ ได้แสดงเพลงลายต่าง ๆ เข้ากันได้สนิท เมื่อเสียงแคนเริ่มขึ้นพิณและซอก็จะตาม ในการเล่นร่วมกันเช่นนี้หากแคนซึ่งเป็นต้นเสียงเกิดความรู้สึกจะแตกลายหรือเปลี่ยนท่วงที ก็ย่อมทำได้และพิณ–ซอก็จะตามได้โดยไม่ชักช้า จึงเห็นได้ว่าแคนอีสานมิได้สร้างเสียงสวรรค์แก่คนอีสานแต่เพียง ๑๖ จังหวัดเท่านั้น แต่มันได้แพร่กระจายความสุขร่าเริงไปเกือบทั่วแดนไทยด้วย

มาถึงตอนนี้อาจจะมีบางท่านนึกอยากจะเป่าเป่าแคนลองดู แคนเป็นดนตรีพื้นบ้านที่เล่นง่าย เป่าง่าย แต่จะให้เพลงหรือลายต่าง ๆ ก็ต้องอาศัยครูเป็นผู้แนะนำ ในข้อเขียนอันสั้นนี้จะขอแนะวิธีเป่าแคนให้ดูพอเป็นตัวอย่างดังนี้ (กรณีที่เป็นแคนเจ็ดให้เอาหัวแม่มือทั้ง ๒ ข้างบีครูของกู่แคนคู่แรก ส่วนนิ้วที่เหลืออีก ๓ นิ้ว คือ นิ้วชี้ นิ้วกลาง นิ้วนาง จะได้นิ้วละ ๒ คู่ ไม่ใช้นิ้วก้อย)

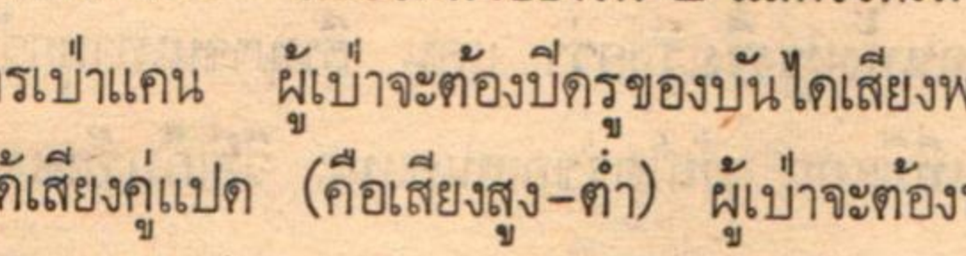
บันไดเสียง	มือซ้าย	มือขวา
โด	หัวแม่มือ	นิ้วชี้ ๑
เร	นิ้วชี้ ๒	นิ้วนาง ๑
มี	นิ้วกลาง ๑	นิ้วนาง ๒
ฟา	นิ้วกลาง ๒ และนิ้วนาง ๒	–
ซอล	นิ้วนาง ๑	นิ้วชี้ ๒
ลา	–	หัวแม่มือและนิ้วกลาง ๑
ที (ซี)	นิ้วชี้ ๑	นิ้วกลาย ๒

ตัวอย่าง ๑

ตัวอย่าง ๒

	โด	ที	เร	มี	ฟา	ซอล	ฟา	ซอล
ซ้าย	o	o	o	o	o	o	o	(o)
ขวา	o	o	o	o	o	o	o	(o)
	ลา	โด	ซอล	ลา	ที	เร	มี	ลา

ถ้าเป็นแคนแปด กู่แคนจะเพิ่มมาอีกคู่หนึ่งเป็นคู่สุดท้าย ด้านซ้ายเป็น ซอล ด้านขวาเป็น ลา ดังที่เพิ่มเข้ามาในวงเล็บ (o) ตอนท้ายนั้นแล้ว ในตัวอย่างที่ ๑ เป็นวิธีวางนิ้วมือ หัวแม่มือบีดรูแรก ส่วนนิ้วชี้ บีดรูที่ ๒–๓ นิ้วกลางบีดรู ๔–๕ และนิ้วนางนางบีดรูที่ ๖–๗ ตามลำดับ และในตัวอย่างที่ ๒ แสดงให้เห็นตำแหน่งของบันไดเสียงว่าอยู่ตรงไหน ในการเป่าแคน ผู้เป่าจะต้องบีดรูของบันไดเสียงพร้อมกันทั้ง ๒ รูตามที่แสดงไว้ เพราะจะต้องให้ได้เสียงคู่แปด (คือเสียงสูง-ต่ำ) ผู้เป่าจะต้องหัดให้มีความชำนาญไล่หาเสียงตามที่แนะไว้ว่า โด เร มี ฟา ซอล ลา ที อยู่ตรงไหน การหัดเป่าแคนผิดกับการหัดพิมพ์ดีด คือการหัดพิมพ์ดีดเบื้องแรกต้องอาศัยสายตามองแป้นจนชำนาญแล้วจึงจะพิมพ์สัมผัสได้ ส่วนการเป่าแคนต้องอาศัยหู เพื่อคลำหาเสียงตามขั้นบันได คนตาบอดพิมพ์ดีดไม่ได้ฉันใด คนหูหนวกก็เป่าแคนไม่ได้ฉันนั้น (วิธีเป่าแคนได้ข้อมูลจาก–วิรัช บุษยกุล, เจริญชัย ชนไพโรจน์, สำเร็จ คำโมง)

ได้พูดถึงประเภทของแคน ลายแคนและวิธีเป่ามาแล้ว อาจจะมีหลายท่านที่สนใจใคร่จะรู้ว่าแคนมีประวัติเป็นมาอย่างไร อันที่จริงแคนมิใช่มีอยู่เฉพาะในอีสานเท่านั้น หากแต่มีชาติโบราณต่างๆ เช่น กะเหรี่ยงและจีนเป็นต้นใช้อยู่แล้ว แต่มีรูปร่างลักษณะแตกต่างกันไปคนละแบบ ถ้าจะพูดกันละเอียดคงจะไม่ได้ประโยชน์มากนัก ในที่นี้พูดเฉพาะแคนอีสานก่อน และจะขอนำเรื่องจากสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานมาเล่าสู่กันฟัง (เก็บความบางตอน) สาเหตุเกิดแคนนั้นเล่าสืบกันมาว่า ครั้งหนึ่งนายพรานคนหนึ่งไปล่าเนื้อ ได้ยินเสียงนกการเวก (บาลีว่า กรวีก) ร้องไพเราะจับใจมาก จึงเล่าเรื่องนี้ให้ชาวบ้านฟัง ครั้งนั้นสตรีคนหนึ่งอยากจะฟังเสียงนกการเวกยิ่งนักจึงขอติดตามนายพรานไปในป่า เมื่อได้ฟังจริงๆ

สตรีนั้นก็พอใจและติดใจยิ่งนัก อยากจะฟังอยู่บ่อย ๆ นางจึงคิดว่า เราต้องทำเครื่องดีดสีตีเป่าสักอย่างที่มันจะให้เสียงไพเราะจับใจเหมือนกับเสียงนกตัวนี้ เมื่อกลับไปถึงบ้านแล้วนางก็พยายามทำเครื่องดนตรีทุกอย่างเพื่อจะให้มีเสียงเหมือนนก "แต่ก็บ่มีเสียงใดม่วนหวานปานเสียงนกการเวก" ที่สุดนางก็ไปตัดไม้ไผ่ชนิดเล็กมาดัดแปลงแต่งเครื่องเสียงทดลองเป่าและดัดแปลงอยู่นาน จนสำเร็จได้เสียงไพเราะ "คือเสียงนกการเวกอีหลี" นางพอใจในผลสำเร็จครั้งนี้มาก ใคร่จะนำเครื่องเป่าที่ตนทำขึ้นนี้ไปทูลเกล้า ฯ พระเจ้าปเสนทิโกศล นางจึงตระเตรียมทำหลายๆอันและหัดเป่าให้ชำนาญเป็นเพลงต่างๆแล้วจึงเข้าเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศล เมื่อได้เป่าถวายพระเจ้าปเสนทิโกศล ครั้งแรกพระองค์ตรัสว่า "เออ พอพึง" เมื่อเป่าถวายอีกนางทูลถามว่า "เป็นจั่งได๋ ม่วนพระทัยบ่ผู้ข้า" พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงตรัสว่า "เอ้อเที่อนี้แคนแด่" นางจึงทูลถามว่า "เครื่องดนตรีอันนี้ควรซิเอ้นว่าหยัง" พระองค์ตรัสว่า "สูจงเอ้นเครื่องดนตรีนี้ว่า "แคน" ตามคำเว้าคำจาของเฮานี้"

ตั้งแต่บัดนั้นมา คนทั้งปวงจึงเรียกว่า แคน สืบมาจนเท่าทุกวันนี้

อนึ่ง สำหรับท่านที่มีแคน ผมใคร่ขอเสนอแนะ วิธีเก็บรักษาแคนไว้เพื่อให้ทนทานดังนี้

๑. ควรใช้ถุงผ้าหรือถุงพลาสติก กันตัวสัตว์ต่าง ๆ เข้าไปทำลายลิ้นแคน

๒. อย่าให้ถูกแดดหรืออย่าเก็บไว้ที่ร้อน

๓. อย่าแขวน อาจจะล่วงหล่นแตกได้

๔. ใส่ตู้ได้ยิ่งดี ไม่เป็นอันตรายแก่แคน

๕. ถ้าเป่าไม่ดัง ให้ถอดกู่แคนที่ไม่ดังนั้นออก แล้วตรวจดูที่ลิ้นแคน ใช้เข็มแคะที่ลิ้นหรือใช้ปากดูดดูว่ามีอะไรติดขัดที่ลิ้น เมื่อมีเสียงดังแล้วค่อย ๆ ใส่เข้าที่เดิม และอย่าให้ขี้สูดติดลิ้น

๖. พยายามนำออกมาเป่าบ่อย ๆ สัปดาห์ละครั้ง เพื่อให้ลิ้นได้ทำงานอยู่เสมอ

ของใดก็ตามที่เรารู้จักรักษา ของนั้นก็จะมีค่าอยู่นาน

เรื่องแคนเวลานี้มีแพร่หลายไปยังส่วนต่าง ๆ ของประเทศไทยแล้ว โดยเฉพาะในกรุงเทพมหานครมีเล่นกันมาก ทั้งเล่นเดี่ยว เล่นเป็นคณะและประกอบกับการร้องของคณะหมอลำเป็นต้น มีนักศึกษาในมหาวิทยาลัยหลายแห่งตั้งกลุ่ม หรือชมรมกันฝึกและเล่นแคน

อีสาน นอกจากนี้ยังเป็นสินค้าจำหน่ายแก่คนไทย คนต่างชาติอีกมากมายทั้งในกรุงและชนบท บางบ้านก็ใส่ตู้ไว้โชว์แต่ก็เบ่าไม่เป็น และบางครั้งก็มีผู้เอาแคนไปเบ่าขอทานด้วย นับว่าเครื่องดนตรีชนิดนี้ เป็นที่รู้จักและนิยมแพร่หลายมากกว่าดนตรีชนิดอื่น ๆ และขอฝากการส่งเสริมสนับสนุนไปยังช่างผู้ทำแคนทั้งหลายว่า ขอให้รักษาอาชีพและฝีมือการทำแคนนี้ต่อไปให้นานและให้ดีที่สุด

พิณ

คำนี้มาจากภาษาบาลีว่า "วีณา" เป็นเครื่องดนตรีที่มีสายใช้ดีด มีรูปร่างต่าง ๆ กัน ต้นกำเนิดเดิมมาจากสายธนู คือเมื่อดึงสายที่คันธนูให้ตรึงเวลาดีดที่สายจะมีเสียง จึงวิวัฒนาการมาเป็นพิณตามลำดับ จากหลักฐานที่นักโบราณคดีค้นพบนั้น เชื่อว่าพิณ มีมาแล้วประมาณ ๒๕๐๐ ปีก่อนพุทธกาล พวกนิโกรโบราณบางพวกทำรูปพิณคล้ายธนูแต่เป็นไม้ ๒ ท่อนต่อกันหักมุมใช้สาย ๔ หรือ ๕ เส้นขึงระหว่างท่อนไม้สองท่อนนั้น ซึ่งเรียกเป็นภาษาเขาว่า แนนค่า (Nanga) ในอียิปต์ประมาณ ๑๑๐๐ ปีก่อนพุทธกาล ก็มีพิณใช้หลายชนิด หลายขนาด มีสายมากบ้าง น้อยบ้าง แต่รูปร่างเป็นวงโค้งครึ่งคล้ายรูปสระ า ตรงโคนก็จะทำเป็นโพรงให้มีเสียงก้องพบในนครธิบีสมาก ในกรีกรูปร่างพิณคล้ายกับกบหรือคางคกท่อนหลัง (คือตัดขาหน้าอก) โดยใช้ไม้ ๒ ท่อนต่อที่โพรงกะโหลกแล้วดึงปลายให้โค้งเข้าหากัน ตรงปลายสุดก็มีเหล็กหรือไม้ยึดให้เป็นราวไว้ แล้วมีสายพิณโยงจากราวนั้นมาที่ตัวโพรงดูก็เหมือนกบนอน หงายกรีกนิยมพิณตั้งแต่ ๓ สายถึง ๑๐ สายเรียกว่าไลรา (Lyra) ต่อมาเรียกไลร์ (Lyre) ซึ่งถือเป็นดนตรีที่มีเกียรติมักใช้กับเทพเจ้าหรือวิญญาณแห่งสวรรค์ เทพอพอลโล่ ซึ่งเป็นเทพแห่งศิลป เมื่ออยู่ในลักษณะนักดนตรีก็มักจะถือพิณ ๓ สาย กรีกยังถือพิณเป็นสัญาณลักณ์แห่งคุริยางคศิลปด้วย พิณกรีกมีหลายชนิดมีรูปร่างที่แตกต่างออกไปอีก แต่โครงสร้างคล้าย ๆ กัน (การเล่น พวกอียิปต์นั่งกับพื้นแต่กรีกนั่งเก้าอี้หรือยืนเล่น)

อินเดียก็มีมานานประมาณยุคพราหมณ์ (๑๐๐๐ ปีก่อน พ.ศ.) ในสมัยที่เจ้าชายสิทธัตถะบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก พระพรหมได้นำพิณ ๓ สายมาดีดให้ฟัง เพื่อเตือนพระสติว่า

อย่าหักโหมเกินไป จงดำเนินสายกลาง เหมือนพิณ ๓ สายถ้าตรึงเกินไปก็ขาด หย่อนเกินไปก็ไม่ดัง ให้พอดี ๆ ก็จะมีเสียงไพเราะ นอกจากนี้เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นยามาแล้ว ได้เสด็จลาสู่มนุษยโลกนั้น ก็ปรากฏว่าบัญจสิขรเพทบุตรได้บรรเลงพิณ ตามเสด็จลงมาส่งด้วย และดูเหมือนว่า อินเดียสมัยพุทธกาล พิณจะเป็นเครื่องดนตรีที่ได้รับความนิยมมากกว่าอย่างอื่น และก็มีหลายขนาดหลายแบบเช่นกัน ชาวเขาแถบคอเคซัสก็ใช้พิณลักษณะคล้ายแนนค่าของนิโกร แต่มีสายมากถึง ๑๕ สาย แต่ละสายทำด้วยหางม้าควั้นรวมกัน ๖–๗ เส้น สูง ๒ ฟุต ในพม่าก็มีพิณขนาดใหญ่ คล้ายเรือหัวเรียวงอน เรียกว่าโซงหรือซวง Soung)

ในประเทศไทยเข้าใจว่าจะมีพิณใช้มาแล้วก่อนสมัยที่เราตั้งตนเป็นอาณาจักรสุโขทัย อย่างช้าก็สมัยทวาราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑–๑๖) ส่วนภาคอีสานนั้นคงได้รับอารยธรรมอินเดียไปจากขอมสมัยฟูนาน ส่วนทางด้านเหนือคือลาว คงจะรับอารยธรรมพุทธศาสนามาอย่างเดียวมาตลอดไม่เปลี่ยนแปลงคืออย่างที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ อีสานนิยมพิณ ๓ สาย (๔ สายคงมีน้อย) ใช้ดีดทั่ว ๆ ไปทั้งเวลามีงานและเวลาว่าง หนุ่ม ๆ นิยมใช้เสียงพิณเป็นสื่อความสนใจจากสาวรองลงมาจากแคน คือเวลาหัวค่ำจะไปคุยสาว (หลีนสาวซึ่งปัจจุบันนี้เรียกเล่นสาวตามหมู่บ้านหรือตามข่วงต่าง ๆ หนุ่มก็จะดีดพิณเดินไปตามหมู่บ้าน ตามตรอกเป็นการสร้างบรรยากาศในยามราตรีให้ชื่นฉ่ำวังเวงเร้าอารมณ์รักได้ดี

พิณอีสานนิยมทำด้วยไม้ขนุน (หมากมี่) หรือไม้มะม่วงโดยเอาทั้งท่อนมาแกะเป็นรูปตามที่ต้องการแล้วเจาะกระโหลก (กล่องเสียง) ให้ลึกประมาณ ๒ นิ้ว แล้วมีกระดานอีกแผ่นมาปิดด้านหน้าแล้วจึงขึงสายทับหย่องไปยังคันหรือทวน เมื่อก่อนนิยมใช้หางม้าหรือไหมทำสาย ปัจจุบันใช้ลวดเหล็กเส้นเล็ก ๆ หรือลวดสายเบรครถจักรยานแทน เพราะหาง่ายและเหนียว การเรียกชื่อส่วนใหญ่เรียกพิณ แต่บางหมู่เช่นแถบจังหวัดอุบลราชธานีเป็นต้น เรียก “ซุง” อาจจะเป็นเพราะเอาท่อนไม้ทั้งท่อนมาทำกระมังจึงเรียกซุง ส่วนแหล่งที่ทำพิณในอีสานนั้น มีอยู่ทั่ว ๆ ไปทุกจังหวัด ที่ผมไปเห็นมาที่ทำพิณและซอขายก็มีที่อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี และที่อำเภอเมืองจังหวัดมหาสารคามเป็นต้น พิณอันละประมาณ ๑๕๐ ถึง ๓๐๐ บาท ส่วนซอก็มีตั้งแต่ ๑๐๐ บาทจนถึง ๔๐๐ บาท

ทางภาคกลางบางทีก็เรียกพิณว่า “กระจับปี่” ก็มี ที่กล่าวนี้หมายถึงพิณที่กะโหลก (กล่องเสียง) หน้าแบนราบอย่างธรรมดา แต่พิณของไทยที่ต่างออกไปยังมีอีกคือ พิณน้ำเต้า และพิณเทียะ

พิณน้ำเต้า มีสายเดียว คงมาจากอินเดียเช่นกันดังเพลงที่ชื่อว่า “พราหมณ์ดีดน้ำเต้า” พิณชนิดนี้เอาเปลือกผลน้ำเต้ามาตัดตรงกลาง เอาด้านขั้วหรือจุกไว้ แล้วนำมาตรึงติดไว้กับคัน (ทวน) ของพิณแต่แปลกตรงที่หันปากออกตรงข้ามกับสาย โยงสายมาผ่านตรงขั้วน้ำเต้าแล้วขึงไปยังปลายคัน (ทวน) จึงเหมือนกับคันธนูที่ติดผลน้ำเต้าไว้ด้านหลัง แล้วดึงสายธนูมาเกี่ยวที่ขั้วนั้นเอง พิณชนิดนี้มีสายเดียว

พิณเทียะ (เปี๊ยะ) รูปร่างคล้ายพิณน้ำเต้าแต่มี ๒ สาย และต้นโคนของคัน ก็มีเสาเล็กๆ ๒ เสาไว้สำหรับผูกสายพิณ โยงไปผ่านขั้วน้ำเต้าเหมือนกัน พิณทั้ง ๒ ชนิดนี้เวลาเล่นต้องถอดเสื้อ (ผู้หญิงไม่นิยมเล่น) แล้วหันปากผลน้ำเต้าเข้าประทับกับหน้าอกหรือพุงตนเอง ใช้มือซ้ายจับคันแล้วคอยกดสายให้หย่อนหรือตึงเป็นเสียงตามต้องการ ใช้นิ้วมือขวาดีด คนที่เล่นเก่งๆ สามารถจะขยับปากน้ำเต้า (กล่องเสียง) ให้บีดเบี้ยเห็นพุง เพื่อให้เกิดเสียงทุ้มแหลมได้ แต่ถ้าใส่เสื้อเสียงจะไม่ไพเราะ ที่ให้ถอดเสื้อก็เพราะอย่างนี้เองมิใช่อย่างอื่น พิณ ๒ ชนิดนี้ภาคอื่นๆ ไม่ค่อยนิยมแต่ไปมีมากทางภาคเหนือ ใช้ดีดเวลาไปแอ่วสาวเช่นเดียวกับอีสานใช้พิณหน้าแบนไปเล่นสาวนั่นเองทางภาคอื่นๆ ปัจจุบันนี้ไม่มีด้วยซ้ำ ภาคเหนือจึงควรจะอนุรักษ์และปรับปรุงให้ดีด้วย

เมื่อพูดถึงพิณก็อยากจะพูดต่อไปอีกเสียด้วยว่าพิณเป็นเครื่องดนตรีที่มีชื่อเสียงรู้จักเล่นกันมานานและทั่วๆ ไป ต่อมาประมาณพุทธศวรรษที่ ๒๑–๒๒ ได้มีการปรับปรุงศิลปการแสดงใหม่ แล้วกำหนดให้มีดนตรีมีบันไดเสียงถึง ๗ เสียง (แบบ Diatonic Scale) ดังนั้นพิณก็ได้พัฒนาขึ้นให้มี ๗ เสียงด้วยต่อมาอีกประมาณ พ.ศ. ๒๒๖๓ ฮอคบรุกเกอร์ นักเล่นพิณชาวบาวาเรียก็ได้สร้างกระเดื่อง ๕ อันติดที่ฐานสำหรับเป็นแกนเหยียบดึงสายให้ตึงแทนการบิดที่ลูกบิดจากนั้นประมาณหนึ่งศตวรรษ มาเซบาสเตียน เอราร์ด ชาวเมืองสตราสบูร์ก ก็ได้สร้างพิณแบบใหม่ขึ้นเป็นพิณใหญ่ที่มีเสียงแบบสากลเรียกว่า Diatonic Harp หรือ Dobeacion Harp คือใหญ่มีสายถึง ๔๖ สายทีเดียว ขึ้นเสียงเรียงตามลำดับได้ ๗ เสียงเหมือน Diatonic Scale เลย จากนั้นพิณก็ได้รับการปรับปรุงต่อๆ มาจนทุกวันนี้ (ส่วนกีตาร์นั้น เกิดหลังพิณ

เข้าใจว่าเป็นของตะวันออกซึ่งพวกแขกมัวร์ได้นำไปเผยแพร่ในสเปญประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘–๑๙ ครั้งนั้นกีตาร์มี ๔ สาย ต่อมาพุทธศตวรรษที่ ๒๒ วีเซนเต เอ สบีเนล ชาวสเปญได้เพิ่มเป็น ๕ สายและดัดแปลงเป็นกีตาร์สเปญไป และพึ่งจะแพร่ไปทั่วยุโรปในพุทธศตวรรษที่ ๒๕ นี้เอง ใหม่กว่าพิณมาก)

ชื่อหรือทำนองเพลง อีสาน เรียกว่า “ลาย” เช่นเดียวกับแคน เช่น ลายลมพัดพร้าว ลายแมงภู่ตอมดอก ลายแม่ฮ้างกล่อมลูก ลายวัวขึ้นเขาเป็นต้น บางทีก็บรรเลงไปพร้อม ๆ กับแคนด้วยเป็นลายเดียวกัน เสียงเข้ากันสนิทกลมกลืนน่าฟังมาก แต่ไม่นิยมดีดพิณประสานเสียงหมอลำ เพราะเสียงพิณสั้น ไม่สามารถเอื้อนให้ยาวไปตามเสียงหมอลำได้ ส่วนแคนนั้น จะให้สั้นยาวกี่นาทีก็ทำได้ จึงเหมาะกับหมอลำ

ซอ

ซอเป็นเครื่องดนตรีชนิดสี ซอมีหลายชนิดคือซอด้วง ซอสามสาย ซออู้ และซอโอ้ก

ซอด้วงมี ๒ สาย คือสายเอกกับสายทุ้ม ตัวที่อุ้มเสียงเรียกว่า “กระบอก” ทำด้วยไม้หรืองาช้างยาวประมาณ ๑๐ ซม. ไม้ที่นิยมทำคือไม้ชิงชัน ไม้คำดง หรือรากลำเจียก (อย่างง่ายๆ ทำด้วยกระบอกไม้ไผ่หรือกระป๋องขนมปังก็มี) ที่ปากกระบอกหุ้มด้วยหนังงูเหลือมหรือหนังลูกวัวหนังแพะก็ได้เพราะอ่อนและบาง (หนังกบตัวโต ๆ ก็เคยเห็นใช้กันในภาคอีสาน) ต่อจากกระบอกมีคันตั้งขึ้นไปเรียกว่า “ทวน” ยาวประมาณ ๗๐–๙๐ ซม. ที่ปลายคันก็มีร่องสำหรับม้วนสาย มีลูกบิดสำหรับพันปลายสาย ๒ ลูก เนื่องจากด้วงเป็นซอเสียงแหลม (อีสานเรียกเสียงหอง) จึงใช้สายที่ทำด้วยไหมหรือเอ็นเส้นเล็ก ๆ ซอต้องมีคันชักมาสีจึงจะเกิดเสียง คันชักมักจะทำด้วยไม้ไผ่มีเส้นหางม้ารวมกันราว ๑๐๐–๑๕๐ เส้นขึง เส้นหางม้านี้อยู่ระหว่างสายซอทั้ง ๒ สาย และมักจะทายางสนที่หางม้าเพื่อให้เกิดความผืดเวลาสีจะได้มีเสียง ที่หนังหน้าปากกระบอกที่สายซอผ่านจะมีไม้รองเรียกว่า “หย่อง” หนุนให้สายทั้ง ๒ มิให้แนบชิดกันกับหน้าซอ และเป็นตัวเชื่อมเกิดเสียงด้วย ตรงกลางของคันหรือทวนจะมีไหมผูกรัดสายทั้ง

๒ ให้ชิดพอควรกับคันเรียก “รัดอก” การที่เรียกซอชนิดนี้ว่า “ซอด้วง” ก็เพราะมันเหมือนกับ กับดักสัตว์ที่เรียกว่า “ด้วง” ที่เขาใช้ดักหนู ตุ่น และกระรอก ซอด้วงใช้บรรเลงในวงดนตรีต่าง ๆ เช่นเครื่องสาย มโหรีกันตรึมเบ็นต้น หรือสีเล่นเดี่ยว ๆ หรือคลอไปกับการร้องเพลงก็ได้ แต่นิยมสีซอไปคุยสาวเหมือนพิณ เสียงซอสามารถจะทำให้สั้นหรือยืดเสียงให้ยาวให้โหยหวยได้ เพราะเสียงมันแหลม

ซอสามสาย ลักษณะคล้ายซอด้วงหากแต่มีทวนทั้งท่อนบนและท่อนล่าง และกระบอกที่หุ้มเสียงจะทำด้วยกะลามะพร้าวเรียกว่า “กระโหลก” คล้ายกับกระโหลกพิณ ทวนจะยาวมากประมาณ ๑.๒๐ เมตร นิยมทำด้วยงาช้างหรือไม้แก่นที่กลึงตอนปลายให้สวยงาม มีลูกบิดสอดขวางทวนบน ๓ ลูกสำหรับพันปลายสาย ส่วนทวนล่างต่อจากกะโหลกลงไปก็กลึงให้สวยงามและเรียวแหลมลงไป เลี่ยมปลายด้วยโลหะให้แข็งเพื่อปักลงกับพื้นได้ สายทั้งสามขึงจากทวนท่อนล่างผ่านหน้ากะโหลกที่หุ้มด้วยหนังเหมือนซอด้วง มีหย่องรับกับคัน ไปผูกที่ลูกบิดปลายทวนท่อนบน คันชักเหมือนซอด้วงแต่อาจจะงอนและสวยกว่าและอยู่แยกต่างหาก มิได้สอดติดอยู่ระหว่างสายเพราะมันมีสาย ที่สำคัญอีกอย่างของซอสามสายคือ “ถ่วงหน้า ใช้ติดกับหนังหน้าซอตอนบนด้านซ้าย ถ่วงด้านนี้ทำด้วยโลหะประดิษฐ์ให้สวยงาม บางทีคนรวยอาจจะทำด้วยเพรชหรือพลอยก็ได้ และต้องให้หนักได้สัดส่วนกับหน้าซอด้วยจึงจะมีเสียงไพเราะ

ซอสามสายที่มีอะไรสวยงามผิดกับซออื่นก็เพราะว่า มักจะใช้ในพระราชพิธีสมโภชต่าง ๆ ด้วย เช่นขับกล่อมพระมหาเศวตฉัตร กล่อมพระคชาธารเมื่อขึ้นระวาง เบ็นต้น (เรียกว่าวงขับไม้) นอกจากนี้ก็ทำหน้าที่คลอเสียงขับและบรรเลงเพลงแทรก วงมโหรีโบราณซึ่งมีผู้บรรเลง ๔ คนก็มีซอสามสายอยู่ด้วย (คือ ซอสามสาย–กระจับปี่–ทับหรือโทน–และกรับพวง) ดังนั้นจึงเป็นประเพนีต่อมาว่า วงมโหรีจะต้องมีซอสามสาย แต่ถ้าจะใช้เดี่ยวเบ็นส่วนตัว ก็มักจะเป็นคนมีเงิน คนธรรมดานิยมใช้ซอด้วงซออู้แทน

กะลามะพร้าวที่ใช้กะโหลกซอนี้ต้องมีรูปร่างงาม พูทั้ง ๓ นูนขึ้นคล้ายหัวช้าง ซึ่งพันธุ์เช่นนี้ก็หายากอยู่ เล่ากันว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงชำนาญการสีซอสามสาย เมื่อทรงทราบว่าสวนของใครมีมะพร้าวพันธุ์ดีเช่นนี้ ก็จะพระราชทาน “ตราภูมิคุ้มห้าม” แก่เจ้าของสวนไม่ต้องเสียภาษีอาร ทำให้เจ้าของสวนเอาใจใส่บำรุงมะพร้าวพันธุ์นี้

เป็นอย่างดี และมีหลักฐานตามจดหมายเหตุครั้งรัชกาลที่ ๒ ว่า (พ.ศ. ๒๓๕๒) เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหมมีหนังสือถึงพระยานครศรีธรรมราช สั่งให้ซื้อหนังแพะที่ดี มาทำซอและกลองแขกเป็นจำนวนมาก เพราะที่กรุงเทพไม่มีหนังที่ดี เป็นต้น

ซออู้ มีลักษณะคล้ายกับซอด้วงมาก ขนาดคันหรือทวนก็เท่ากัน จะต่างก็เพียงแต่นิยมทำให้กลมและตรง ส่วนซอด้วงนิยมเหลี่ยม และงอนไปด้านหลังเล็กน้อยนอกนั้นเหมือนกัน อนึ่งกระบอกอุ้มเสียงก็ทำด้วยกะลามะพร้าวจึงเรียกว่า "กะโหลก" เหมือนซอสามสาย แต่การตัดกะลามะพร้าวผิดกัน คือตัดตามยาวให้พูอยู่ข้างบน พูข้าง ๒ พูอีกพูหันไปทางด้านหลัง พูด้านหลังเป็นพูสำคัญที่จะต้องมีกระพุ้งยื่นออกอย่างสวยงาม ปลายพูด้านหลังแกะสลักเป็นลวดลายสวยงาม และทำหน้าที่เป็นรู้ระบบอากาศด้วย

ซออู้มี ๒ สายแต่ก็มีเสียงต่ำหรือทุ้ม ดังนั้นจึงเรียกซอชนิดนี้ว่าซออู้ ซออู้ใช้บรรเลงอยู่ในวงมโหรี ปี่พาทย์ไม้นวม และปี่พาทย์ดึกดำบรรพ์ ทำหน้าที่หยอกล้อยั่วเย้ากระตุ้นอารมณ์ให้สนุกสนาน โดยเฉพาะประกอบการเล่นหุ่นกระบอก ทำหน้าที่สีเคล้าไปกับการร้องทำนองสังขารา (ทำนองหุ่นกระบอก) ได้ดีนัก นอกจากนี้ก็ใช้กับการแอ่วซอด้วย

ซอโอ๊ก เป็นซอที่สร้างขึ้นเป็นพิเศษ ลักษณะคล้ายซออู้แต่ใหญ่กว่า ส่วนที่อุ้มเสียงมี ๒ ชนิด ทำด้วยกะลามะพร้าวเหมือนซออู้ก็มี ทำด้วยกระบอกไม้เหมือนซอด้วงก็มีแต่สั้นและใหญ่กว่า เสียงจึงดังโอ๊ก ๆ เลยเรียกซอโอ๊ก ซอชนิดนี้พึ่งคิดทำกันในปลายรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง แต่ไม่ได้รับความนิยมจึงเลิกร้างกันไป ไม่มีคนสืบต่อ

ซอสามสายข้างต้นนั้นมีใช้ทั้งในภาคกลางและภาคอีสาน (ภาคเหนือเรียกสะล้อ) แต่ทางภาคอีสานนั้น ความนิยมมีน้อยกว่าพิณแคน คนที่จะเก่งด้านสีซอก็มีน้อยกว่าพิณแคน ที่พบส่วนมากมักจะเป็นอีสานใต้เช่นบุรีรัมย์ ศรีสะเกษ สุรินทร์เป็นต้น อาจจะเป็นเพราะว่าส่วนนี้ไม่เก่งเป่าแคนก็ได้

ซออีสานคงจะได้รับอิทธิพลมาจากจีนเพราะจีนเล่นซอมานาน จากนั้นซอก็คงแพร่ต่อมายังลาวและไทยกลุ่มต่าง ๆ สมัยที่เรายังไม่มีอาณาจักรไทย ปรากฏในประวัติว่าขงจื๊อก็ใช้เวลาว่างในการเผยแพร่การศึกษา และเล่นดนตรี มีซอเป็นต้น วันหนึ่งขงจื๊อกำลังสีซออยู่ในบ้านพัก มีคนแบกหญ้าผ่านมาได้ยินเสียงซอเข้า หลังจากยืนฟังอยู่ชั่วครู่ชายแบกหญ้าก็กล่าวขึ้นว่า

"คนที่บรรเลงดนตรีนี้ ดูเป็นคนมีอุดมการเสียจริง ๆ" ต่อมาอีกครู่หนึ่งเขาก็พูดต่อไปว่า

"แต่รู้สึกว่าช่างเป็นคนจริงจังกับชีวิตมากเกินไป เสียงดนตรีเร่งเร้ากังวาล ผู้บรรเลงคงมีกังวล เกรงผู้อื่นจะไม่รู้คุณค่าของตน เฮ้อ . . . เมื่อไม่มีใครเข้าใจเรา ก็ปล่อยมันไวตามเรื่อง ทำไมเอามาเป็นกังวลด้วยหนอ เหมือนเราจะข้ามน้ำ ถ้าน้ำลึกก็ว่ายข้ามไป ถ้าน้ำตื้นก็เพียงแต่ตวัดชายผ้าลุยข้ามไป จะไปมัวทุกข์ร้อนทำไมนักนะ"

ขงจื๊อได้ยินจึงตอบว่า "ถ้าปฏิบัติได้อย่างนั้นก็เลิกยุ่งยากเท่านั้น"

(ขงจื๊อเกิดหลังพระพุทธเจ้า ๗๑ ปี)

ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน
จะเปิดสอนดนตรีอีสานแก่ท่านที่สนใจ
พิณ – แคน – ซอ
ก็จะรวมอยู่ในนั้นด้วย
สนใจโปรดติดต่อเวลาเย็น ๆ ที่
- **๒๒๓๘๗๓๕**
- **๔๒๔๐๐๔๖**

เจ้าหัว – จัวน้อย

สิริวัฒน์ คำวันสา

อีสานเรียกพระว่า “เจ้าหัว” เรียกสามเณรว่า “จัวน้อย” และเรียกเด็กวัดว่าเถรวัดหรือสังกรี เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้ทราบคำเหล่านี้ไว้บ้าง เป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมภาษาถิ่น จึงขอกล่าวถึงเรื่องราวของเจ้าหัว – จัวน้อยไว้เป็นแนวทางดังต่อไปนี้

อีสานรับนับถือพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งที่ขอมมีอำนาจ (ความพิสดารมีในเล่มต่อไป) แต่เวลานั้น ๒ ฝั่งแม่น้ำโขงยังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อีสานกับลาวอาจจะมีผู้ปกครองคนเดียวกัน วัฒนธรรมเหมือนกัน ดังนั้นคำที่ใช้กับพระเณรจึงเหมือนกัน แต่เรื่องสมณศักดิ์ไม่เหมือนกัน การบวชถือเป็นประเพณีที่สืบต่อมาช้านาน โดยที่มีความนิยมกันว่า ลูกชายที่ไม่ได้บวช จะเป็นชายไม่สมบรณ์ ดังนั้นจึงต้องบวช อย่างน้อยเป็นสามเณรก็ยังมี แต่ว่าแม้จะถือเช่นนั้นการบวชก็ยังแบ่งออกตามความมุ่งหมายใหญ่ ๆ ถึง ๔ ประเภท คือ

๑. บวชตามประเพณี ประเภทนี้บวชตามความเชื่อถือของชาวบ้านดังกล่าวมาแล้วเหมือนกับภาคอื่น ๆ เช่นที่กรุงเทพฯ เป็นต้น แต่ฤดูการบวชมักจะเป็นเดือน ๖ – ๗ (ดูเรื่องเซิ้งบั้งไฟ) ต้นฤดูฝน และสึกเมื่อรับกฐินแล้ว

๒. บวชหน้าศพหรือบวชจูงศพ (บวชหน้าไฟ) เมื่อผู้ใหญ่ตายลูกหลานก็จะศรัทธาสละเวลาบวชจูงศพไปป่าช้า เพราะพื้นบ้านเขาหามศพไปป่า มิได้เผาในวัด การจูงศพถือเป็นการนำวิญญาณผู้ตายไปสู่สวรรค์ ดังนั้นผู้เฒ่าผู้แก่ก่อนตายจะสั่งลูกหลานไว้ให้บวชจูงท่านด้วย ชายบางคนอาจจะบวชถึง ๒ – ๓ ครั้ง เพราะมีญาติหลายคน การบวชจูงศพนี้บวชไม่นาน ๓ วัน ๗ วัน ๑ เดือนก็ได้

๓. บวชบ่า (บวชบน) การบวชชนิดนี้เป็นการบวชแก้บน คือได้บนบานกับสิงศักดิ์สิทธิ์ไว้ว่า ถ้าหายป่วยหรือชนะความ หรือทำอะไรสำเร็จจะบวชให้สัก ๕ วัน ๑๐ วัน ๑๕ วัน แล้วแต่จะบนไว้ การบนนี้จะบนให้ตนเอง หรือบนให้พ่อแม่ก็ได้ และเมื่อบวชแล้วจะสึกหรืออยู่ต่อก็ได้ทั้งนั้น เพราะตอนบวชได้บวชถูกต้องแล้ว ประเพณีนี้คงได้มาจากจีนแน่

เพราะจีนต้องการอะไรก็บนพระเจ้า เมื่อสำเร็จก็แก้บน ถ้าไม่สำเร็จก็ไม่ต้อง วิธีนี้เป็นวิธีตอบแทน ผิดกับอินเดีย คืออินเดียต้องสังเวยก่อน เลี้ยงเทพให้สำราญก่อนแล้วจึงขอ เช่นการบูชายัญ การสังเวยต่างๆเป็นการเลี้ยงล่วงหน้าทั้งนั้น คิดว่าเมื่อเทพเอิบอิ่มแล้วคงจะโปรดประทานรางวัลให้ การบวชบำจะเกิดมาตั้งแต่สมัยใดยังไม่พบหลักฐาน พิจารณาตามวิธีการแล้ว ดูเหมือนเป็นการชดเชยสิ่งที่ได้มา คือเมื่อโชคดีมา ก็ยอมบวชทรมานตนเองเป็นการตอบแทนสิ่งนั้น การบวชมิใช่สบาย คนที่คิดว่าบวชเพื่อสบายก็คือบวชเพื่อไปนรก บาลีว่า "การบวชเป็นทุกข์" มิใช่สุข ผญาอีสานว่า

"ทุกข์แต่ในโลกนี้บ่ท่อบวชเป็นสงฆ์ ทุกข์แต่ในโลกาบ่ท่อทงศีลสร้าง ภายในฮ้อนคือทวงนกขี้ถี่ กุฏีกว้างต่อกว้างนอนได้ก็บ่เย็น"

๔. บวชเรียน ประเภทหลังเป็นคนรักรู้ รักเรียน รักปฏิบัติ ต้องการหาวิชาความรู้ เพราะวัดเป็นมหาวิทยาลัย วิชาการต่างๆอยู่ที่วัด แม้แต่ตำราพิชัยสงครามพระก็สอนได้ ผู้จะเรียนจริงๆทางธรรมบาลีต้องบวช ประเภทที่ ๔ นี้ยังแบ่งเป็นเรียนเพื่อโลกีย์และเรียนเพื่อโลกุตระด้วย คือประเภทเรียนเพื่อโลกีย์จะต้องสึก แต่ที่เรียนเพื่อโลกุตระนั้นจะไม่สึกคือบวชปฏิบัติต่อไปเลย ประเภทหลังสุดนี้แหละที่ดำรงความเป็นพระตลอด และมรณะในชีวิตพระด้วย

การบวชทั้ง ๔ ประเภทนี้จะบวชพระหรือบวชเณรก็ได้ทั้งนั้น ปกติถ้าบวชเป็นสามเณรมักจะเริ่มเมื่ออายุ ๑๓ ถึง ๑๙ ปี ถ้าอายุ ๒๐ ปีแล้วก็บวชพระ รายละเอียดก็เหมือนภาคอื่นๆแต่ว่าครั้งโบราณนั้น สามเณรอีสานลาสึกได้ไม่มีกำหนด บางทีมีความจำเป็นลาสึกไป ๒ วันกลับมาบวชใหม่อีกได้ เพราะพระผู้ใหญ่ในวัดนั้นเป็นอุปัชฌาย์เอง ปีหนึ่งสึก ๒ ครั้งก็ได้แล้วแต่อุปัชฌาย์จะอนุญาต หรือบางทีน้ำท่วมข้าว โยมมาขอเณรไปช่วยอุปัชฌาย์ก็อนุญาตให้ไปช่วยเกี่ยวข้าวด้วย เพราะไม่ผิดศีลข้อใดของสามเณร ต่อมาความนิยมเช่นว่านี้ก็ค่อยๆหมดไป เณรก็ทำอะไรให้เหมือนๆพระมากขึ้น ส่วนพระนั้นบวชแล้วจะอยู่หรือสึกก็ให้เด็ดขาดไปเลย ถ้าสึกถึง ๓ ครั้ง ชาวบ้านจะไม่นับถือ (ชาย ๓ โบสถ์ต้องห้าม)

เหตุใดจึงเรียกเจ้าหัว – จัวน้อย

สันนิษฐานตามรูปคำแล้วน่าจะเป็นการกลายเสียง คือเดิมทีเดียวน่าจะเรียกพระว่าพระคุณเจ้าเหนือหัว หรือพระเจ้าเหนือหัว การเรียกพระว่าเจ้านี้ในสมัยอยุธยาก็เคยพบ ทาง

อีสานคงจะเรียกพระคุณเจ้าเหนือหัวว่า “เจ้าหัว” เพราะบางทีเขาก็เรียกพระว่า “หม่อม” เช่น เรียกพระภิกษุแดงว่า หม่อมแดง เป็นต้น ปัจจุบันนี้เขายังใช้คำนี้อยู่ ก็คงจะมาจาก พระคุณเจ้าเหนือกระหม่อมนั้นเอง เมื่อเรียกพระเป็น “เจ้าหัว” ก็เลยเรียกเณรว่า “เจ้าหัวน้อย” เพราะเล็กกว่าพระ เมื่อเรียกรวมกันจึงเป็น “เจ้าหัว – เจ้าหัวน้อย” ต่อมากลายเสียงมาเป็น “เจ้าหัว – จัวน้อย” ปัจจุบันนี้เรียกสั้นๆว่า “จัว” เฉยๆก็มี ถ้าเป็นเณรน้อยเรียก จัวน้อย ถ้าเป็นเณรโตหรือบวชนานเรียก “อ้ายจัว” แต่คนอีสานสมัยใหม่เรียก “พี่เณร” หรือ “อ้ายเณร”

สมณศักดิ์ของเจ้าหัว

คำว่าเจ้าหัวเป็นคำเรียกพระโดยทั่วๆไป แต่ถ้าจะแยกออกตามฐานะพรรษาหรือคุณสมบัติแล้ว เจ้าหัวจะมีหลายระดับ คือ

๑. หม่อม คือพระบวชใหม่ หรือเก่าแต่ยังไม่ได้หด

๒. ญาซา คือพระที่หดแล้ว

๓. ญาครู หรือพระที่หดครั้งที่ ๒

๔. หลักคำ คือพระเถระเทียบเจ้าคณะจังหวัด

หม่อม คือพระที่บวชใหม่ ทางเวียงจันทน์เรียกว่าสำเร็จ

ญาซา คือพระที่ทำพิธีหดแล้ว เมื่อมีพรรษาพอสมควรโดยประมาณก็ ๕ พรรษา มีพิธีหด (รดน้ำ) หรือเรียกเป็นภาษากลางว่า “สรงน้ำ” นั่นเอง พิธีการหดนั้นพระทำกันเองไม่ได้ ชาวบ้านเขาจะพิจารณาของเขาเอง เมื่อเห็นว่าพระรูปใดมีพรรษาพอสมควร และมีคุณสมบัติน่าเลื่อมใส ชาวบ้านจะพร้อมใจกันทำพิธีหด มีการเตรียมอัฐบริขาร (บริขาร ๘) มีบาตร จีวร เป็นต้น รอไว้แล้วนำพานดอกไม้ธูปเทียนไปนิมนต์พระรูปนั้น โดยไม่รู้ตัวล่วงหน้าว่าญาติโยมจะขอรดน้ำให้ท่าน เมื่อท่านรับพานดอกไม้ก็แสดงว่าตกลงให้รด แต่บางรูปท่านอยากจะสึกท่านก็ไม่รับ เพราะถ้ารับแล้วสึกก็เสียดายบาตรจีวรที่ญาติโยมเตรียมมา อาจจะทำให้ศรัทธาตก ท่านจึงปฏิเสธ แต่ส่วนมากก็มักจะมีการสืบดูก่อนว่าจะอยู่หรือจะสึกจึงจะไปนิมนต์ เมื่อรับแล้วก็กำหนดวัน เมื่อไรก็ได้แล้วแต่จะพร้อมกัน วันงานนั้นอาจจะมีพิธี

สวดมนต์หรือจะมีอะไรมาฉลองก็แล้วแต่เจ้าภาพ เมื่อพร้อมแล้วก็นิมนต์พระเข้านั่งในปรำเล็กๆ มีเสาสี่ต้น มีต้นกล้วยต้นอ้อยผูก ๔ ทิศติดกับเสา และมีรางสำหรับรดน้ำ (โฮงหด) พาดอยู่สูงแค่คอคนยืน เมื่อพระนั่งประนมมือเรียบร้อยแล้ว พระสงฆ์สามเณรก็จะสวดชัยมงคลกถา พระผู้อาวุโสกว่าก็จะทำพิธีเทน้ำลงบนรางให้น้ำหยดลงบนศีรษะพระรูปนั้น แล้วชาวบ้านก็ร่วมกันเทคนละขันๆ มีน้ำอบ น้ำหอม น้ำขมิ้น เหมือนสรงพระวันสงกรานต์ ขณะเดียวกันก็มีการตีฆ้องเป็นสัญญาณตลอดเวลาสรงน้ำ เสร็จพิธีแล้วให้พระรูปนั้นใช้กำปั้นตีฆ้อง ๓ ราญาติโยมก็จะทายกันว่า เสียงฆ้องนี้แสดว่าจะบวชทนหรือไม่ทน (การทายอยู่นอกพิธี) จากนั้นก็ถวายผ้าไตรให้ไปเปลี่ยน ชุดเก่าให้เณรน้อยไปเลยเป็นการเปลี่ยนชุดทั้งบริขาร ๘ ด้วย นับจากวินาทีนั้น ชาวบ้านก็จะเรียกพระรูปนั้นว่า "ญาซา" หรือ "ซา" เฉยๆ เช่นซาแดง ซาทองดี เป็นต้น

ญาครู คือญาซาที่มีพรรษาประมาณ ๑๐ หรืออาจจะไม่ถึง แต่มีคุณสมบัติเหมาะสมน่าเลื่อมใส ชาวบ้านก็จะทำพิธีหดอีกครั้ง เลื่อนจากญาซาเป็น ญาครู

หลักคำ เป็นสมณศักดิ์ฝ่ายลาว ทางอีสานนำมาใช้แต่ไม่มากนัก บางจังหวัดชายแดนในครั้งโบราณ คือในสมัยก่อน ร.ศ. ๑๒๑ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ พระองค์ได้ใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ตำแหน่งหลักคำซึ่งเดิมเป็นตำแหน่งเจ้าคณะเมืองทางอีสานก็กลายเป็นตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดต่างๆ ได้รับพัดยศเจ้าคณะจังหวัด (พัดใบสาเก) เหมือนภาคอื่นๆ หลักคำจึงหมดไป

เมื่อเทียบกับทางวินัยน่าจะเป็นดังนี้

หม่อม = พระนวกะ (ผู้ใหม่)

ญาซา = พระมัชฌิมะ (มีพรรษาครบ ๕ แล้ว)

ญาครู = พระเถระ (มีพรรษาครบ ๑๐ แล้ว) เป็นพระอุปัชฌาย์ได้ตามวินัย

หลักคำ = พระมหาเถระ (มีพรรษาเกิน ๒๐)

ท่านเหล่านี้ มียศมีศักดิ์ขึ้นเพราะญาติโยมศรัทธาเลื่อมใสพร้อมใจกันยกย่อง เป็นการได้จากเสียงประชาชน และแต่ละตำแหน่งก็ไม่มีสิทธิพิเศษ ไม่มีนิตยภัต (เงินเดือนพระ) คือเป็นการยกย่องด้วยความเคารพของชาวบ้านอย่างแท้จริง จึงเป็นเรื่องน่าภูมิใจยิ่งสำหรับพระผู้ที่ได้รับการหด

ท่านเหล่านี้เมื่อบวชอยู่ก็เป็นที่เคารพสักการะของชาวบ้าน เมื่อสึกออกมาชาวบ้านก็ยังนับถือให้เกียรติในฐานะเคยบวชเรียน เคยผึกอบรมมาแล้ว สาว ๆ ก็ชอบ พ่อแม่ญาติผู้ใหญ่ของสาว ๆ ก็อยากได้เป็นลูกเขย เพราะมีความเชื่อกันแบบโบราณว่าได้คนที่อบรมมาดีแล้ว ตรงกันข้ามถ้ายังไม่ได้บวชเรียนเขาจะเรียกว่า "คนดิบ" เป็นลูกเขยเขาก็เรียกว่า "เขยดิบ" บางครั้งก็เรียกว่า "คนดาย" ทางอีสานจึงไม่มีข้อรังเกียจเลยที่ใครจะสึก เพราะเชื่อว่าจะต้องมาเป็นคนดี และก็เป็นเช่นนั้นจริง ๆ ผู้ที่บวชนาน ๆ มักจะเป็นที่ปรึกษาหรือผู้นำในหมู่บ้าน ตำแหน่งที่ท่านสึกออกมาแล้ว เขาก็เรียกกันเป็นสัญญลักษณ์ต่อมาอีกดังนี้

สามเณร สึกออก เรียก เชียง หรือเชียงน้อย
หม่อม ,, ,, ฑิต (บัณฑิต)
ญาซา ,, ,, จารย์ซา } คืออาจารย์นั้นเอง
ญาครู ,, ,, จารย์ครู }
หลักคำ มักจะไม่สึก เพราะเป็นพระผู้เฒ่าแล้ว

อนึ่ง ประเพณีการบวชการสึกของพระเณรภาคอีสานดูเหมือนจะรับอิทธิพลมาจากไทยทางเหนืออยู่มาก จึงใครขอเล่าถึงพวกไทลื้อ ในสิบสองปันนาบ้างเล็กน้อย คนไทยในสิบสองปันนานิยมบวชสามเณรตั้งแต่อายุยังน้อย ประมาณ ๘ – ๑๐ ปี แต่ถ้ามีอายุมากเกิน ๑๕ ปีขึ้นไปไม่นิยมบวช เพราะถือว่าห่วงโลกมากเกินไป การบวชไม่ว่าจะเป็นบวชพระหรือบวชเณร มักจะถือกันว่าพรรษาแรก ปลดเปลื้องบาปให้พ่อ พรรษาที่ ๒ – ๓ ปลดเปลื้องบาปให้แม่ บวชต่อไปปลดเปลื้องบาปให้ญาติและชาวบ้าน ชาวบ้านจึงขอให้บวชอยู่นาน ๆ (ชาวบ้านเอาเปรียบพระ) สามเณรเขาเรียกว่า "ประ" (พระ) ส่วนพระภิกษุเขาเรียกว่า "ตุ๊เจ้า" การสึกก็ไม่มีข้อเสียหาย สามเณรสึกออกเรียกว่า "จิน้อย" (ทางอีสานเรียกเชียงน้อย) ถ้าเณรบวชไม่เรียนสึกออกมาเขาเรียกว่า "จิน้อยเกือกแกบ" (เชียงน้อยคลุกแกลบ) หรือจิน้อยตอกแตน (เชียงน้อยขี้เกียจ ฉันอาหารแล้วไม่รู้ธรรม ไม่รู้เวทมนต์ คาถา) เมื่อสึกออกมาต้องไปขอขมาคนเฒ่าคนแก่ว่า "เวลาที่ข้อยเป็นประหรือเป็นตุ๊เจ้า พ่อแม่พี่น้องได้นบ (ไหว้พระ) ข้อย บัดนี้ข้อยได้สึกมาแล้วได้มาสู่มาเถ้า (ขอขมา) บุญคุณพ่อแม่ฮูเถ้าขอเหื้อ (ให้) ข้อยอย่าได้เป๋นบาป เป๋นกำเป๋นเวร" จากนั้นผู้ใหญ่ก็จะให้พร ขอให้อยู่เย็นเป็นสุข ไม่รังเกียจที่สึกมาและให้ขมาทุกอย่าง พร้อมทั้งสั่งสอนให้ขยันทำมาหากินด้วย

ที่เหมือนกันกับอีสานคือว่า คนที่ไม่บวช หญิงสาวจะไม่คบไม่แต่งงานด้วย เรียกคนนั้นว่า "อ้ายดิบ" หรือ "อ้ายเขียว" หรือ "อ้ายเบ่าดาย" (อ้าย = พี่ชาย) อีสานโบราณก็เคยมีความเชื่อความนิยมเช่นเดียวกันนี้ แต่ไม่รุนแรงเหมือนไทล้อ ดังนั้นจึงเข้าใจว่าเรื่องประเพณีการบวชทางอีสานคงจะสืบมาจากไทล้อในสิบสองบั้นนา (พันนา) นั้นเอง และคำว่า "เบ่าดาย" ก็เหมือนกับอีสานที่ว่า "คนดาย" ซึ่งอาจจะเป็นคำเดียวกันมาก่อน

อย่างไรก็ตาม เรื่องเจ้าหัว – จัวน้อยนี้ไม่คือว่าถูกต้องทั้งหมด หากท่านผู้รู้จะวิจารณ์ หรือต่อเติมก็ยินดีจะนำมาเผยแพร่ในเล่มต่อไป

ผญา

สิริวัฒน์ คำวันสา

ในอีสานคดี เล่มแรกได้รวบรวมผญาไว้แต่โดยย่อ ปรากฏว่ามีผู้อ่านสนใจติดต่อสอบถามอยู่บ่อย ๆ และเมื่อกลางปี ๒๕๒๒ ผมก็ได้รับเชิญให้จัดเรื่องผญาออกในรายการ "อยู่อย่างไทย" ที่สถานีโทรทัศน์ช่อง ๙ ด้วย เวลานี้ก็มีผู้รักผญา ได้รวบรวมผญาและทำการเผยแพร่ไปแล้วหลายท่าน เช่นอาจารย์พรชัย ศรีสารคาม เป็นต้น และเมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๒๒ อาจารย์วิชามนุษย์วิทยา ชื่อติบอร์ เซเกลจ์ (Tibor Sekelj) ชาวยูโกสลาเวีย ก็มาขอความช่วยเหลือให้ผมแปลผญาให้เพื่อจะนำไปตีพิมพ์เผยแพร่ในประเทศของเขา ดังนั้นจึงคาดว่าผญาคงจะยั่งยืนอยู่ต่อไปอีกนาน อีสานปริทัศน์ ๒ จึงได้รวบรวมเพิ่มเติมต่อจากเล่มแรกอีก และจะต่อไปทุก ๆ เล่มเท่าที่จะรวบรวมได้

หมวดภาษิต

– เกลี้ยงแต่นอกทางในเป็นหมากเดื่อ หวานนอกเนื้อในสัมจังบักนาว (หวานนอก ขมใน)

– ของดีนี้คนทำยากยิง ของฮ้ายนี้ทำได้ซู่ยาม (ความดีคนทำยาก ความชั่วทำง่ายทุกเวลา)

– คิดไปหลายนับมื้อหยุ้งมุงมาคือฮากไผ่ คิดไปหลายนับมือพ้อ พอแล้วบ่อยากเห็น (ยิงคิดยิงยุ่งเหมือนรากกอไผ่ ยิงคิดยิงเจอเบื่อไม่อยากเห็น)

– ความปากหวานจั่งอ้อย ใจส้มจั่งหมากนาว (ปากหวานใจเปรี้ยว)

– สาวมีหลายชู้คือกันกับเข้าห่อ บาดเพิ่นกินอีมแล้วไลถิ้นแต่ตอง (สาวหลายใจก็เหมือนข้าวห่อจะถูกทอดทิ้งเหมือนใบตอง)

– มีปลาบ่มีหม้อซิเอาหยังต้มอ่อม หม้อนั้นคันช่างเขาบ่บั้นบ่มีได้อ่อมแกง (มีปลาก็ต้องมีหม้อต้ม หม้อจะมีก็ต้องอาศัยช่าง)

– พริกอยู่เฮือนเหนือ เกลืออยู่เฮือนใต้ หัวสิงไคอยู่เฮือนเพีน

– แนวนามเชื้อสิงดงปล้องห่าง พิษบ่ฮ้อนกลายใกล้เพีนบ่กลัว (งูสิงคงไม่มีพิษคนไม่กลัว)

– แนวนามเชื้อทำทานปล้องถี่ คันได้ตอดพี่น้องบ่ทันได้สั่งไฝ (งูสามเหลี่ยมถ้ากัดใครแล้วตายยังไม่ได้สั่งเพื่อน)

– แนวเด็กน้อยตากอความคิดม่อ ได้ ก. ข. ข้อหล้อความเว้าอยู่ดาว (เด็กตาบ่อหลอคิดตื้นๆ รู้ ก. ไก่ ข. ไข่ ก็พูดโอ่อวดนัก)

– แนวความฮู้ในเฮือนหายาก คันบ่ออกจากบ้านบ่มีได้ท่อใย (ต้องออกจากบ้านไปแสวงหาวิชา)

– เลี้ยงช้างเถ้าขายงาได้กินค่า เลี้ยงช้างน้อยตายจ้อยจุ่มทีน (เลี้ยงช่างแก่เอางาขาย เลี้ยงลูกช้างตายแล้วขาดทุน)

– ใจบ่โสดาด้วยเว้าแม่นก็เป็นผิด ใจบ่โสดาดอมเว้าดีก็เป็นฮ้าย (ใจไม่สมัครพูดถูกก็เป็นผิด พูดดีก็เป็นร้าย)

– งัวเห็นหญ้า แมวเห็นปลา เด็กน้อยเห็นเข้าจี่ แม่นซิฮ้ายฟู่ๆ ปานนั้นก็บ่หนี

– กินเพราะปาก อยากเพราะท้อง เทียวขี้แม่นขา

– เสือสางช้างกวางฟานอาศัยบ่า บ่าอาศัยสัตว์สิงฮ้าย จั่งหนาแน่นมืดมุง (สัตว์ร้ายอาศัยบ่า บ่าอาศัยสัตว์ร้าย จึงอยู่หนาทึบ)

– คันเฮาหนีไกลบ้าน เฮือนชานซิเป็นบ่า บ้านซิเป็นเหล่าเฮือเคือเกี๋ยวมืดมุง (เราไม่อยู่บ้าน บ้านก็จะกลายเป็นบ่า คือต่างก็อาศัยกัน)

– มักเหล้นเสียความฮู้ มักชู้เสียความหลัก

– ควายต้มักชน คนจนบักเว้า

– ฝนตกขี้หมาไหล คนจังไฮบ่ฮักหมู่ (คนจัญไรไม่รักเพื่อนฝูง)

– ความดีฝังไว้เก้าศอก ความฮ้ายฝังนอกเก้าวา (ความดีเอาไว้ใกล้ความชั่วไว้ไกล)

– ใจหนักได้กินเข้า ใจเบาได้กินนุ่น

– ชาติอ้อยตกปากช้าง บ่มีมือซิคาย

– ช้างหนีจากป่าไม้กอไผ่มันเป็นขี มันบ่มีแนวกินแสบพุงพวนท้อง (กอไผ่เป็นขุยตายช้างจำหนี)

– นาดีถามหาเข้าปลูก ลูกดีถามหาพ่อแม่

– มีเงินบ่มีคำเผ้าจาหนีมือฮ้อยเทื่อ มีคำบ่มีอีนอ้อยออยได้กะบ่พึง (มีเงินก็ต้องมีทองคำและมีอีนอ้อยด้วย อีนอ้อย = หอยชนิดหนึ่งถือเป็นของมีค่าและศักดิ์สิทธิ์คนร่ำรวยสมัยโบราณมีไว้เป็นเครื่องประดับ)

– แนวเสือบ่หนีเชื้อ แนวเกียบ่หนีบ่าง แนวขี้กะท่างบ่หนีเชื้อขี้กะปอม (เสือก็เหมือนเผ่าพันธุ์มัน ค้างคาวก็คล้าย ๆ บ่าง จิ้งก่าชนิดใหญ่ก็เหมือนกิ้งก่าชนิดเล็ก)

– แมงวันเขียวตายย้อนขี้ สาวผู้ดีตายย้อนอ่อง (แมงวันตายเพราะขี้สาวสวยตายเพื่อหยิ่งในความสวย)

– เป็นขี้ข้าอาชญา เป็นหมาวัด (โบราณว่าดี)

– เฮือนบ่มีสีหน้ากาบินมามันซิล่วง เฮือนบ่มีพ่อบ้านโจรซิเข้าล่วงของ (ครอบครัวไม่มีพ่อบ้านโจรไม่กลัว)

– เฮียนนำพ่อ ก่อนำครู (นำ = ตาม, เอาอย่าง)

– เชื้อชาติช้างหางยาวสนุกแกว่ง เชื้อไก่กุ้มหางสั้นแกว่งบ่คือ (ไก่กุ้ม = ไก่หางสั้น, คือ = เขาท่า)

ปริศนา

– เจงเลงน้ำทาวหาบ่เห็นต่อน ซดแต่น้ำคาแข้วแสม่งตาย

– ปูมหลวงบอกยาบ้าง แม่ฮ้างบอกยาเสน่ห์ (ปูมหลวง = คนท้องโต บ้าง = โรคท้องปวม แม่ฮ้าง = หญิงที่หย่ากับผัว)

– สองเขือเถ้าเฮ็ดนากลางโคก บีบ่โชคได้สาม บีบ่งามได้สี่ บีบ่ได้ดี ๆ ขางเล้าเอ่นกลาง (๒ ตายายทำนาที่ดอนสูง บีที่โชคไม่ดีได้ ๓ เท่า บีที่ข้าวไม่งามได้ ๔ เท่า บีที่ไม่ได้เลย ยุ้งข้าวจะหักพัง ?)

– อยากกินเข้าให้ปลูกใส่พะลานหิน อยากมีศีลให้ข้าพ่อตีแม อยากให้เพื่อนมาแวะให้ข้าหมู่เดียวกัน อยากมีสีสันให้นอนดินเกือกฝุ่น อยากอุ่นให้อาบน้ำยามหนาว อยากกินปลาขาวให้แบกบีนขึ้นโคก อยากกินไก่ผู้โอกให้สักสุ่มลงหนอง ?

– เฮือนมุงหญ้าฝนตกมาสังมาฮั่ว บาดว่าลดหญ้าไว้ฝนเท่งบ่ถอง

– ไซหลังหล้าบ่หมานปลาถึกแต่เต่า ไปยามแต่เช้าคลำพ้อว่าแม่นโพน โนน ๆ มีแต่หญ้าหยา ๆ คือฮากไผ่ ทางในมีแต่หยุ้งคือกุ้งซิแก่นดี

– กวางกินหมากขามบ้อมไปคาคอมั่ง มั่งบ่ซื่สามมื้อกระต่ายตาย กระต่ายตายแล้วเหนอ้มเน่านำ

– กรรมสังโอ้ โอทองสังมาแตก บาดกะโป่หมากพร้าวสั้งมาหมั้นกว่าโอ

– คนจนมั่งมี เศรษฐีทุกข์ไฮ้ ของหาได้แต่บ่มี ของมีหาบ่ได้

– งัวตายกินหญ้า หมาตายหอนเห่า เต่าตายดิ้นได้ จัวน้อยเขียนพระครู

– น้ำไหลไปเหนือ เฮือไหลไปใต้ ปูปลาอยู่กับที สังมาเป็นจั่งซี้เป็นหน้าอยากหัว

– จ่งพันเฮือไว้ หลายลำแฮท่า หม่าเข้าไว้ หลายบ้านทั่วเมือง

– ทำคุณได้โทษ โผดสัตว์ได้บาป

– ไก่น้อยไห้กินนมนำกา หมูหมาไห้กินนมเสือโคร่ง ปลาอยู่น้ำ สังมาย้ายสู่ดง

– เงินหัวขวันเจ้า เข้าหัวขวันหมา

– ผูกควายใส่หินลาด เคาบ่ขาดควายก็ตาย

– นกเขาเบีดเข้า นกกาเวาเบีดไข่ นกไส่เบีดด้วง งอเจี้ยวตอดโกน

– อัศจรรย์ใจโอ้ตักแตนโมบ้องหมู่มั่ง เขียดจ่านาบ้องหมู่ช้าง โงโค้งเข้าท่งหลวง

– เว้าเล่นเป็นอีหลี ตี่หีเป็นปลาย้าง ขางไฟเป็นปลาปิ่น (ย้าง=ย่าง ย หางยาว)

– เว้าต่ำผีย่ำลง เว้าสูงผีจูงขึ้น

– เว้านำหมาหมาเลียปาก เว้านำสากสากวัดหัว (วัด=กระทบ, โดน)

– บ้านใกล้เกลือกินดั่ง (ด่าง) อยู่ใกล้คลั่งย้อมคลั่งบ่แดง นอนตะแคงผึงแดดบ่อุ่น สวดจุ้มบุ้มมืองุ้มบ่เถิง

– คนทุกข์นุ่งดี คนมีนุ่งขาด นักปราชญ์บ่เว้าหลาย

– นกเขาเบีดเข้า นกกาเวาเบีดไข่ นกไส่เบีดด้วงแนวนี้ช่างเป็น (เบีด = เบื่อ, นกไส่ = นกหัวขวาญ หรือนกกะไน)

– สองผิดบ่แม่น สองแล่นบ่เพียง ?

– บักหอยโข้งไหลมาโอ่งโล่ง ถิ้มใส่น้ำก็เหลือ ถิ้มใส่เฮือก็ล้น ถิ้มใส่บ่าวสำน้อย ตายเกลี้ยงบ่เหลือ

คติสอนใจ

– เบ็นเสนาแล้วอย่าเบิดดังเหิน อย่าเลินเลินหลายแท่นซิเพพังบ้าง (มีตำแหน่งแล้วอย่าเห่อ อย่าลืมตัวเก้าอี้จะพัง)

– พันขวานให้ล่ำปลายผ้า พันพร้าให้ล่ำปลายตีน (ใช้ขวานใช้มีดพันไม้ระวังมันจะถูกแข้งถูกขา)

– เพื่นนั่งให้โตอย่านั่งหัว เพื่นชังโตอย่าโงไปด่า (เพื่อนร้องไห้อย่าหัวเราะเพื่อนโกรธอย่าไปด่าตอบ)

– คันเจ้าได้ขี่ช้างกั้งฮ่มเบ็นพญา อย่าซะลืมคนจนผู้ขี่ควายคอนกล้า (เบ็นใหญ่เบ็นโตอย่าลืมคนจน)

– เบ็นพญาให้เหลียวเบิ่งไพร่ เบ็นใหญ่ให้เหลียวเบิ่งบริวาร

– ปลูกเฮือนอย่าให้ไกลกว้าน ปลูกฮ้านอย่าให้ใกล้ทางหลวง (อย่าปลูกเรือนไกลหัวหน้าหมู่บ้าน อย่าปลูกร้านคือยกพื้นติดกับถนนหลวง)

– ไปเที่ยวบ้านให้เบิ่งหนทาง เห็นคนตาฟางให้หลีก

– บ่อนผู้ใหญ่อย่าไปนั่งแทน ของหวงแหนอย่าได้ไปต้อง ของพี่น้องอย่าได้ไปขอ (อย่าไปนั่งที่ของผู้ใหญ่ อย่าขอของรักจากคนอื่น)

– ลาบงัวอย่าเสียดายเข้าขั้ว

– เบ็นผู้ชายให้เรียนความรู้ มักเหล้นชู้ให้ค่อยเพียรจา (ลูกผู้ชายต้องเรียนอยากมีแฟนต้องพยายามพูดจา)

– อยากเห็นให้ไปเที่ยว มีเสี่ยวให้หมั้นไปยาม

– อย่าเบียนสัตว์น้อย อย่าบ้อยยังผี อย่าติเทวดา อย่าว่าโตดี

– อย่าได้มัวเมาเหล้าการพนันเบี้ยโบก ลางเทื่อโชคบ่ให้ถงเบ้ซิขาดกลาง

– ญิงฮ้าย ชายแฮง น้ำแกงฮ้อน ให้ระวังเด้อ

– ปลูกไม้ให้เบ็นดง ปลูกบงให้เบ็นเหล่า (ทำอะไรทำให้จริงๆ)

– อย่าปากก่อนกวาน อย่าขานก่อนเจ้า (อย่าปากเปราะก่อนผู้ใหญ่)
– ช่างให้เป็นครู ดุให้เป็นเศรษฐี (ฉลาดจนเป็นครู ขยันจนรวย)
– เฮ็ดอีหลีจั่งเห็นหีลูกเพิ่น เฮ็ดเหล้นๆ เห็นแต่สิ้นของเขา (ทำจริงๆ จึงจะได้ลูกสาวเขา)

ตอบข้อสงสัย

เนื่องจากมีนิสิต–นักศึกษาและท่านที่สนใจเรื่องของอีสาน ได้ติดต่อถามทางโทรศัพท์บ่อยครั้ง และเขียนจดหมายจากต่างจังหวัดก็มี เกี่ยวกับเรื่องของอีสาน ผมก็ตอบไปเท่าที่จะตอบได้ บางคำถามก็เก็บไว้ยังไม่มีเวลาไปค้นให้ สรุปเรื่องที่ถามมาก็มี บั้งไฟ โส้ง ใบจุ้ม กล่องเข้าน้อยฆ่าแม่ ตัวสะกดการันต์ของภาษาอีสานเป็นต้น ผมได้ตอบไปบ้างแล้ว แต่เห็นว่าจะมีประโยชน์แก่ท่านอื่นด้วย จึงขอตอบในรายการนี้อีกครั้ง

บั้งไฟ เป็นประเพณีบุญเดือน ๖ มีการจุดบั้งไฟ จึงเรียกว่าบุญบั้งไฟ การจุดบั้งไฟก็เชื่อกันว่าเพื่อบูชาพญาแถนบ้าง เพื่อขอฝนบ้าง ประเพณีการจุดบั้งไฟนี้มีอยู่ในท้องที่อีสาน ๑๖ จังหวัด และที่อื่นก็มีบ้างเช่นทางภาคเหนือ ที่ปราจีน และสุพรรณบุรี เป็นต้น ความละเอียดเรื่องบั้งไฟ ผมเขียนให้กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการแล้ว

โส้ง คือกางเกง ลาวโส้งดำ คือพวกที่นิยมนุ่งกางเกงดำ เวลานี้ผมกำลังค้นคว้าอยู่ว่า ไทยดำกันลาวโส้งดำ คือคนเผ่าเดียวกันหรือไม่ พูดถึงด้านภาษาแล้วเกือบเป็นอันเดียวกัน จะเผยแพร่อีกครั้ง

ใบจุ้ม คือใบบอกหรือหมายสั่ง ซึ่งเป็นเอกสารราชการสมัยโบราณ เขียนบนกระดาษบ้าง บนแผ่นผ้าบ้าง บางทีเขียนแล้วเอาใส่ในกระบอกถือไปเรียกว่า บั้งจุ้ม เอกสารเหล่านี้ที่พบส่วนมากจะเป็นอักษรไทยน้อยที่ใช้อยู่ในอีสาน (คู่กับอักษรธรรม) ส่วนอักษรธรรมนิยมใช้ในวัดเกี่ยวกับเรื่องศาสนาจึงเรียกว่า ตัวธรรม คำว่าจุ้ม แปลว่า ชุมนุม กลุ่ม รวมกัน เช่นเวลามดหนีน้ำมันจะรวมกันเป็นจุ้ม เป็นต้น เวลานี้ใบจุ้มยังมีอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ (แผนกอักษรโบราณ) ประมาณ ๓๐–๔๐ ชิ้น ซึ่งเคยมีข่าวทางหน้าหนังสือพิมพ์ว่าหายนั้น บัดนี้เจ้าหน้าที่ได้เอาใจใส่รวบรวมได้มาบ้างแล้ว

เฮือช่วง คือเรือแข่ง ช่วง=ช่วงชิงหรือแข่งกัน แต่ถ้าแข่งกลองเรียกว่า “เส็ง” โดยเฉพาะงานบุญบั้งไฟจะมีการเส็งกลอง

กล่องเข้าน้อยฆ่าแม่ พื้นบ้านอีสานเขียนเป็น ข้าแม่ไม่ใช่ตัว "ฆ" เรื่องย่อมีอยู่ว่า ลูกชายไปไถนาแม่ไปส่งข้าวช้า ลูกชายหิวจัดโมโหจนลืมตัว ตีแม่จนล้มลง แล้วจึงกินข้าวที่แม่นำมาส่ง ข้าวเหนียวในกล่องข้าวเนื้อมันแน่นกินไม่หมด ลูกชายอิ่มแล้วระลึกถึงแม่แต่เมื่อไปอ้มแม่ขึ้นจึงรู้ว่าแม่ตายแล้ว ลูกชายสำนึกบาปได้จึงไปสารภาพผิดต่อเจ้าเมืองและขอบวชอุทิศส่วนกุศลให้แก่แม่ เจ้าเมืองยอมยกโทษให้ เขาจึงบวชแล้วสร้างพระเจดีย์สูงชั่วลำตาลเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่โยมแม่ ด้วยเหตุที่ท่านบวชปฏิบัติเคร่งครัดจริงๆ เจ้าเมืองเลื่อมใสจึงได้สร้างไม้กวาดลานวัดไปถวาย เอาทองคำหุ้มด้ามไม้กวาดด้วย เข้าทำนองว่า "ไม้เท้ายอดทอง" นั่นแหละ ไม้กวาดลานวัดอีสานเรียก "ตาด" หมู่บ้านนั้นจึงได้ชื่อว่า บ้านตาดทอง สืบมาตราบเท่าทุกวันนี้ หมู่บ้านนี้อยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดยโสธรห่าง ๗ ก.ม. ริมถนนสายยโสธร–อุบลฯ คือหมู่บ้านตาดทอง (มิใช่ถาดทอง) เรื่องนี้หลวงพ่อพระอริยานุวัตร เล่าให้ฟัง และนิทานเรื่องนี้ตามวัดต่างๆ ใช้ประกอบการเทศน์เรื่องแทนน้ำนมแม่ มีผู้จารไว้เพื่อให้พระเณรบวชใหม่เอาไปเทศน์ เวลานี้เรื่องนี้มีเหลืออยู่ที่วัดบ้านหัวงัว ต. ยางตลาด อ. ยางตลาด จ. กาฬสินธุ์ (ผมพึ่งพบฉบับเดียว)

การสะกดการันต์ในอักษรธรรมที่จารไว้ในใบลานตามวัดต่างๆ ในอีสานนั้น ส่วนมากเป็นเรื่องเก่าเขียนไว้นานแล้ว สมัยโบราณด้านอักษรศาสตร์ยังไม่เจริญ ภาษาเขียนก็เขียนตามสำเนียงพูด คือขอให้อ่านได้ยินเสียงก็พอสื่อความหมายได้ ดังนั้นพยัญชนะจึงมีไม่มาก แต่ก็เพียงพอในการใช้ในครั้งนั้น นักไวยากรณ์ก็ยังไม่มี ดังนั้นการเขียนจึงไม่ได้มาตรฐานอย่างในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามภาษาโบราณ อักษรโบราณไม่เฉพาะตัวธรรมเท่านั้นที่ไม่ได้มาตรฐาน ภาษาอื่นๆ ก็เหมือนกันหมด แม้ภาษาไทยสมัยพ่อขุนรามคำแหง เราก็อ่านไม่ออกฟังเกือบจะไม่รู้เรื่องแล้ว คุณลองอ่านนันโทปนันทสูตรคำหลวง ของเจ้าพ้าธรรมธิเบศรดูเรื่องนี้แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๘ นี้เอง "...อันเป็นคนพาลา เป็นมฤจฉาทฤษฎีนี้ กบมีรู้ว่าบุคคลเป็นอรหนตศรมณกดี" หรืออีกแห่งหนึ่งว่า "...เพื่อจะให้จำเรอญปรีดาภิรมย แห่งนิกรสรมณพราหมณา...เป็นถนิมรัตนภิรัญชิตกรรณา แห่งเมธาในโลกยนี้แล" เพียงเท่านี้ก็พอเห็นแล้วมิใช่หรือว่าคนสมัยนั้นท่านเขียนสะกดอย่างไร เราเข้าใจมากน้อยแค่ไหน

อนึ่ง อักษรควบกล้ำของอีสาน เวลาเขียนเขามี แต่เวลาพูดหรืออ่านเขาไม่นิยม เขาจึงพูดตามสบาย ความ ว่า ควม กราบ ว่า ขาบ ไกล ว่า ไก เป็นต้น คนกรุงเทพปัจจุบันก็เช่นกัน เราได้ยินอยู่เสมอว่า เด็กไปโลงเลียน คูล้องเพง ตำลวดปาบผู้ล้าย เป็นต้น

พุทธศาสนาในอีสาน

นิสิตพุทธศาสตร์บี ๑ ม.จ.ร. ถามเรื่องพุทธศาสตร์ในภาคอีสานว่าไปจากไทยสมัยอยุธยาหรือจากขอม เรื่องนี้ถ้าจะตอบให้ละเอียดก็น่าจะเป็นเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ ซึ่งจะต้องขอเวลาไปค้นคว้าก่อน ในรายการนี้ ผมจะตอบสั้นๆ ดังนี้ อีสานเคยรับอิทธิพลพุทธศาสนา เถรวาทไปจากทวารดี (ประมาณลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง) ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒–๑๕ แล้ว เพราะทางโบราณคดีมีหลักฐานศิลปสมัยทวารวดีที่ นครราชสีมา ชัยภูมิ อุดรธานี กาฬสินธุ์ และบุรีรัมย์ ที่เด่นกว่าเพื่อนคือที่ เมืองฟ้าแดดสงยาง ต. หนองแบน อ. กมลาสัย จ. กาฬสินธุ์ หลักฐานนี้บ่งชัดว่าอีสานรับวัฒนธรรมของทวารวดีแล้ว แต่ยังไม่ได้รายละเอียดด้านตำรา ต่อมาสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๔๕–๑๕๗๒) แผ่อำนาจเข้ามายังลุ่มน้ำเจ้าพระยาและภาคอีสาน พุทธศาสนาแบบเขมรก็ทลักเข้ามาอีก เป็นแบบผสมมหายาน ยังมีร่องรอยของมหายานเหลืออยู่มากในภาคอีสานและแม้แต่ในสมัยกรุงสุโขทัย อย่างไรก็ตามแม้เมืองอื่นจะถูกอิทธิพลของขอมครอบงำก็ตาม แต่ฟ้าแดดสงยางก็ยังคงเอกลักษณ์ของทวารวดีไว้ได้ อีกครั้งก็สมัยเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ของเขมร (พ.ศ. ๑๗๒๔–๑๗๔๕) พระองค์นับถือมหายาน (มีฮินดูปนด้วย) และได้ขยายอาณาเขตไปถึงจัมปา ลาว พม่าถึงแหลมมลายู มหายานถึงเข้าสู่อีสานในยุคนี้มาก (พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงกระทำพระองค์เหมือนพระเจ้าอโศกมหาราช) แต่มหายานในอีสานก็คงจะอยู่ไม่นาน เพราะปรากฏในพงศาวดารพม่าว่าพระองค์ส่งพระภิกษุตามลินทะ (โอรสของพระองค์) ไปลังกา เป็นสมัยเกี่ยวกับที่พระจากพม่าและตอนใต้ของประเทศไทยไปลังกา ลังกาเวลานั้นรุ่งเรืองด้วยพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อพระต่างประเทศเหล่านี้กลับบ้าน ก็ได้มาปรับปรุงศาสนาในบ้านเมืองของตน พ่อขุนรามคำแหงได้อาราธนาพระจากนครศรีธรรมราชขึ้นไปสุโขทัย พระตามลินทะก็คงกลับไปเขมร ในสมัยนี้กลับเป็นสมัยเถรวาท และเมื่อสุโขทัยเจริญขึ้น ขอมเสื่อมอำนาจในย่านนี้ มหายานในอีสานก็คงเสื่อมลง

ต่อมาถึงสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มแห่งลาว (พ.ศ. ๑๘๙๖–๑๙๑๖) พระองค์ก็ได้แผ่อำนาจคลุมภาคอีสานทั้งหมด ก่อนจะยึดครองอีสาน พระองค์มีพระราชสาส์นมายังกรุงศรีอยุธยา (คงจะเป็นพระเจ้าอู่ทอง) มีใจความโดยย่อว่า “เจ้าฟ้างุ้มกษัตริย์ล้านช้างร่มขาวหลวงพระบางมีความประสงค์จะรวบรวมราษฎรในลุ่มแม่น้ำโขงให้เป็นอันเดียวกันทั้งสองฝั่ง แต่ไม่ทราบว่า

พระองค์จะทรงขัดข้องประการใดมิแจ้ง” สมัยนั้นไทยกำลังทำการสู้รบกับขอม ไม่คิดจะขยายอำนาจไปทางอีสาน จึงไม่ขัดข้องแต่ประการใด จึงได้ตอบพระราชสาส์นไปว่า “เราเป็นลูกพ่อเดียวแม่เดียวกันมาแต่สมัยขุนบรมโพ้นแล้ว เจ้าอยากได้ดินแดน ให้เอาแต่เขตเขาภูสามเส้า (ภูเขาเพชรบูรณ์) ไปถึงภูพระยาพ่อ (ดงพระยาเย็น) นั้น อนึ่ง ถ้าพระนางแก้วยอดฟ้ามีพระชนม์พรรษามากแล้ว ก็จะส่งมาให้บัดเสื่อปหมอน (ให้เป็นมเหสี) เพื่ออาณาจักรของเราทั้งสองจะได้เป็นพี่น้องกันชั่วกาลนานแล” (ดู ราชอาณาจักรลาวของ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ หน้า ๓๓๙ และอีสานคดีฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ หน้า ๔๐ ของจารุบุตร เรืองสุวรรณ) พระเจ้าฟ้างุ้ม ได้อาณาเขตอีสานทั้งหมด ตลอดถึงนครจำปาศักดิ์และแกว (ญวน) แต่เนื่องจากพระองค์เป็นราชบุตรเขยของเจ้าเมืองอินทบัตต์แห่งเขมร เจ้าเมืองเขมรจึงขอเชิญเสด็จเขมร แล้วขอร้องให้พระองค์เลิกการสงครามข่นฆ่ามนุษย์เสีย หันมารับศีล ๕ ปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินด้วยธรรมะ เจ้าฟ้างุ้มจึงเลิกสงคราม รับศีล ๕ จากพระอาจารย์มหาเถรปาสะมัน ผู้ซึ่งเคยชุบเลี้ยงพระองค์เมื่อยังทรงพระเยาว์ (เจ้าฟ้างุ้มหนีมาโตที่เขมร แล้วกลับไปครองอาณาจักรลาวในภายหลัง ถ้ามีโอกาสอาจจะเล่าประวัติในเล่ม ๓) ตอนเสด็จกลับ เจ้าฟ้างุ้มได้ทูลขอพระบางเพื่อไปสักการะบูชาที่ล้านช้าง พร้อมทั้งพระสงฆ์ ๕ รูป มีพระอาจารย์มหาเถรปาสะมันเป็นประธาน และได้ต้นศรีมหาโพธิ์ไปอีกต้นหนึ่ง จากเรื่องทั้งหมดผมคิดว่า พุทธศาสนาสมัยนี้เป็นเถรวาท คือส่วนหนึ่งเป็นอิทธิพลของลังกาซึ่งผ่านทางสุโขทัยสู่ล้านนาแล้วเข้าล้านช้าง จากล้านช้างจึงลงสู่อีสาน อีกส่วนหนึ่งเป็นเถรวาทครั้งพระตามลินทะ เข้าสู่ลาวและอีสาน เพราะอีสานมีเขตติดต่อกับเขมร ในยุคนั้น ทางกรุงศรีอยุธยาก็ไม่มีกำลังที่จะไปปกครอง เพียงแต่เป็นไมตรีกันไว้กับทางล้านช้างเท่านั้น วัฒนธรรมล้านช้างทั้งด้านศาสนาและอักษรศาสตร์ จึงแพร่ลงมาสู่อีสานตลอดหลายศตวรรษ อุปสรรคทางธรรมชาติที่อยุธยาไม่สามารถจะแพร่ศาสนาเข้าสู่อีสานอย่างหนึ่งก็คือภูเขาเพชรบูรณ์และเขาดงพระยาเย็น ซึ่งเมื่อครั้งโบราณมีอันตรายเหลือหลายจนเรียกว่าดงพระยาไฟ ตอนหลังจึงเปลี่ยนเป็นดงพระยาเย็น อีสานพึ่งจะมาสัมพันธ์ใกล้ชิดด้านทางใต้ก็ในสมัยกรุงธนบุรีเป็นต้นมานี้เอง เพื่อสนับสนุนคำตอบของผม ผมได้เสนอเรื่องเจ้าหัวจันน้อยให้ท่านได้อ่านประกอบด้วยแล้ว ส่วนปัญหาที่ยังตอบไม่ได้ จะขอศึกษาดูก่อน

สังข์ศิลป์ชัย วรรณคดีอมตะ

จารุบุตร เรืองสุวรรณ

เค้าโครงเรื่องของวรรณคดีภาษาอีสานนั้น ส่วนใหญ่มีที่มาจากเรื่องนิทานชาดกของพระพุทธองค์ เช่น เรื่องพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ พระเจ้า ๕๐ ชาติ และพระเจ้า ๑๐ ชาติ ซึ่งเรื่องสังข์ศิลป์ชัยนี้ก็เป็นเรื่องหนึ่งของพระเจ้า ๕๐ ชาติ ดังปรากฏคำกลอนตอนต้นว่า

"บัดนี้ข้าจักปุนแต่งตั้งไขชาติแปลธรรม เป็นที่ยูแยงฝูงพ่ำเพ็งภายซ้อย
ควรที่อัศจรรย์ล้ำโลกากงโลก มีใน ๕๐ ชาติแท้เทียวใช้ส่งเวร . . ."

บทกวีชาวอีสานมิใช่แต่จะมีความเสนาะไพเราะ หรือมีความสูงส่งทางอักษรศาสตร์เท่านั้น แต่เป็นกุศโลบายที่จะสอดแทรกหลักธรรมของพระพุทธองค์ให้ซึมซาบเข้าถึงประชาชนทุกชั้นทุกสังคมทั่วไป โดยอาศัยศิลปในเชิงวรรณคดี ตรงกันข้ามกับวรรณคดีของสังคมยุคปัจจุบันนี้ ซึ่งมักจะมีเค้าโครงเรื่องเน้นหนักไปในทางกามารมย์และความรุนแรงทำลาย จนมีผู้วิจารณ์ว่าถึงกับให้เลือดท่วมจอ หรือน้ำกามท่วมหน้ากระดาษ เต็มไปด้วยตัวอย่างของบทบาททางอบายมุข ตามสันดานดิบสันดานเถื่อน เป็นเครื่องยั่วย้อมใจให้คนหมู่มากกลายเป็นสังคมอันเน่าเฟะ

ในบรรดาวรรณคดีรุ่นเก่าของภาคอีสานนั้น เรื่อง "สังข์ศิลป์ชัย" หรือ "สินไช" นับว่าเป็นเรื่องที่รู้จักแพร่หลายที่สุดในหมู่คนอีสานวัยกลางคนขึ้นไป ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากลักษณะคุณค่าทางวรรณคดีอันสูงส่ง อันเป็นผลของความสามารถในทางอักษรศาสตร์ และการประพันธ์ของบรรพบุรุษชาวอีสาน ซึ่งได้ถ่ายทอดลักษณะของความเป็นอยู่ วิถีชีวิต ตลอดจนลักษณะของความรู้สึกนึกคิด และปรัชญาคนสมัยก่อนไว้มากมาย สำหรับในเชิงการประพันธ์โดยเฉพาะแล้ว วรรณคดีเรื่องสังข์ศิลป์ชัยได้รับการยอมรับว่า เป็นแบบของกลอนมาตรฐานแบบหนึ่ง ที่ใช้เป็นกลอนลำอยู่ในภาคอีสานปัจจุบัน ซึ่งเราเรียกว่า "แบบกลอนสินไช" เช่น กลอน "สัพพะกอด" เป็นต้น

การสั่งสอนอบรมเผยแพร่หลักการต่าง ๆ เพื่อให้คนกระทำแต่ในสิ่งอันดีงามนั้น จะต้องวางวิธีการให้เหมาะสมกับกาละเทศะ และสังคม ในสังคมยุคก่อนหรือในสังคมปัจจุบัน ซึ่งยังนับว่าล้าหลังอยู่นั้นอาจจะต้องใช้ "กุศโลบาย" หรืออุบายในทางกุศล เพื่อย้อมจิตใจให้คนทำดี การที่ศาสนาให้มีนรก–สวรรค์ มีพระเจ้า ฯลฯ นั้น ถ้าวิเคราะห์ให้ซึ้งลงไปก็ต้องยอมรับว่าเป็นกุศโลบาย โดยเฉพาะการที่มีเค้าโครงเรื่องนิทานชาดก ซึ่งเสมือนกับชีวประวัติของบุคคลสำคัญให้เป็นตัวอย่าง มีคติสอนใจในทางดีควบไปด้วยนั้น ไม่น่าจะเป็นเรื่องการมอมเมาเลวร้ายตามความเข้าใจของบุคคลบางจำพวก

มีบุคคลบางจำพวก เสนอให้เผาหนังสือวรรณคดีเก่าทิ้งเสียหมด แม้ว่าจะไม่ต้องถึงกับใช้ ไฟเผา เพียงแต่ให้เลิกศึกษาเล่าเรียนค้นคว้า ก็รู้สึกว่าออกจะเป็นความคิดที่วิตถารไม่น้อย ถ้าเราไม่คลั่งหรือตกเป็นทาสลัทธิใดลัทธิหนึ่งจนเกินไป และยังมีสติยั้งคิดอยู่เราก็ควรจะวิเคราะห์หาเหตุผลกันบ้าง ซึ่งจะขอเสนอเป็นข้อสังเกตดังต่อไปนี้

๑. เค้าโครงเรื่องของวรรณคดีเก่านั้น เป็นกระจกฉายให้เห็นถึงสภาพของสังคมในแต่ละยุคสมัย โดยเฉพาะวรรณคดีภาษาอีสานนั้น มีที่มาจากนิทานชาดกทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้ผ่านการกลั่นกรองมามากแล้ว เว้นแต่ผู้ที่ไม่ยอมรับปรัชญาพุทธศาสนา ก็อาจจะถือว่าเป็นการมอมเมาในทางเลวร้ายตามทัศนะของเขา

๒. ในยุคปัจจุบันนี้มักจะมีบุคคลบางจำพวกที่ไม่ค่อยสนใจจะศึกษา หรือวิเคราะห์ให้เข้าถึงปัญหาต่าง ๆ เสียก่อน เมื่อตนตกเป็นทาสของลัทธิใดแล้ว ก็มักจะใช้ความไม่ค่อยเต็มเต็งของตนสรุปหาข้อยุติเอาตามอารมณ์ทาส

๓. วรรณคดีเป็นมรดกของสังคมซึ่งตกทอดกันมา ย่อมมีเค้าเรื่องหรือข้อความที่ขัดกับความรู้สึกนึกคิดของคนรุ่นปัจจุบันนี้ได้ ซึ่งเราจะสามารถวิจัยวิจารณ์ออกมาด้วยเหตุผลถึงสิ่งที่ดีที่เลวตามความเห็นของตน และคนรุ่นใหม่อาจจะใช้เป็นตัวอย่างชี้ให้เห็นถึงความเลวร้ายตอนไหนก็ได้ ไม่จำเป็นจะต้องเผาหรือสลัดทิ้งเสียให้สิ้นเชิงโดยใช้หลักปัญญาอ่อนอันเกิดจากอาการคลั่ง

๔. เมื่อ ๓๐–๕๐ ปีมานี้ เคยมีพฤติการณ์ยั้วยุให้เผาทำลายหนังสือผูกใบลานซึ่งเป็นวรรณคดีและตำรับตำราในภาษาอีสาน อันมีอยู่ตามวัดต่าง ๆ เป็นจำนวนมากโดยท่านผู้ที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่ไปจากกรุงเทพ ฯ ทำให้มรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นอันล้ำค่าต้อง

เสื่อมสูญไปเกือบหมด ทั้งนี้ เพราะคนรุ่นใหม่ สมัยนั้นอ่านหนังสือเหล่านี้ไม่ออก หรืออาจจะมีเบื้องหลังบางประการแฝงอยู่ก็ได้ ปัจจุบันนี้ยังมีบุคคลบางจำพวก กำลังบ่อนทำลายอยู่โดยนำเอาหนังสือใบลานมาเผาให้เป็นขี้เถ้า เพื่อผสมทำพระพิมพ์ออกขาย

๕. การศึกษาถึงวรรณคดีท้องถิ่น อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของแต่ละสังคมนั้น วรรณคดีทางภาคเหนือได้รับความเอาใจใส่สนใจจากสถาบันการศึกษาชั้นสูงดีพอควร เช่น ในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ก็มีการศึกษาค้นคว้าในเรื่องนี้จนสามารถพิมพ์ตำราออกมาเป็นหลักฐานได้ แต่วรรณคดีทางภาคอีสานนั้นสถาบันการศึกษาชั้นสูงทางภาคอีสานไม่ค่อยให้ความสนใจเท่าที่ควร เมื่อคนรุ่นใหม่ไม่มีโอกาสรู้จักคุณค่าเพราะไม่เคยสัมผัส จึงอาจจะเห็นดีเห็นงามไปในทางให้เผาทำลายเสียก็ได้ เรื่องนี้จะไปโทษคนรุ่นใหม่ก็ไม่ถนัด เพราะคนรุ่นเก่าไม่ค่อยเอาธุระบอกสอนเขา

ดังได้กล่าวแล้วว่า การแต่งวรรณคดีอีสานส่วนใหญ่เป็นการแต่งตามแนวของนิทานชาดก ผู้แต่งจึงถือว่าเป็นการทำบุญอย่างหนึ่ง กล่าวคือ เป็นการบูชาพระรัตนตรัย ดังมีคำกลอนว่า “ถวายมหาคณเจ้าทั้งสามสุดเกษ เป็นดั่งดวงประทีปไต้ตางสลั่งส่องเห็น” การทำบุญแบบนี้จึงไม่นิยมพูดถึงตัวเอง เพราะเกรงจะเป็นการทำบุญเอาหน้า–หาเสียง–อยากดัง ดังนั้น จึงทำให้มีความยุ่งยากภายหลังในการสืบค้นหลักฐานเกี่ยวกับผู้แต่งและสมัยที่แต่ง

หลักฐานที่ปรากฏตามท้องเรื่องเกี่ยวกับผู้แต่งและแต่งสมัยใดมีอยู่เพียงว่า

“อาทิจจะจวนแจ้ง เดือนสามสัตตะพีส
ฉลูรูปเนื้อ เนาช้อยชอบยาม
เมื่อนั้น ปางคำคุ้ม คะนิงธรรมทงมาก
เห็นฮุ่งญาณยอดแก้ว เทียวใช้ชาติพระองค์ . . .”

ซึ่งจับความได้ว่า วรรณคดีเรื่องนี้เริ่มแต่งในวันอาทิตย์เดือนสามปีฉลู ศักราชไม่ปรากฏ ผู้แต่งใช้นามว่า “ปางคำ” (ปาง=ปรางค์หรือปราสาท ปางคำนี้คือปราสาททอง) นามปางคำนี้ ปรากฏอยู่ในหนังสือผูกสุดท้ายตอนจบอีก มีความว่า

“อันว่า ปางคำท้าว ทางขานเขียนฮูป
ยกแย่งถ้วน ถวายไว้แว่นแยง แท้แหล้ว . . .”

คำว่า "ศิลป์ชัย" หรือ "สินชัย" นั้น บางท่านก็อาจจะแปลว่าผู้ชนะเลิศด้วยทรัพย์ (สิน) อันประเสริฐ ซึ่งเรียกว่า อริยทรัพย์ อันได้แก่ความปรีชายอดเยี่ยมของบุคคลผู้นั้น (ชาวบ้านมักจะเขียนเป็นสินไช แต่อ่านว่า สินไซ – ส.)

คำกลอนสังข์ศิลป์ชัยนี้ นอกจากจะอุดมไปด้วยคำประพันธ์ที่มีคุณค่าทางวรรณคดีอย่างสูงสุดแล้ว ยังประกอบไปด้วยเนื้อหาเกี่ยวแก่ความเป็นอยู่และปรัชญาชีวิตในด้านต่างๆ อีกมาก และการพูดถึงเรื่องนี้ในเวลาอันเล็กน้อย ไม่อาจทำได้โดยทั่วถึง เพื่อให้เห็นถึงลักษณะเด่นของวรรณคดีเรื่องสังข์ศิลป์ชัย จึงขอยกตัวอย่างคำกลอนบางส่วนมาเพื่อท่านผู้ฟังจะได้พิจารณาดังต่อไปนี้

ตัวอย่างการพรรณาถึงสภาพบ้านเมืองในเรื่อง

"... ยังมีนครเรศล้ำชั้นชื่อเบ็งจาล นิคมคนคั่งเพ็งพอต้อ
เวียงหลวงล้นลุงลังล้านย่าน น้ำแผ่ล้อมระวังต้ายชั่วตา
ชุ่งค่ำเช้าชาวเทศเที่ยวสะเภา อุดมโดยดังดาวะดึงส์ฟ้า
พะนังยังล้อมหลายถันแถวตาด คนคั่งเค้าแลงเช้าส่วนสน ..."

ตัวอย่างการพรรณาถึงฝ่ายพระเอก

"... นับแต่อระมัยหน้าเนาป่าฮามเฮือน นานเจ็ดปีไป่มีโภยต้อง
พระก็ทรงโฉมเพี้ยงเทพาพรหมวาด ได้เดชด้ามโดยไท้เทพพระอินทร์
แม่นว่าสังขะราชท้าวเกิดฮ่วมอุทร ก็ดี ท้าวก็เพ็งคิงงามเงื่อนพรหมเพียรล้ม
โฉมศรีน้อยดูควรฮักฮูป คือดังผลึกแท่งแก้วกลมเกลี้ยงแข่งขาว
เตโชม้างเขาขวงเขินขาด ปานเป่าน้ำนองล้นลวดสุเมร
แม่นว่าลือเดชไท้สีหะราชกุมาร ก็ดี ท้าวก็เพ็งคิงคือคู่อินทร์ตาแต้ม

ตัวอย่างการพรรณาถึงฝ่ายผู้ร้ายและสัตว์ร้าย

"บัดนี้จักกล่าวเถิงยักษ์เถ้าเนาในมโนราช เป็นอาชญ์ใต้ลุ่มฟ้าสรวงเชื้อช่วยสิน
เซ็งชื่อกุมภัณฑ์แท้ทรงลือฤทธิเดช มันนั้นฮู้ถี่ถ้วนคองชั้นสาตศิลป์
จบเพทด้วยมนต์มากยายำ เทิงธรณีไป่ปุนไผเพี้ยง ..."
และ "... ที่นั้นยังมีสรพิษฮ้ายตัวขนาดงูซวง มันก็เทียวระแวงเขตแดนดงกว้าง

แม่นว่าพึงคณาเนื้อตัวใดเดินฮอด มันพ่นน้ำลายก้ำมืดมัว
เมื่อนั้นตนประเสริฐไท้ทงเดชลือฤทธิ ทวนพีตาไต่ทางนำน้อง
คอยเห็นซวงหลวงพ้นฮังฮามหลายหลาก ยาวฮอดฮ้อยประมาณเส้นเชือกงัว

สำหรับการพรรณาเกี่ยวแก่ความเป็นไป และความสวยงามทางธรรมชาติของบ่า เขาลำเนาไพร ในระหว่างที่พบเห็นในการเดินทางนั้น มีความไพเราะเป็นเลิศตลอดท้องเรื่อง แต่จะขอยกตัวอย่างมาเพียงบางส่วน เช่น

"...ลูกสั่งแล้วเจียรจากนครหลวง ทั้งปวงประดับดุ่งเดินดาดั้น
หกกษัตริย์เข้าคีรีแถวเถื่อน แยงช่วนชั้นเหวห้วยฮ่อมผา
คิดแม่เจ้าทั้งพวกภายหลัง พึงยินอุมลัวเหินโห่นันกงห้วย
เขาก็จาเถิงชั้นลีลาลือเดช ใต้ลุ่มพ้าเซิงต้านแต่ปถม
พึงยิน ซว่า ๆ ชั้นชมคณาในเถื่อนพุ้นเยอ แซวแทดท้วงถัวเถ้าเล่าลาง
ไม้ใหญ่ดั้วดงมืดเขาเขียว พึงยินคำหลวงไหลหล่นเต็มโตนท้าง
กุมารเจ้าทั้งหลายเหลียวผ่อ มีหมู่ลิงออกเต้นโตนค้างค่างชะนี..."

และ

"...พึงยินกดกล่าวท้วงกลาง –
–เหล่าดอนเลา พุ้นเยอ ชะนีนงคราญส่งเสียงสูรย์เสียง
แม้งหนึ่งวันสูญด้าวดอยหลวงลมล่วง พัดเมฆค้ายคือม้าล่วงมา
พวงพายเกี้ยวกะโยงสีงสารสิงห์ บางพ่องคือมอมผายมาซูชมชู้
ดงหลวงโอ้ไพรสณแสนสำ มีดอกไม้บานห่อนหื่นหอม..."

และ

"กอยแฮงขึ้นเขาวงเวระบาด หอมเกษแก้วโฮยเฮ้าทั่วทรวง
กงสะถานก้ำเกียงลมเลียนตาด บานแบ่งต้นแคค้อมแค่ผา
สะพากหญ้าเขียวคู่คอยูง ลางลือประดับดอกกาวแกมแก้ว
สาระพันเผิ้งผายแคคันธะชาติ แมงภู่แส้วแสวงซ้อนส่วนสน..."

อาว์สาวของศิลป์ชัยยักษ์ใช้กำลังลักพาไป แต่พอเป็นผัวเมียกันแล้ว ยามเมื่อถูกหลานศิลป์ชัยบังคับให้หนีจากผัวนั้น มีคำกลอนพรรณาถึงน้ำใจหญิงไว้อย่างซาบซึ้งดังต่อไปนี้

"... เซ็ง ๆ น้ำชลละทาแถวถั่ง
บัดนี้หลานจักเอาเมียข้ามเขาทอง–
– ไกลพี่จริงแหล่ว
อยู่ดีเยอพระที่จั้งตนเซิงชีวะดีข้อยเฮย
"... ทงพระเนตลันลาที่ทังกะสัน
ทูลหลานแก้วกูร์ณาผายโผดอาถ้อน
ท้าวเฮ่งฮ้วนเฮ็วฮีบทันที
ลุก ๆ ถ้อนเมียพรากกลอยไกลก่อนแหล่ว
เมื่อนั้นมหากษัตริย์เจ้าคองนางนานคอบ
จัดฮีบฮ้อนคำเค่งใสแถลง
มือซวงเกี้ยวกุมพันธ์ทังพึ้ง
บาโจรธกล้าจำจากทังแฮง
นางก็ลงเถิงห้องเฮือนครัวคุมฮุ่ง
ขอโผดยั้งยามหนึ่งกูร์ณาอาแม
นางก็เฮ็งแฮงค้นคุมผัวซักสั่น
นับแต่นางปุกค้นดูฮุนฮ้องสั่ง

บาฮ่ำฮู้คองยากมืนนาน
เฮ็วแฮงต้านองค์อาฮีบเฮ่ง
ท้าวก็พาท่องเท้าเถิงเขตทวารทอง
ขอหลานแก้วคืนมาสามเล่า
เจ้าลุกถ่อนชิงยาดเอาอวนแด่แม
คิดเมื่อเจ้าฮักน้องพันที่แถมถนัด
เมื่อนั้นภูวะนาถค้ำคอยเคียดคืนพลัน
นางครวญเบื้อเบาใจจักพลาก
บาก็จักฮีบฮ้อนเยียวฮุ่งฮามการ
เขียวคืนพ้นทวงทองท้าวบาป

เยื้อนบ่ได้หิวไห้สั่งผัว

น้องก็ขัดบ่ได้เยียวย้านหย่อนหลาน
ขออย่ามีป่าบังบาปใดดอมข้อย ..."
คิงแพงเถิงขว่างคองคะนิงได้
อาก็ลืมแผ่นผ้าสะใบบ้างค่าควร
นางก็คืนคุงผัวกอดกุมหิวไห้
สังว่ามานอนหลับลื่นคองดูฮ้าย
เสด็จต่าวตั้งเถิงห้องแห่งความ
นางก็กลัวตายผันแผ่นสะใบบังได้
นางสั่งซั้นเสียงแค้นคลอลง
เยียวว่ามันมารหลวงตื่นมาชิงได้
อาก็ลืมปืนเก้าหัวแก้วค่าคามแท้นา
บาก็วางนาคืนคอบผัวหิวไห้
ยักษ์ยังหลับลื่นล้นมีฮู้เมื่อคิง
คิดเมื่อเจ้าตื่นแล้วบ่เห็น
น้องอยู่ดอม – แลนอ
ผายเชิงเถิงถอดตาวกำด้าม
นางก็สวยปืนเก้ากำได้ด่วนลง
นางก็พรางภูมีว่าลืมยังช้อง
ฮ้องฮ่ำไห้เสียงซ้อยสั่งผัว
เฮียมบ่มีใจคิดไค่เมือเมืองบ้าน
ก็เบ่ามีคำทุกข์แดดฝนมีฮู้
ยอดตาวแสงบั๋นปูนพะลันฮ้อน
ต้านสั่งเสื้อเสียงแจ้งจากไป
นางก็เดินดอมหลานดุ่งทางทั้งเย็อง
ผ่อเห็นเดือนด่วนขึ้นเขาล้านส่องสูน

สังข์แฮกฮ้อนพาพี่เดินพะลัน
เที่อน้ีหลานจักเอาอาเข้าแดนใด
ดูยากเฮวแล้ว

เมื่อศิลป์ชัยผู้เป็นหลานจะกลับคืนไปฆ่ายักษ์ นางก็อ้อนวอนว่า

“. . . เมื่อนั้นอาฮ่งฮ้ฮมไห้ฮ่งวอน
หลานจงอิดูอาแอววอนวารชั้น
นางน้ีไกลตากูหล่างจักคืนเถิงเถ้า . . .”

นางก็จาจอมคุณค่อยทูลทังไห้
คิดเมื่อมันตื่นได้พลล้านล่วงนำ . . .”

การพรรณาถึงลักษณะความเป็นอยู่ตลอดจนวิถีการดำรงชีวิตตามความรู้สึกนึกคิดของคนสมัยก่อนที่มีปรากฏอยู่ในบทกลอน ก็อาจจะเป็นประโยชน์สำหรับนักศึกษาทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจได้บ้างว่าในยุคนั้นมีภาวะสังคมเศรษฐกิจการค้าเป็นประการใด ดังนี้

“. . . พวกหนึ่งให้แต่งตั้งประดับช่อทุงไช
ขาวเหลืองแหล้แดงออนอิดอ่อนก็มี
พวกหนึ่งตั้งหลาดแก้วขายจ่ายเอาของ
พวกหนึ่งตั้งหลาดจ้ายคำเหลือง
ฝูงหมู่โยธาชาวเบ็งจารไถ่เอาเหลือล้น
พวกหนึ่งนั้นตั้งหลาดจ่ายทองแดงก็มี
พวกหนึ่งตั้งหลาดซ้ันมีต่อนปาแถม
พวกหนึ่งให้แต่งตั้งหลาดจ่ายขายปาก็มี
พวกหนึ่งให้แต่งตั้งหลาดจ่ายโพชะนัง
พวกหนึ่งขายแต่กาสาผ้าแฮลวงลายเทศ
พวกหนึ่งขายเข้าต้มทังหมู่หนมจีนก็มี
ตั้งหากเหลือหลายล้นแคมทางเดียระดาด
ทุกที่พ้อมสัพพะสิ่งนานาแลเยอ

เลียนเป็นถันเชื่อเฮืองเหลืองเหล้อม
เดียระดาดล้อมสองข้างแค่ทาง
ยูท่างทางเบ็งจารไถ่เอาลือไฮ้
๕ บาทเบ็งตอ ๑ บาทคำเหลืองแท
ทังทองเหลืออะเนกนองกองล้น
มิแต่มังสังทังสุราใส่ในแสนต้อ
หามังสังแปดแกมมีได้
ทั้งพูพันหมากยามีพ้อม
ทังแผ่นเสื้อแพล้วยอดตอง
น้ำมันทาใส่กันมีพ้อม
ยูท่างฝูงไพ่น้อยเขาซื้อจ่ายกิน
ตั้งหากดูตระการคือเคื่องเมืองสวรรค์ฟ้า...”

ฯลฯ

หากสนใจศึกษาถึงประวัติศาสตร์ทางด้านรัฐศาสตร์ หรือการปกครองบ้านเมืองในยุคก่อนว่า เขาวางหลักการหรือมีค่านิยมไปในทางใด เราอาจจะวิเคราะห์เอาได้จากบทกลอนดังต่อไปนี้

"... เมื่อนั้นพระบาทเจ้าชมชื่นหุมหัว
พระก็ทงธรรมแท้เทศนาเหนืออาสน์
เที่อนี้เฮาจักปูนแปลงไว้เป็น –
– พระยาทงแท่น
เถิงเมื่อเดือนหกให้ประทานเหลียว –
– หลายแห่ง
อันว่าโยเธศท้าวทุกที่ดินแดน
ฝูงหมู่เสนาเหน้ามีคุณคลองประเสริฐ
ฝูงหนึ่งอำมาตย์น้อยเอาแอบตางตา
องค์กะษัตริย์ไว้เป็นจอมยังยอด
ฮดแผ่ฟังตะหลบฮอดแดนใดก็ดี
อันนี้ยัตถาแท้ธรรมเนียมปูน –
– เปรียบจริงแหล้ว
อันหนึ่งฝูงเผ่าน้ำแนวหน่อกุลละวงศ์ก็ดี
บีเดือนแท้ทานศีลฮีฮ่ำ
คันจักทำการให้ซอมดูพลไพร่
อันหนึ่งเมื่อออกห้องมานั่งเนืองขุนก็ดี
คำใดหน้ามนตรีทูลทอด
การนี้เป็นประโหตเบื้องพลไพร่ขนขวาย
โยธาแท้ทังแดนโดยลูกเฮาตาย
ทังแดนเขาขาบขอขามไหว้
สอนสั่งท้าวทงสร้างสีบเมือง
หอมไพร่ขุ้มขอบพ้าพังถ้วนทั่วนครแท้เนอ
เลี้ยงหมู่หม้ายหอมไฮ้จริงขวางแท้ตาย
ให้ฮำชีปายเหมือนฮ่ำฮองภายพื้น
เลือกผู้แก้วปูนไว้ดังลำ
ปูนดังเป็นสาขาง่างามระวังไว้
ระดูแผ่ผ้งบานล้นลุ่มเทิง
พึงคณาสัตว์ชอบชุมชมเฮ้า
คันว่าฮากบ่หมั้นเหมือนต้นตุ่มตายแท้แหล้ว
คันได้โดยดอมเขาเบ่าเป็นเมืองบ้าน
ไผผู้คูณเค่งให้สินซ้อยซวดเพ็ง
ดีชั่วให้เห็นเจ้าอย่าเลิงพระเฮย
เฮาฮีบทำกระบวกไขคู่เทพายอง
ให้ฮีบต้านไต่เสี่ยงสีนแล้วส่งหนีพระเอย
อย่าให้ฮามแลงงายแต่งกินการย้าว
ไผหากผิดฮีตฮ้ายจอมเจ้าอย่าโบย ..."

หนังสือผูกเรื่องสังข์ศิลป์ชัยนี้ เป็นวรรณคดีอมตะที่ยิ่งใหญ่และแพร่หลายที่สุดในภาคอีสาน มีความยากมาก ซึ่งเราสามารถจะศึกษาวิจัยถึงปรัชญาอันสูงส่ง ล้ำค่าของวัฒนธรรมเก่าแก่ได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าในทางอักษรศาสตร์ รัฐศาสตร์ การเมือง การทหาร การเศรษฐกิจและสังคม

เล่าเรื่องและวิเคราะห์สังข์ศิลป์ชัย

สิริวัฒน์ คำวันสา

๑

นครเปงจาล มีผู้ปกครองนามว่ากุศราช* (น่าจะเป็นกุศลราช) มเหสีพระนามว่าจันทา นครเปงจาลเป็นนครใหญ่โต กว้างขวาง มีน้ำล้อมรอบ มีค่ายและหอรบพร้อม เป็นเมืองการค้า แต่ละวันมีพ่อค้าต่างเมืองไปมาค้าขายไม่ขาด นครเปงจาลคงจะอยู่ริมน้ำ เพราะมีคำว่า "ฮุ่งค่ำเช้า ชาวเทศเทียวสะเภา"

พญากุศราช เป็นกษัตริย์ที่มีชื่อเสียงมาก เจ้าเมืองน้อยใหญ่ที่เกี่ยวข้องต้องมาอ่อนน้อมสวาภิภักดิ์ พระนางจันทามเหสีก็งดงามมากหาหญิงใดเปรียบมิได้ และแม้แต่น้องสาวของพญากุศราชก็งามหาน้อยไม่ คนทั่วไปเรียกชื่อเล่นว่านางลุน ลุนแปลว่า (ที่หลังเท่ากับภาษาบาลีว่าอนุชา) แต่ชื่อจริงว่า สุมณฑา ดังคำประพันธ์ว่า

"ผากฏแก้ว สุมุณฑาทงฮูป[๒]
โสมยิ่งเพี้ยง แพงไว้แว่นใจ"

พญาหนุ่มจากร้อยเอ็ดเจ็ดหัวเมือง ต่างหมายปองอยากได้นางไปเป็นมเหสี ต่างก็ส่งบรรณาการมาสู่ขอ แต่ก็ผิดหวัง เพราะพญากุศราชไม่ยอมยกให้ เนื่องจากมีน้องสาวคนเดียวจึงรักดังดวงตาดวงใจทีเดียว

มียักษ์กุมภัณฑ์ (แปลตามตัวว่า ลูกอัณฑะเท่าหม้อ) ตนหนึ่ง เป็นเจ้าเมืองอโนราช ยักษ์ตนนี้มีฤทธิ์เดชมาก ได้รับอาญาสิทธิ์จากท้าวเวสสุวัณ ให้เป็นหัวหน้าพวกผีบีศาจทั่วจักรวาล แต่วันดีคืนดีเกิดมาหลงรักนางสุมณฑาเข้า ทั้ง ๆ ที่มีฤทธิ์เดชแต่ก็เอาชนะนางไม่ได้ ตาแกจึงไปหาท้าวเวสสุวัณเพื่อจะให้ช่วย ท้าวเวสสุวัณพิจารณาดูแล้วเห็นว่า กุมภัณฑ์ไม่เหมาะสมกับนาง จึงห้ามยักษ์ว่า ยักษ์ไม่คู่ควรจะสมสู่กับมนุษย์เช่นอย่างนางสุมณฑาผู้มี

---

* กุส = หญ้าคา, สลาก. กุศ = ชั่ว, บ้า, เมา, บาป

๒ ทงฮูป = รูปงามเท่ากับภาษาบาลีว่า รูปธรา

บุญหนักศักดิ์ใหญ่ แต่เพราะความรักทำให้ยักษ์ตาบอด ยักษ์จึงลาท้าวเวสสุวัณ เตรียมศรและจักรแก้ว เหาะดึงสู่นครเปงจาล

๒

ขณะนั้น นางสุมณฑากับบริวาร กำลังเล่นสนุกสนานในสวนดอกไม้ โดยปกติชอบเล่นดนตรี รักดอกไม้ จึงต้องออกไปชมสวนบ่อย ๆ ขณะที่กำลังเฮฮากันอยู่ ยักษ์ก็มาถึงแล้วอุ้มเอานางหนีไป บริวารทั้งปวงต่างตลึงงันแล้วร้องเอะอะ เมื่อข่าวดังเข้าสู่นครเปงจาล พญากุศราช และข้าราชบริวาร ตลอดถึงช้างม้า ต่างก็เป็นทุกข์ระงมทั้งเมือง ทางฝ่ายยักษ์เมื่อขโมยเอานางไปได้แล้ว ได้มอบสมบัติในเมืองยักษ์ทั้งหมดไว้แก่นาง แม้นางจะร้องไห้ด่าว่าสักแค่ไหน ยักษ์ก็ไม่โกรธ กลับปลอบโยนเอาใจเป็นอย่างดี ทั้งยังมอบข้าทาสบริวารให้แก่นางด้วย นางสมสู่กับยักษ์จนมีลูกสาวคนหนึ่งชื่อ "สีดาจันทร์" ต่อมาพญานาควรุณราชเจ้าเมืองบาดาลได้มาขอนางไปเป็นมเหสี ทำให้ยักษ์กับนาคเป็นไมตรีกันสืบมา[๑]

๓

พญากุศราชเศร้าโศกคิดถึงน้องสาว จนไม่เป็นอันกินอันนอน ในที่สุดก็ให้ความเป็นใหญ่แก่มเหสีแล้วออกบวชเป็นภิกษุจาริกไปตามเมืองต่าง ๆ เพื่อสืบหาน้องสาวไปจนถึงเมืองจำปา จึงรู้ว่าน้องสาวถูกยักษ์ลักพาหนีทำให้หมดหวังที่จะไปแย่งชิงกลับมาได้ แต่พระภิกษุกุศราชเองก็ตกหลุมรักเข้าอีก เช้าวันหนึ่งออกบิณฑบาต บังเอิญได้ไปพบลูกสาวเศรษฐีตั้ง ๗ คน แต่ละคนหน้าตาแฉล้มแช่มช้อย จนทำให้พระภิกษุกุศราชตบะหย่อนยาน ตอนนี้ท่านกุศราชเลิกคิดเรื่องน้องสาวเสียแล้ว รีบกลับไปยังเมืองเปงจาล และลาสิกขากลับขึ้นครองเมืองตามเดิม

๔

พญากุศราช ได้แต่งอำมาตย์ ๒ คน คือ ขุนศรีกับขุนคอน เป็นหัวหน้าคณะนำบรรณาการไปขอลูกสาว ๗ นางของเศรษฐี ท่านเศรษฐีกับภรรยา ตกลงรับเป็นดองทันที แต่

---

๑ ยักษ์และนาคได้วิจารณ์ไว้แล้วในหน้า ๔๕

ก่อนจะส่งลูกสาวไป ท่านเศรษฐีได้พร่ำสอนลูกสาวทั้ง ๗ ให้รักใคร่ปองดองกัน และเรียนรู้ราชประเพณีต่าง ๆ เป็นต้นว่า

ให้ฉลาดฮู้ เฮียนฮีตราชา
การใด ภมี่ประสง ฮีบทวนทำเกื้อ
ฝูงใดฮ้าย เห็นกระบวนอย่าเปรียบ
คนขี้เหล้า หลอนเลี้ยงบ่ดี

ครั้นแล้วท่านเศรษฐีก็สั่งอำมาตย์ทั้งสองว่า ลูกสาวของตนก็เหมือนลูกตา แสนรักแสนเป็นห่วง หากมีข้อผิดพลาดอันใด ก็ขอให้ตักเตือน หากผิดมากถึงขั้นจะประหาร ก็ขอให้ส่งกลับมายังพ่อแม่ตามเดิม

เมื่อพญากุศราชได้นางทั้ง ๗ ดังประสงค์แล้วก็ได้ทำพิธีอภิเศกใหญ่โตสมเกียรติ แล้วประชุมมเหสีทั้ง ๘ ว่า ต้องการลูกชายผู้มีฤทธิ์เดช เพื่อจะไปปราบยักษ์เอาน้องสาวกลับมา ขอให้ทุกคนอธิษฐานต่อสิงศักดิ์สิทธิ์ขอบุตรผู้มีฤทธิ์เดช ครั้นแล้วพระอินทร์ก็เลือกเทวดาผู้มีฤทธิ์ตนหนึ่งให้ลงมาเกิดในท้องของนางจันทา และอีก ๒ ตนให้ลงมาเกิดในท้องของนางลุน มเหสีคนที่ ๘ (ส่วนอีก ๖ คนนั้นได้ลูกเป็นคนธรรมดาไม่มีฤทธิ์เดชอะไร) แต่อนิจจา ครั้นถึงเวลาคลอด ลูกของนางลุนคนแรกเป็นสังข์ทอง คนที่สองเป็นศิลป์ชัย ถือธนูและลูกศรมาด้วย (ทั้งสองเป็นเด็กฝาแฝด ทางอีสานถือว่าลูกฝาแฝดที่เกิดก่อนเป็นน้องคนเกิดที่หลังเป็นพี่ แต่เวลาเรียกก็ยังเรียก สังข์ศิลป์ชัยตามเดิม) ส่วนนางจันทา คลอดลูกออกเป็นราชสีห์ที่สวยงาม ต่อมานางทั้งหก ก็ได้ลูกเป็นคนธรรมดา พญากุศราชวิตกถึงลูก ๒ คน คือหอยสังข์กับราชสีห์รักก็รัก แต่เกรงจะเป็นกาลีบ้านกาลีเมือง จึงปรึกษาเสนาอำมาตย์ทั้งปวงทุกคนเห็นว่ากุมารทั้งสองเป็นเสนียดจัญไร ควรจะขับออกจากเมือง นางทั้งสองผู้เป็นมารดา น้ำตาไหลรินด้วยความสงสารลูก เธอทั้งสองคิดว่า ดีชั่วก็ลูกในท้อง และได้มาด้วยแรงอธิษฐาน จะดีจะร้ายก็ขอไปตายตามลูก ดังนั้นนางทั้งสองจึงอุ้มกุมารน้อยทั้งสามคือ หอยสังข์ ศิลป์ชัย และราชสีห์ออกจากเมืองไปตามยถากรรม ชาวเมืองเองก็ได้แต่ร่ำไห้ด้วยความสงสาร

“สองกษัตริย์อุ้ม ทวายิแผ่นผ้า ฝูงไพร่พร้อม ตีทวงทบ[๔] เอาศรีสามอ่อน โลมตุ้มค่อยลง นองเนตรเหลือหลาย[๓] ทั่วเมืองเพื่อนฟัน”

๕

นางจันทากับนางลุนพร้อมด้วยกุมารน้อยทั้งสามไม่รู้จะหันหน้าไปหาใคร เพราะเขาตราหน้าว่ามีลูกกาลี จึงก้มหน้ารับกรรม อยู่ในป่าตามลำพังทั้ง ๕ ชีวิต แต่ละวันได้ยินแต่เสียงนกและเสือสิงห์กระทิงแรด ไร้ผู้คน อาหารประทังชีวิตก็คือผลไม้ตามแต่จะหาได้ กุมารทั้งสามก็ต้องทนตากแดดตากน้ำค้าง ไม่มีเบาะหรือเปลเป็นที่นอน ซ้ำร้ายเวลาฝนตกลูกและแม่ก็ต้องหนาวสั่นอยู่กลางไพร

“ทุกข์บ่น้อย สองค่อย เพียรเพาแพง ฝนเร่งฮวายฮำ[๕] *ห่มอิ้น*[๖]*เอาต้ม*

เมื่อไร้ญาติขาดที่พึ่งพิง สิ่งเดียวที่ควรระลึกถึงก็คือเทวดาเบื้องบน นางทั้งสองได้แต่ยกมือไหว้วอนต่อเหล่าเทวาผู้รักษาป่าให้มาช่วยคุ้มครอง อย่าได้มีภัยอันตรายจากสัตว์และโรคภัยไข้ป่าทั้งหลายเถิด

๖

ขณะนั้น เรื่องที่กุมารทั้ง ๓ ตกระกำลำบากได้ปรากฏแก่พระอินทร์ พระอินทร์รู้สึกเป็นห่วงและสงสารกุมารทั้งสามมากพระองค์ถือว่า กุมารทั้ง ๓ เป็นโอรสของพระองค์ เพราะพระองค์ส่งมาเกิดตามคำขอของนางทั้งสอง แต่แล้วบิดาไม่รับเลี้ยง พระอินทร์จึงสั่งวิสสุกรรมเทพบุตรให้ไปสร้างปราสาทไว้กลางป่า พร้อมทั้งมีเครื่องใช้ของสอยครบถ้วน แล้วสั่งหม่สัตว์

---

๑ ขึ้นมือ, ยก, จับ
๒ ห่อหุ้มกาย
๓ การร้องไห้
๔ ตือก
๕ ฝนพรำ
๖ แฉะ, ชุ่ม

ทั้งปวงและเจ้าบ่านางไพร ให้คอยดูแลคนทั้ง ๕ เมื่อคนทั้ง ๕ มาถึงปราสาท ครั้งแรกสงสัยจะเป็นบ้านผีหรือยักษ์ แต่เมื่อค่อยย่องเข้าไปดูจึงได้พบหนังสือเขียนไว้ว่า ปราสาทนี้สร้างไว้ให้แก่คนทั้ง ๕ และได้ตั้งชื่อกุมารทั้ง ๓ ไว้ด้วยว่า

(คนที่หนึ่ง) **สังข์ศิลป์ชัย** โลกลือฤทธีกล้า
(คนที่สอง) **สีหราชท้าว** ไทน้อมข่าวขาม
(คนที่สาม) **สังขกุมาร** โลกลือนำน้อย

๗

คนทั้ง ๕ ได้พักผ่อนอาศัยปาสาทนี้ ทุกคนต่างก็มีความรักใคร่สามัคคีกัน เมื่อเติบโตขึ้น ศิลป์ชัยได้ขอลูกศรและธนูจากมารดาเพื่อไปผึก เมื่อชำนาญแล้วก็ยิงไปยังเมืองนาคและเมืองครุฑ ทั้งพญานาคพญาครุฑแสดงความยินดีและจะสนับสนุน ศิลป์ชัยจึงเล่าความเป็นมาให้ฟัง บอกว่าที่ต้องพลัดบ้านมาก็เพราะคำยุแหย่ของมเหสีทั้งหก โหรเขาทำว่าเรา ๓ คนคนจะเป็นใหญ่เป็นโต มีบุญวาสนา มเหสีทั้งหกจึงหาทางให้ขับไล่พวกเรา พวกเราแม่ลูกทั้งห้า จึงเร่ร่อนมาอยู่ในป่าเขา เดชะบุญได้มาอาศัยปราสาทของเทพยดา เราทั้งห้าจึงมีชีวิตอยู่รอดมาจนบัดนี้

๘

ฝ่ายพญากุศราช ดูเหมือนจะไม่สนใจในชะตากรรมของลูกและเมียทั้ง ๕ นี้เลย ต่อเมื่อลูกชายทั้ง ๖ โตขึ้นจึงเรียกมาพร้อมกันแล้วสั่งให้ไปแย่งเอานางสุมณฑากลับมา ลูกชายทั้ง ๖ ขอไปเรียนวิชาก่อน แต่เมื่อเข้าป่าจะไปยังสำนักพระฤาษี กลับหลงไปยังปราสาทของศิลป์ชัย สัตว์ร้ายที่รักษาปราสาทอยู่ รุมล้อมจะทำร้ายเอา ศิลป์ชัยออกมาห้าม และทราบว่าคนทั้ง ๖ เป็นลูกร่วมบิดาเดียวกันใคร่จะมาเรียนวิชา ศิลป์ชัยต้อนรับด้วยอัธยาศัยอันดี แต่บอกว่าไม่มีศิลป์ศาสตร์ใด ๆ จะสอนให้ หนุ่มทั้ง ๖ จึงโกหกศิลป์ชัยว่า บิดาเป็นห่วงมากอยากจะรู้เรื่องราวของศิลป์ชัยกับแม่ บัดนี้พวกเรารู้ว่าน้องกับแม่สุขสบายดี พรุ่งนี้จะกลับไปบอกท่านพ่อให้ทราบ และขอให้น้องสั่งให้สัตว์ทั้งหลายในป่าไปกราบท่านพ่อด้วย รุ่งขึ้นคนทั้ง ๖ รีบเข้า

เมืองก่อน บอกพ่อว่าเรียนศิลปวิทยาจบแล้วสามารถเรียกสัตว์ทั่วทั้งป่าให้เข้ามาสวามิภักดิ์ท่านพ่อได้ด้วย ลูกทั้ง ๖ โกหกพ่อได้สมใจ ในวันนั้นเองสัตว์ร้ายมี เสือสิงห์กระทิงป่า เป็นต้น แห่กันเข้าเมืองตามคำสั่งของศิลป์ชัย ทำให้พญากุศราชและชาวเมืองแตกตื่นวิ่งหนีกันอลหม่าน ชาวเมืองหลงเชื่อว่า กุมารทั้ง ๖ มีฤทธิ์เดชจริง จึงทำพิธีใบศรีสู่ขวัญให้ และพญากุศราชก็รีบสั่งให้ไปตามเอานางสมณฑาทันที คนทั้ง ๖ ไปโกหกศิลป์ชัยอีกว่า ท่านบิดาให้ศิลป์ชัยไปตามเอาอาหญิงกลับ ถ้าสำเร็จท่านบิดาก็จะยกโทษให้และมาเชิญกลับเข้าเมืองด้วย ศิลป์ชัยตกลงใจ เพราะยังมีความกตัญญูต่อบิดาอยู่ จึงเข้าไปกราบลามารดาและป้า พร้อมทั้งปลอบมารดาและป้าว่า ความทุกข์ยากลำเค็ญที่เราผ่านมาขอให้ลืมเสียเถอะ พวกเราเป็นพวกมีบุญที่เทวดามุ่งหมายจะให้ปราบยุคเข็ญ ขอจงมีขันติธรรม เลิกเคียดแค้นจองเวรต่อท่านพ่อและเหสีทั้ง ๖ นั้นเสีย เสร็จแล้วก็ขออนุญาตไปตามเอานางสุมณฑา นางลุนผู้เป็นมารดาห้ามลูกหลายครั้ง แต่ก็ห้ามไว้ไม่ไหว นางจึงสั่งลูกว่า การเดินป่าจะต้องพบอันตรายนานาชนิด ธนูกับศรจงติดตัวเตรียมพร้อมอยู่เสมอ “ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย” อันว่ายักษ์นั้นฤทธิ์เดชมันมากนัก นางสุมณฑาแม้จะเป็นญาติเรา แต่เขาก็ตกไปเป็นเมียของยักษ์ จนมีลูกสาวแล้ว ลูกจะเชื่อไม่ได้ ธรรมชาติของหญิงย่อมเปลี่ยนแปลงได้ง่าย ลูกจงระวังตัว (อย่าไว้ใจทาง อย่าวางใจยักษ์)

“ชาตินี่ ใจญิงนี้ ตลบแปรปิ้นง่าย
ยักษ์กะ ว่ายักษ์แท้ เขาได้คล่องเคย”

๕

เมื่อรับโอวาทจากมารดาแล้ว ศิลป์ชัยออกเดินทาง ให้สังข์ทองนำหน้า ตนเองขี่สีหราช และให้พี่ ๖ คนตามหลังม่งหน้าส่นครยักษ์ ระหว่างทางได้รบกับงชวง ทำให้คนทั้ง ๖ ซึ่งไม่มีฤทธิ์เดชอันใด กลัวจนตัวสั่นอยากจะกลับบ้าน ศิลป์ชัยจึงให้คนทั้ง ๖ พักอยู่ในป่า โดยให้สีหราชดูแล ส่วนตนเองกับสังข์ทอง เดินทางต่อไป ได้ต่อสู้กับภูตผี วรุณยักษ์และด่านช้าง ได้ชัยชนะหมด ไปเจอด่านยักษ์ ๔ ด่านเข้าอีก คือ จิตยักษ์ วิจิตยักษ์ ชัยยักษ์ และวิชัยยักษ์ แต่ก็ได้ชัยชนะอีกตามลำดับไปถึงแม่น้ำพักเหนื่อยชั่วครู่ แล้วเดินต่อไปถึงดงนารีที่มีดอกนารีบานสะพรั่ง อ่อนช้อยสวยงาม กล่าวกันว่า ดอกไม้ชนิดนี้มีลักษณะ

คล้ายของผู้หญิงซึ่งเทวดาสร้างไว้ให้ฤาษีชีไพรดูเพื่อคลายกำหนัด ขณะที่เพลินอยู่กับดอกนารีนั้น วิทยาธรก็มาพบเข้า เกิดรบกับวิทยาธรอีก เลยไปจนถึงด่านนางยักษ์อัสสมุข นางยักษ์หน้าม้าจะกอดศลป์ชัยเอาไว้เป็นผัว ศิลป์ชัยไม่ยอมด้วยจึงเอาดาบฟันนางยักษ์ แล้วผ่านไปถึงเขา "เวระบาท" ที่พระอินทร์สร้างไว้ มีของทิพย์สำหรับคนมีบุญ ที่นั้นมีเสื้อผ้า เงิน ทอง และเป็นสถานที่เกิดของของกินรี และมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ผาจวงถ้ำแอ่น" ศิลป์ชัยได้พบนางกินรีมากนาง และได้มั่วรักอยู่กับนางกินรีชื่อ "เจียงคำ" เสียเวลาอยู่ถึง ๗ วัน จากนั้นทั้งสองก็วางแผนเข้าเมืองยักษ์ รอให้ยักษ์ออกป่าหาผลไม้ ศิลป์ชัยจึงเข้าเมือง ให้สังข์ทองรักษาการอยู่นอกเมือง ก่อนออกไปหาผลไม้ ยักษ์ได้สั่งเมียให้ระวังรักษาตัว อย่าเล่นหูเล่นตา เปิดประตูหน้าต่างคุยกับใคร จงอยู่แต่ในห้อง พอยักษ์ลงจากปราสาทไป ศิลป์ชัยก็แอบขึ้นปราสาท เห็นประตูปิดมิดชิด จึงเคาะเรียกพร้อมทั้งพูดเกี้ยวนางสุมณฑาไปด้วย ทำให้นางสงสัยว่า มีใครจากเมืองคนมาถึงเข้าแล้ว แต่นางก็ไม่ยอมเปิดประตู ศิลป์ชัยพูดเกี้ยวสัพพะยอกอยู่นาน เมื่อนางไม่เปิดจึงต้องพังประตูเข้าไป นางสุมณฑาต่อว่าอยู่หลายคำ ที่สุดก็รู้ว่าศิลป์ชัยคือหลานของตนเอง และทราบว่าตามมาเพื่อจะเอาเธอกลับไปเป็งจาล นางจึงอุ้มหลานนั่งบนตักกอดจูบลูบหัวด้วยความรักและถามข่าวถึงพี่ชายทางเป็งจาล ทราบว่าทุกคนเป็นทุกข์ถึงนาง แต่นางเองเวลานี้เป็นเมียของยักษ์และรักผัวจนสุดหัวใจเสียแล้ว แม้หลานจะชี้แจงให้เหตุผลอย่างไร นางก็ไม่อยากกลับไปเมืองมนุษย์อีก อากับหลานเสียเวลาคุยกันอยู่นานล่าช้าอยู่จนยักษ์กลับมา ศิลป์ชัยจึงไปซ่อนตัวอยู่ จนกระทั่งยักษ์หลับเธอจึงยื่นคำขาดให้อาออกจากปราสาท แต่อาก็เป็นห่วงผัวละล้าละลัง ลงปราสาทแล้วแกล้งลืมของวิ่งขึ้นวิ่งลงอยู่ถึง ๓ ครั้งเพื่อจะให้ผัวตื่น แต่เป็นคราวดวงกุด ยักษ์หลับเหมือนตาย แม้เมียจะสั่งลาเท่าไรก็ไม่ได้ยิน ก่อนจะออกจากปราสาทนางสุมณฑาได้อาลัยอาวรผัวปานประหนึ่งว่าใจจะขาด

หลานจัก เอาเมียข้าม เขาทองไกลพี่ จริงแล้ว
น้องก็ ขัดบ่ได้ เยียวย้านหย่อนหลาน
อยู่ดีเยอ พระทีจั้ง ตนเซิงชีวะดี ข้อยเฮย
ขออย่า มีปาบัง บาปไดดอมข้อย

ฯลฯ

(ดูหน้า ๙๒)

นี้แสดงให้เห็นน้ำใจของสตรีได้ชัดเจน เหมือนอย่างที่แม่ของศิลป์ชัยเคยสั่งไว้แล้ว แต่ศิลป์ชัยก็บังคับเอาอาออกจากเมืองจนได้ เมื่อไปพบสังข์ทองแล้ว อาและหลานทั้งสองก็รีบหนีเอาตัวรอด ไปถึงถ้ำแก้วหรือคูหาถ้ำแอ่น เอาอาเข้าไปซ่อนไว้ในถ้ำ แล้วหลานทั้งสองก็กลับไปปราบยักษ์อีก ฝ่ายอาก็สั่งหลานไม่อยากให้หลานไปรังแกยักษ์ แต่ศิลป์ชัยถือว่า ถ้าไม่ปราบยักษ์ยักษ์ก็จะปราบเรา เรื่องก็เป็นจริง เมื่อร่างยักษ์ตื่นนอน ก็ได้ต่อสู้กับมนุษย์ สู้กันอยู่นาน จนศิลป์ชัยต้องยิงธนูไปตามเอาสิหราชมาช่วยรบในที่สุด ยักษ์กับบริวารก็ล้มตายกันเกลื่อน สุมณฑาจึงกลายเป็นหม้ายไปด้วย เมื่อทราบว่าสามีตายนางก็ร่ำไห้ด้วยความรักและสงสาร นึกถึงความดีที่ยักษ์ได้ทำไว้

๑๐

นางสุมณฑานึกถึงสีดาจันทร์ ลูกสาวที่ไปเป็นเมียของพญานาค จึงขอให้ศิลป์ชัยกับสังข์ทองไปตามเอาลูกที่เมืองนาค ศิลป์ชัยกับน้องชายไปถึงเมืองนาค พญานาคไม่ยอมจึงเกิดการสู้รบกันขึ้น ศิลป์ชัยเห็นว่า การรบกับพญานาคนั้น ไม่มีเกียรติ จึงมอบให้สังข์ทองกับพญาครุฑออกรบ พญานาคยอมให้นางสีดาจันทร์กลับคืน ศิลป์ชัยจึงสั่งสอนพญานาค *ให้ปฏิบัติตามจารีตประเพณี เมื่อสิ้นปีก็ให้รางวัลแก่ข้าทาสบริวาร ถ้าจะเปรียบกับต้นไม้แล้วทหารเป็นราก ประเทศชาติเป็นลำต้น อำมาตย์ข้าราชการเป็นกิ่ง ราชาเป็นยอด หากรากและต้นไม่มั่นคง ยอดก็จะมั่นคงไม่ได้ จงรักประชาชนเหมือนลูก หากเขาผิดก็เรียกมาอบรม มิใช่จะลงโทษท่าเดียว และจงหลีกเว้นบุคคล ๔ จำพวกคือ คนมัวเมา คนหลับไหลขี้เกียจ คนมักได้ และนักเลง*

ประการหนึ่ง อย่าดูถูกเหยียบย่ำคนจน เขาอาจจะเป็นผู้ดีมีคุณธรรม จงรักตัวมากกว่าทรัพย์สมบัติ จงรักความสัตย์มากกว่าชีวิต

“ศีลธรรมนั้น เพิงแพงฮักยิ่ง
ฮักกว่าเข้า ของล้นลูกเมีย

พญานาคและบริวารฟังคำสอนแล้ว ได้มอบแก้วเจ็ดประการบูชาแก่ศิลป์ชัย ศิลป์ชัยนำนางสีดาจันทร์กลับไปหาอาแล้วไปตั้งยักษ์วัณณุรา พี่ชายของกุมภัณฑ์ให้เป็นเจ้าครอง

เมืองยักษ์พร้อมกับอบรมยักษ์ *ให้มีคุณธรรม ให้รักษาศีล ๕ บ้านเรือนจะดีเพราะเมียดี ประเทศจะเจริญเพราะผู้ปกครองมีศีลธรรม เคารพในกฎหมายและระเบียบประเพณี อย่าพูดความลับให้หญิงฟัง อย่าคิดว่าตนเป็นใหญ่ไม่กลัวใคร ช้างตายเพราะตัวแมลงก็เคยมี จงอย่าให้เกิดสงครามกับเพื่อนบ้าน* เสร็จแล้วก็พาอากับหลานสีดาจันทร์ไปส่งให้กุมารทั้ง ๖ ส่วนตนเองกับสังข์ทองและสีหราชจะกลับไปหาแม่ในป่าตามเดิม

๑๑

กุมารทั้งหกคิดจะลวงศิลป์ชัยไปฆ่าจึงบอกว่ากลัวสัตว์ร้ายในป่า ขอติดตามศิลป์-ชัยไปด้วย ครั้นไปถึงแม่น้ำก็ชวนศิลป์ชัยไปอาบน้ำ แล้วไปผลักศิลป์ชัยตกน้ำให้น้ำพัดไป แต่พระอินทร์มาช่วยกุมารทั้งสามให้ไปถึงปราสาทของมารดาโดยสวัสดิภาพ ฝ่ายกุมารขี้โกงทั้ง ๖ โกหกนางสุมณฑาว่าศิลป์ชัยตกน้ำตาย นางไม่เชื่อ คิดว่าเป็นแผนของกุมารทั้ง ๖ จึงอธิษ-ฐานต่อเทวดาเจ้าป่าว่า ถ้าศิลป์ชัยยังมีชีวิตอยู่ ขอให้มีคนมานำเอา สะไบ ปิ่นและซ้อง ของข้าพเจ้าไปส่งข้าพเจ้าที่เมืองเปงจาลด้วย ว่าแล้วนางก็เอาของ ๓ สิ่งนั้นโยนลงไปที่ท่าน้ำ แล้วเดินทางเข้าสู่เมืองหงษ์ ชาวเมืองต้อนรับอย่างสมเกียรติแล้วส่งข่าวไปยังเปงจาล ทางเปงจาลดีใจมาก ได้จัดกระบวกออกมารับกุมารทั้ง ๖ กับนางสุมณฑาและสีดาจันทร์ แห่ไปสมโภชที่เปงจาลอย่างใหญ่โต

๑๒

นางสุมณฑา ตั้งแต่กลับมาถึงนครเปงจาลแล้ว ไม่มีความสุขเลย ใคร ๆ ต่างคิดไปว่าเธอคิดถึงผัวกุมภัณฑ์ พญากุศราชจึงเรียกเข้าไปสอบถามเอาความจริง ได้ความว่าเศร้าโศกเพราะคิดถึงหลานศิลป์ชัย การกลับมาครั้งนี้ก็โดยความสามารถของศิลป์ชัยกับหลานอีก ๒ คน ส่วนหลาน ๖ คนนี้มิได้ทำอะไรเลย แต่กลับมารายงานเท็จต่อท่านพี่กับชาวเมือง ยิ่งกว่านั้นยังวางแผนทำร้ายศิลป์ชัยในแม่น้ำอีกด้วย น้องไม่เชื่อว่าศิลป์ชัยผู้มีฤทธิ์มากมายจะตายเพราะเรื่องตกน้ำ จึงได้อธิษฐานต่อเจ้าไพรและเอาของ ๓ สิ่งทิ้งไว้เป็นพยาน คือสะไบ ซ้องและปิ่น ขณะที่คุยกันอยู่นั้นเอง ก็มีคนเอาของ ๓ สิ่งมาให้นางสุมณฑา นางจึงรู้ว่า ศิลป์ชัยยังมีชีวิตอยู่จริง พญากุศราชรู้ข้อเท็จจริงโดยตลอด จึงให้จับกุมารทั้ง ๖ ไปขังในความผิดฐาน

สร้างเรื่องเท็จ แล้วให้จัดขบวนออกไปรับภรรยาและลูกที่ตนเองเนรเทศไปอยู่ป่า เมื่อพญากุศราชไปพบลูกเมีย ได้ถามศิลป์ชัยถึงสุขทุกข์ตลอดเวลาที่พลัดบ้านเมืองมา ศิลป์ชัยก็เล่าให้พึงโดยตลอดว่า

“ข้านี้ เป็นผู้น้อย เจียรจากเมืองมา
มืนตาเห็น บ่าไพรดงกว้าง
ทุกค่ำเช้า เสียงชะนีฮ้องฮ่ำ
เอาหมู่เนื้อ เป็นพ้องเพื่อนฝูง

(ลูกจากมาตั้งแต่เกิด ลืมตาขึ้นก็เห็นแต่ป่าดงพงพีทุกวัน ๆ ได้ยินแต่เสียงชะนีร้อง ลูกกับแม่ก็เอาหมู่สัตว์ในป่านี้แหละเป็นเพื่อน) พญากุศราชได้ฟังความทุกข์ของเมียและลูก นึกถึงความผิดพลาดครั้งเก่าว่า ตนไม่ควรจะโหดร้ายกับลูกเมียผู้ไม่มีความผิด นึกแล้วน้ำตาไหลพราก ขอโทษเมียและลูก และอ้อนวอนให้ศิลป์ชัยกลับเมือง ศิลป์ชัยบอกว่าพี่ทั้ง ๖ ก็ยังมีอยู่ ลูกยังเล็ก จะขออยู่ป่าไปเช่นนี้กับแม่และสีหราชกับสังข์ทอง พญากุศราชฟังลูกชายตอบแล้วตื้นตันใจ จนกระทั่งเป็นลมล้มลง ขณะเดียวกัน ทุกคนที่มาก็กลายเป็นลมหมดสติไปด้วย

๑๓

เมื่อพญากุศราชได้สติฟื้นขึ้นมา ก็ได้อ้อนวอนมเหสีกับลูกให้กลับเมือง ยอมรับความผิดที่ได้ทำมาแล้ว ศิลป์ชัยเห็นว่าจะร้ายจะดีท่านก็เป็นบิดาของตน จึงไม่ได้ถือโทษโกรธบิดาแต่ประการใด และเมื่อบิดาจะให้กลับก็ควรกลับ จึงตกลงใจชวนมารดาและน้องกลับสู่นครตามเดิม ขณะนั้นพญาครุฑ พญานาค พญายักษ์ที่มาด้วย ต่างก็ยินดีแซ่ซ้องที่เห็นศิลป์ชัยได้กลับบ้าน ก่อนกลับศิลป์ชัยได้สั่งลาสัตว์ป่าทั้งหลายที่เป็นเพื่อนยาก ขอขอบคุณในไมตรีจิต ขอให้สัตว์เพื่อนยากทั้งหมดจงสามัคคีปรองดองกันต่อไปเช่นเคย แล้วก็สั่งลาหอปรางค์ตามธรรมเนียม จากนั้นขบวนที่มารับก็กลับสู่เปงจาล ชาวเมืองจัดการฉลองต้อนรับอย่างมโหฬาร และทำพิธีราชาภิเษกให้ศิลป์ชัยเป็นกษัตริย์ครองเมืองเปงจาลด้วย เสร็จงานแล้วพญานครุฑ พญานาคและพญายักษ์ก็ลากลับ

๑๔

พญานาคเมื่อกลับถึงเมืองนาคแล้ว ก็ให้หวลระลึกถึงนางสีดาจันทร์เมียเก่า ไม่เป็นอันกินอันนอน จึงพาบริวารไปขอนางสีดาจันทร์อีกครั้ง ศิลป์ชัยเห็นว่าพญานาคก็กลับเป็นไมตรีกันดีแล้ว และเขาก็รักนางสีดาจันทร์ไม่เสื่อมคลาย ไม่เห็นคนอื่นที่เหมาะสมกว่า จึงยอมยกสีดาจันทร์ให้แก่พญานาคกลับไปดำรงตำแน่งมหสีของพญานาคตามเดิม

๑๕

ฝ่ายท้าวเวสสุวัณ หัวหน้าผีทั้งหลาย ไม่เห็นยักษ์กุมภัณฑ์นำส่วยไปส่งนานถึงเจ็ดปี จึงลงมาดูก็ทราบว่าถูกศิลป์ชัยฆ่า จึงไปช่วยปลุกเศกยักษ์กุมภัณฑ์ให้ฟื้นชีพอีก ยักษ์ขอร้องท้าวเวสสุวัณไปสู่ขอนางสุมณฑาอีก แต่ไม่เป็นผล ยักษ์จึงไปเอง แกขโมยอุ้มเอานางสุมณฑาไปไว้เมืองยักษ์ แล้วกลับมาอุ้มเอาศิลป์ชัยไปขังไว้ในกรงเหล็ก สังข์ทองกับสีหราชจึงตามไปช่วยเอาธนูกับศรให้พี่ชาย ศิลป์ชัยจึงยิงกรงทะลายออกมาได้ แต่เมื่อออกกรงได้แล้วศิลป์ชัยก็จะรบกับยักษ์อีกครั้ง พระอินทร์เล็งเห็นว่า ทั้งสองฝ่ารล้วนมีฤทธิ์ด้วยกันการสงครามครั้งนี้จะล้างผลาญกันมิใช่น้อย จึงลงมาห้ามทัพและสั่งให้ยักษ์คืนนางสุมณฑาให้เลิกการสงคราม พร้อมทั้งสั่งสอนให้ทั้งสองฝ่ายรักษาศีลและปฏิบัติธรรม ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ไม่ยุยงให้พระสงฆ์ทะเลาะแตกแยกกัน ไม่สมาคมกับคนพาลเช่น นักเลงเหล้า นักเลงพนันเป็นต้น จงสมาคมกับนักปราชญ์ผู้รู้ คบบัณฑิตเหมือนพระจันทร์ข้างขึ้น คบคนพาลเหมือนพระจันทร์ข้างแรม เมื่อสั่งสอนเสร็จก็ขอให้กุมภัณฑ์ส่งนางสุมณฑาคืน ถ้าต้องการก็ให้ทำพิธีสู่ขอกันใหม่ ศิลป์ชัยจึงนำนางสุมณฑากลับไปนครเปงจาลอีกเป็นครั้งที่ ๒

๑๖

ภายหลังกุมภัณฑ์ได้ส่งไวยุเวกหลานชาย ให้ไปสู่ขอนางสุมณฑากลับมาอีกฝ่ายศิลป์ชัยไม่ขัดข้อง แต่ขอให้กุมภัณฑ์สร้างถนนจากเมืองยักษ์ถึงเปงจาล สองข้างทางให้ปลูกกล้วยอ้อยและมีตลาดจำหน่ายสินค้านานาชนิดไว้ด้วยกุมภัณฑ์ตกลงทำตามต้องการ ศิลป์ชัยจึงจัดพิธีบายศรีสมโภชนางสุมณฑากับยักษ์โดยเชิญพวกนาคมาร่วมงานด้วย เสร็จงานแล้วศิลป์-

ชัยได้สั่งสอนยักษ์ให้*มีศีลมีสัตย์ ปกครองลูกน้องโดยธรรม* แล้วจึงส่งนางสุมณฑาไปสู่นครยักษ์อีก ศิลป์ชัยปกครองนครเปงจาลด้วยความสงบสุขตามหลักทศพิธราชธรรม ส่วนสีหราชได้ลาบิดามารดาและพี่ชายไปบำเพ็ญธรรมอยู่ในป่า

ข้อวิเคราะห์

วรรณกรรมเรื่อง สังข์ศิลป์ชัย ได้เค้าโครงมาจากเรื่องกุศราชชาดก อันดับที่ ๒๙ แห่งปัญญาชาดกซึ่งแต่งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๐๐๐–๒๒๐๐ โดยภิกษุชาวลานนา เข้าใจว่าเรื่องนี้จะแพร่ข้ามโขงสู่หลวงพระบางก่อน แล้วจึงผ่านลงมายังเวียงจันทน์และภาคอีสานของไทย ครั้นมาถึงอีสานกวีชาวอีสานครั้งโบราณได้ประพันธ์เป็นสำนวนภาษาท้องถิ่น ชาวบ้านจึงถือว่าเรื่องนี้เป็นของท้องถิ่นอีสาน

สำหรับผู้แต่งนั้น ท่านผู้รู้ทั้งหลายเช่นอาจารย์ปรีชา พิณทอง (อุบล) เป็นต้นบอกว่าน่าจะเป็นเจ้าปรางค์คำ เจ้าเมืองหนองบัวลำภู ในท้องที่จังหวัดอุดรธานี (โปรดดูหน้า ๘๙) แต่มีปัญหาว่า ท้าวปรางค์คำเป็นใคร และท่านผู้รู้ก็บอกว่า ปรางค์คำมีหลายคนไม่รู้แน่ว่าคนไหน อย่างไรก็ตาม ทางเวียงจันทร์ก็อ้างว่า หนังสือสังข์ศิลป์ชัย ปู่สอนหลาน หลานสอนปู่เป็นต้น แต่งในสมัยเจ้าสุริวงศาธัมมิกราช ผู้ครองนครลานช้าง (พ.ศ. ๒๑๘๐–๒๒๓๗) เรื่องนี้เห็นจะไม่ต้องเถียง เพราะต่างคนก็ต่างประพันธ์ขึ้นตามเค้าโครงเดิมที่เป็นภาษาบาลี ชื่อเรื่องเหมือนกันแต่เนื้อหาภายในอาจจะแตกต่างกันเล็กน้อย ในภาคอีสานเองก็มีหลายสำนวน บางสำนวนก็ยาวบางสำนวนก็สั้น มีทั้งอักษรธรรมและอักษรไทยน้อย มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ฉบับร้อยกรองของจังหวัดอุบล เขียนด้วยอักษรไทยน้อยยาวถึง ๓๖๗ ใบ (๗๓๔ หน้า) แต่ฉบับร้อยแก้วของจังหวัดอุดรเขียนด้วยอักษรธรรม (จากตำบลสามพร้าวอำเภอเมือง) มีความยาวแค่ ๑๗๘ ใบเท่านั้น ดังนั้น ทางผึ่งลาวเขาก็อาจจะแต่งขึ้นต่างหากอีกกี่สำนวนก็ได้ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องเอาไปจากอีสาน

วันเดือนปีที่แต่งรู้เพียงว่า วันอาทิตย์ ดาวฤกษ์ที่ ๒๗ เดือน ๓ ปีฉลู แต่ไม่ทราบ พ.ศ. (โปรดดูหน้า ๘๙) ถ้าแต่งที่หนองบัวลำภูจริง หนองบัวลำภูที่เจริญเป็นบ้านเป็นเมืองก็ประมาณปลายสมัยศรีอยุธยานี้เอง และประมาณ พ.ศ. ๒๓๑๕ หนองบัวลำภูก็กลายเป็นเมืองร้าง หรือไม่ก็คงจะเป็นแค่เมืองเล็ก ๆ ไม่มีชื่อเสียง เพราะพระวอพระตาเจ้าเมือง

สู้รบกับพระเจ้าสิริบุญสาร แห่งนครเวียงจันทน์ พระตาสิ้นชีวิต พระวอจึงพาบริวารหนีไปตั้งหลักที่นครจำปาศักดิ์ เมืองหนองบัวลำภู (ลุ่มภู) จึงเสื่อมสิ้นลง

อนึ่ง ถ้าทดสอบด้านสำนวนและภาษาจะเห็นว่าไม่เก่านัก คงจะอยู่ประมาณ ๒–๓ ร้อยปีมานี้เอง แต่เรื่องนี้เจ้าคุณปริยัติโกศลให้ข้อคิดว่า "เรื่องศิลป์ชัยได้มีการคัดลอกต่อกันมาหลายคราว จนไม่ทราบว่าต้นฉบับที่แท้จริง เป็นอย่างไร ปรากฏว่า พลความคลาดเคลื่อนผิดกันไป แต่ละฉบับก็แตกต่างกันไป" ถ้าข้อคิดนี้ถูกต้อง เรื่องการทดสอบด้านภาษาก็เอาแน่ไม่ได้อีก ผู้คัดลอกคงต้องใส่ภาษารุ่นใหม่เข้าไปด้วย

วรรณกรรมอีสานเรื่องยาว ๆ เช่นนี้มีอยู่หลายเรื่องเช่น สุพรหมโมกขา จำปาสี่ต้น สุริวงศ์และกาฬเกษ เป็นต้น แต่เรื่องที่มีคติด้านการปกครองและสังคมส่วนใหญ่นั้น ดูเหมือนจะได้แก่เรื่องกาฬเกษกับเรื่องศิลป์ชัยนี้เอง ทราบว่าเมื่อครั้งท่านอาจารย์ ดร. ปรีดี พนมยงค์ ยังมีบทบาทอยู่ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น วรรณกรรม ๒ เรื่องหลังนี้ได้รับการพิจารณาว่าจะทำเป็นหลักสูตรในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หากแต่สถานการด้านการเมืองเปลี่ยนแปลงไป เรื่องนี้จึงกลายเป็นหมันมาจนกระทั่งบัดนี้

อย่างไรก็ตาม ระยะหลัง ๆ นี้ก็ได้มีผู้ฟื้นฟูเรื่องวรรณกรรมเหล่านี้ขึ้นอีก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘ ท่านเจ้าคุณพระปริยัติโกศล (ถวัลย์ ป. ๙) วัดทุ่งศรีเมือง จ. อุบล ก็ได้พิมพ์ตอนที่หนึ่งขึ้น ยังเหลืออีก ๓ ตอนกำลังจะพิมพ์ ท่านก็มรณภาพเสียก่อน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ อาจารย์ปรีชา พิณทอง ก็พิมพ์ฉบับย่อขึ้น (อยู่ในหนังสือรวมวรรณกรรมอีสาน เล่ม ๒) และท่านเจ้าคุณพระอริยานุวัตร มหาสารคามก็คัดลอกขึ้นมาอีกฉบับหนึ่ง แต่ยังมิได้พิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๓ อาจารย์ศิริงาม อมาตยกุล วิทยาลัยครูสวนสุนันทา กทม. ได้พิมพ์เป็นเล่มขึ้นอีกสำนวนหนึ่ง เป็นสำนวนร้อยแก้วของจังหวัดอุดรได้ต้นฉบับไปจากผมเอง และทราบว่าที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็มีฉบับคัดลายมืออยู่ ๑ ฉบับ เป็นของนักศึกษาชั้นปริญญาโท เป็นอันว่า สังข์ศิลป์ชัยฉบับร้อยกรองที่สมบูรณ์จริง ๆ ยังไม่พิมพ์เป็นเล่ม ผมกับอาจารย์สุภณ สมจิตศรีบัญญา ว.ค. มหาสารคาม จึงตกลงกันเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๒๓ ว่า จะร่วมกันหาทุนเพื่อตรวจชำระและพิมพ์ออกมาสู่สายตาของท่านผู้อ่านเสียที แต่ก็คงจะใช้เวลามากอยู่สักหน่อย เพราะเนื้อเรื่องมันยาว ทุนก็ยังไม่มี

สรุปว่า วรรณกรรมอีสานเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ เป็นวรรณกรรมอมตะ และแพร่หลายรู้จักกันดีในภาคอีสาน เนื้อหาสาระของเรื่องมีทั้งปรัชญาศาสนา วัฒนธรรมประเพณีท้อง

ถึน รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และการสงครามด้วย ในเรื่องของวรรณคดีไทยที่ว่าต้องประกอบด้วยรสทั้ง ๔ คือ **รบยักษ์ ลักพา เข้าป่า มาเมือง** นั้นในเรื่องสังข์ศิลป์ชัยมีอยู่พร้อมทีเดียว ขอยกตัวอย่างที่ ศิลป์ชัยสั่งสอนพญานาค ว่าด้วยหลักการปกครอง ว่า

เถิงเมื่อ เดือนหกให้ ประทานของหลายสิ่ง
เลี้ยงหมู่หม้าย หอมไว้จิงดวร๑
อันว่า โยเธศท้าว ทุกทิ่ดินแดน
ให้ฮ่ำ บีปายเหมือน ฮากฮองภายพื้น
ฝูงหมู่ เสนาเหง้า๒ มีคุณครองประเสริฐ
เลือกหมู่แก้ว ปุนไว้ดั่งลำ

(โปรดดูคำประพันธ์หน้า ๙๔ และความย่อข้อ ๑๐ ตัวเอนหน้า ๑๐๒)

นั่นคือ เรื่องศิลป์ชัย เป็นวรรณกรรมที่บริบูรณ์ด้วยเนื้อหาสาระ ประกอบด้วยรสวรรณคดีหลายรส นักปราชญ์อีสานสมัยก่อน รู้เรื่องนี้กันทุกคนและชอบเอามาเป็นตัวอย่างอ้างอิงในการพูด การสนทนา พวกหมอลำก็นิยมเอามาแต่งเป็นกลอนลำ กลอนที่ติดปากติดหูประชาชนอยู่มากก็คือ กลอนศิลป์ชัยเดินดง นักอ่านวรรณคดีภาคกลาง ถ้าไม่รู้เรื่องสามก๊กก็ดูเหมือนจะจืดชืดแห้งแล้ง ฉันใด นักอ่านวรรณกรรมอีสานถ้าไม่รู้เรื่องศิลป์ชัย ก็ดูเหมือนจะจืดชืดฉันนั้น

---

๑ บางฉบับเป็น จิงขวาง แท้ดาย
๒ บางฉบับเป็น เหน้า

ภาคอีสาน

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช

หลักฐานในทางโบราณคดีแสดงให้เห็นชัดแจ้งว่าภาคอีสานได้เคยเป็นดินแดนที่มีมนุษย์อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก มีชุมชนใหญ่บ้างเล็กบ้างกระจัดกระจายไปทั่วทั้งภาค ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ลงมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์

หลักฐานในทางโบราณคดีเหล่านี้ เรายังมิได้ศึกษากันทั่วถึงและโดยตลอด เพราะเพิ่งจะค้นพบกันมาในระยะเวลาที่ยังไม่นานนัก ยังต้องการการค้นคว้าและการศึกษาอีกมากก่อนที่เราจะได้มีความรู้ในทางโบราณคดี และในทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับภาคอีสานที่แน่นอนยิ่งกว่าในปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตามร่องรอยของความเจริญและวัฒนธรรมนั้นมีอยู่ทั่วภาคอีสาน แม้แต่ในที่ซึ่งเป็นป่าดงพงไพร ไม่มีคนอาศัยอยู่ในปัจจุบันหากใครได้เคยดูภาพถ่ายทางอากาศของภาคอีสานแล้ว จะสังเกตเห็นว่าในภาคนั้น ได้เคยมีเมืองโบราณปรากฏเป็นรูปวงกลมอยู่ในภาพเป็นจำนวนมากมายและกระจัดกระจายทั่วไป แสดงให้เห็นว่าในภาคอีสานสมัยก่อนนั้น เคยมีผู้คนอาศัยอยู่มากจนปัจจุบันนี้ต่อเนื่องกันมาโดยตลอด

หลักฐานในทางโบราณคดีในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้พบในภาคอีสานนั้น แสดงให้เห็นว่าภาคอีสานได้รับวัฒนธรรมและศิลปจากประเทศไทยภาคกลางสมัยทวารวดี และสมัยลพบุรีไปไว้มาก

จริงอยู่ ศิลปที่ค้นพบในภาคอีสานนั้น แสดงให้เห็นความเป็นตัวของตัวเองของคนในภาคอีสาน ที่ได้แสดงฝีมือทางศิลปเอาไว้ แต่เราก็ไม่สามารถจะปฏิเสธได้ว่า ศิลปโบราณของภาคอีสานนั้นได้รับอิทธิพล และความดลบันดาลใจจากศิลปสมัยทวารวดีและสมัยลพบุรีซึ่งมีศูนย์ตั้งอยู่ในภาคกลางของประเทศไทย

ศิลปกรรมต่าง ๆ ที่ค้นพบในเมืองพ้าแดดสงยางนั้นแสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปและวัฒนธรรมทวารวดีอย่างแน่ชัดไม่มีที่สงสัยได้ส่วนศิลปกรรมที่ได้พบในภายหลัง ในจังหวัดอุดรธานีก็แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปสมัยทวาราวดี และสมัยลพบุรีร่วมกัน

ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดในทางศิลป และวัฒนธรรมนั้นย่อมหมายถึงความสัมพันธ์ในด้านอื่น ๆ อีกมาก เช่นความสัมพันธ์ทางสายเลือด ความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ ตลอดไปจนถึงความสัมพันธ์ทางด้านการเมือง ที่ผมได้นำเอาความสัมพันธ์เหล่านี้มากล่าวถึงไว้ในที่นี้ ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า ตั้งแต่โบราณกาลลงมา ภาคอีสานกับส่วนอื่นของประเทศไทยนั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มิได้เคยแยกกันอยู่อย่างที่บางคนเข้าใจ และด้วยเหตุนี้จึงต้องถือว่าภาคอีสานเป็นส่วนหนึ่งและส่วนที่สำคัญของประเทศไทย มิใช่เมืองออกเมืองขึ้นหรือเป็นเมืองอื่นที่มามีความสัมพันธ์กับประเทศไทยในภายหลัง

พูดกันตรง ๆ ก็ต้องพูดว่าอีสานก็คือคนไทย แยกกันไม่ออกและไม่มีทางที่จะแยกกันออก ด้วยเหตุนี้ความทุกข์ร้อน ความขาดแคลนและความบกพร่องต่าง ๆ ที่มีอยู่ในภาคอีสานในปัจจุบันจึงจะต้องถือว่าเป็นความทุกข์ร้อน เป็นความขาดแคลนและเป็นความบกพร่องของคนไทยทั้งประเทศจำเป็นที่จะต้องช่วยเหลือและร่วมมือกันทั้งประเทศ ในอันที่จะแก้ไขความทุกข์ร้อน ความขาดแคลน และความบกพร่องต่าง ๆ เหล่านั้น ให้หมดสิ้นไปโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้

ใครก็ตาม ที่เห็นว่าภาคอีสานเป็นต่างหากจากตน ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกัน และไม่รู้สึกเดือดร้อนไปกับภาคอีสานพร้อมที่จะปล่อยให้ภาคอีสานเป็นไปตามยถากรรมนั้น คนนั้นเป็นคนที่กำลังปล่อยให้ความเสื่อมโทรมเกิดขึ้นแก่ตนเองด้วยความประมาทอย่างยิ่งจะว่ากำลังทำลายตนเองอยู่ก็ได้

ปัญหาสำคัญที่สุดเกี่ยวกับความเป็นความตายของภาคอีสานก็คือการขาดน้ำ ดังที่ทราบกับอยู่ทั่วไปแล้วเมื่อปัญหานั้นเป็นปัญหาเรื่องน้ำ ก็ควรจะดูที่แหล่งน้ำอันได้แก่แม่น้ำลำคลองต่าง ๆ ในภาคอีสาน และทรัพยากรธรรมชาติที่ให้ความชุ่มชื้นและช่วยรักษาน้ำไว้มิให้ขาดแคลน อันได้แก่ป่าไม้

แหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญของภาคอีสานได้แก่แม่น้ำมูลและสาขา แม่น้ำชีและสาขา ซึ่งมีต้นน้ำอยู่ที่จังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดชัยภูมิตามลำดับ แม่น้ำมูลและแม่น้ำชีนั้นไหล

ผ่านตอนล่างและตอนกลางของภาคอีสานแล้วลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี และแม่น้ำทั้งสองนี้ทำให้มีพื้นที่ลุ่มน้ำถึงสองในสามของพื้นที่ทั้งภาค และมีประชากรตั้งถิ่นฐานทำมาหากินด้วยการเกษตรโดยเฉพาะบริเวณตอนกลางของภาคประมาณ ๑๑ ล้านคน ซึ่งมากกว่าสองในสามของประชากรทั้งภาค ตอนเหนือของภาคอีสานมีแม่น้ำที่สำคัญรองลงมา ได้แก่แม่น้ำเลย แม่น้ำก่ำ แม่น้ำสงคราม ห้วยหลวง น้ำเชิญ น้ำพอง น้ำพรม น้ำอูน น้ำพุง และลำน้ำอีกหลายสายไม่มีขนาดใหญ่นัก

แม่น้ำเหล่านี้ จึงเป็นเส้นเลือดของภาคอีสาน คอยหล่อเลี้ยงคนในภาคอีสานถึงสองในสามของคนทั้งหมดให้ยังมีทางทำมาหากินอยู่ได้ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งยวด หรือเรียกได้ว่าเป็นหน้าที่ของคนทั้งปวงที่จะต้องกระทำการทุกอย่าง เพื่อรักษาแหล่งน้ำตามธรรมชาติเหล่านี้เอาไว้ให้ได้ เพราะถ้าหากว่าเราตั้งอยู่ในความประมาท ไม่คอยบำรุงรักษาแหล่งน้ำเหล่านี้ไว้แล้ว แม่น้ำลำธารเหล่านี้ก็อาจเหือดแห้งหายไปได้ในเวลาอันไม่นานนัก แม้ชั่วชีวิตของเรานี้ เราอาจได้เห็นความเหือดแห้งเช่นนั้นถ้าหากว่าเราตั้งอยู่ในความประมาท

ป่าไม้จึงเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดในการที่จะรักษาแหล่งน้ำธรรมชาติเอาไว้ และเมื่อแหล่งน้ำธรรมชาติเหล่านี้มีความจำเป็นยิ่งยวดสำหรับชีวิตของภาคอีสานการรักษาป่าในภาคอีสานจึงเป็นความจำเป็นยิ่งยวดเช่นเดียวกัน พูดถึงป่าไม้ในภาคอีสานแล้วก็ใจหาย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ ภาคอีสานมีเนื้อที่ป่าไม้ทั้งสิ้น ๖๓.๖ ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ ๖๐ ของพื้นที่ทั้งภาค

ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ ได้มีการสำรวจป่าไม้จากภาพถ่ายทางอากาศและภาคพื้นดินประกอบกัน ปรากฏว่ามีเนื้อที่ป่าไม้เหลืออยู่ในปีนั้น ๔๔ ล้านไร่ หรือร้อยละ ๔๐.๕ ของพื้นที่ทั้งหมด

ครั้งถึง พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้มีการถ่ายภาพภาคอีสานจากดาวเทียม และการคำนวณจากภาพถ่ายจากดาวเทียมนั้นแสดงให้เห็นว่า ในภาคอีสานมีป่าไม้เหลืออยู่เพียง ๒๓.๓ ล้านไร่ หรือร้อยละ ๒๑.๙ ของพื้นที่ทั้งภาคเท่านั้น

ในระยะเวลานี้ ป่าไม้ในภาคอีสานได้ถูกบุกรุกทำลายลงอย่างน่าวิตกยิ่งตามตัวเลขของกรมชลประทานปรากฏว่าป่าไม้ในภาคอีสานถูกทำลายลงเฉลี่ยปีละ ๑,๑๒ ล้านไร่ หรือ

ร้อยละ ๓.๙ ของเนื้อที่บ่าไม้ทั้งสิ้น หากไม่มีการสกัดกั้นการทำลายบ่าและปล่อยให้มีการตัดไม้ทำลายบ่าในอัตราที่ถูกทำลายอยู่ในขณะนี้แล้ว บ่าในภาคอีสานจะถูกทำลายหมดในเวลาอีก ๑๘ ปีข้างหน้าอย่างแน่นอน

อีสานก็จะกลายเป็นทะเลทรายภายในชีวิตของคนที่กำลังอ่านอยู่นี้หลายคน ผมเองคงจะไม่ได้เห็น แต่ก็ไม่แน่นักเพราะตามที่ได้อ่านข่าวหนังสือพิมพ์เรื่องคนระลึกชาติได้ก็เห็นว่า คนเรานั้น ชาติก่อนอยู่ที่ไหนก็จะกลับมาเกิดที่นั่น

ผมเองจะต้องกลับมาเกิดในเมืองไทยอีกและอาจมาเกิดในภาคอีสานที่กลายเป็นทะเลทรายไปแล้วก็ได้ผมจึงเดือดร้อนเสียแต่ในชาตินี้

— ๒ —

ผมได้พูดถึงเรื่องแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่ในภาคอีสานไปแล้ว ในที่นี้ก็จะต้องพูดถึงการชลประทานในภาคอีสาน ซึ่งยังไม่เป็นชิ้นเป็นอันอะไรเลยเอาไว้บ้าง

การชลประทานในภาคนี้ได้เริ่มดำเนินการก่อสร้างเขื่อนอ่างเก็บน้ำ และฝาย มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๒ นับเป็นเวลา ๓๘ ปีมาแล้ว

ภาคอีสานซึ่งเป็นภาคที่แล้งที่สุดในประเทศไทยนั้น ได้รับการชลประทานช้ากว่าภาคอื่นในประเทศไทยทั้งสิ้น

การชลประทานในภาคอีสานเท่าที่ทำกันมาเป็นเวลา ๓๘ ปี มาแล้วสามารถเก็บกักน้ำได้ ๓,๒๕๓.๑๕ ล้านลูกบาศก์เมตร และส่งน้ำให้พื้นที่ทำการเกษตรจำนวน ๑.๕ ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ ๓.๘ ของพื้นที่ทำการเกษตรทั้งภาค เขื่อนดังกล่าวเกือบทั้งสิ้น อยู่ในกลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี กรมชลประทานได้ตั้งเป้าหมายที่จะสร้างอ่างเก็บน้ำในภูมิภาคนี้ไว้ถึง ๑,๐๐๐ อ่าง แต่จนถึงปัจจุบันนี้สร้างได้เพียง ๑๖๙ อ่างเท่านั้น

ดูกันเพียงเท่านี้ก็เห็นได้ชัดแล้วว่าการชลประทานในปัจจุบันยังไม่สามารถแก้ปัญหาการเพาะปลูกของประชาชนในภาคอีสานได้เป็นส่วนรวมและเมื่อไรจะแก้ได้ก็ยังไม่มีใครรู้

การทำงบประมาณกรมชลประทานนั้นตามปรกติก็ทำเฉลี่ยกันไปทุก ๆ ภาค เพราะใครก็ย่อมอยากได้การชลประทาน ไม่ว่าจะอยู่ในภูมิภาคที่มีความอุดมสมบูรณ์ หรืออยู่ในภูมิภาคที่มีความแห้งแล้งอย่างภาคอีสาน

ทุกภาคก็มีผู้แทนราษฎรกันทั้งนั้น และผู้แทนของแต่ละภาค ก็ย่อมจะต้องเบ็นปากเสียงเรียกร้องให้นำงบประมาณการชลประทานไปใช้ในภูมิภาคของตนมากที่สุด เงินงบประมาณเพื่อการชลประทานจึงต้องจัดแบ่งกันไปในอัตราที่เห็นว่าเบ็นธรรม ซึ่งเอาจริงเข้าก็หมายความว่าได้เท่า ๆ กันทุกภาค ไม่คำนึงถึงความต้องการของแต่ละภาคว่าภาคไหนมีมากน้อยกว่ากัน หรือมีความจำเบ็นยิ่งยวดอย่างไร

เมื่อครั้งผมเบ็นรัฐบาลได้ทำงบประมาณกับเขาบีหนึ่ง ก็ได้จัดเงินงบประมาณในการชลประทานให้แก่ภาคอีสานอีกจำนวนหนึ่งนอกเหนือไปจากเงินงบประมาณการชลประทานที่ภาคอีสานได้รับอยู่แล้วตามปกติ ผมก็เลยถูกหาว่าลำเอียง หรือหาเสียงกับภาคอีสาน

ที่ต้องมาเขียนบทความชุดนี้อยู่ ก็เพราะอยากจะชี้ให้เห็นถึงความจำเบ็นยิ่งยวดที่ภาคอีสานจะต้องมีน้ำให้ได้โดยเร็ว เพื่อท่านทั้งหลายทั้งปวงที่จะทำงบประมาณแผ่นดินต่อไปจะได้จัดอันดับมากน้อยและก่อนหลังในเรื่องนี้ได้ถูกต้อง

ทีนี้ก็มาถึงเรื่องคนที่อยู่ในภาคอีสาน

คนภาคอีสานนั้นก็เบ็นคนไทยเหมือนกับคนไทยในภาคอื่น ๆ มีคุณสมบัติและคุณงามความดีทั้งหลายทั้งปวงไม่น้อยไปกว่าคนไทยในภาคอื่น ๆ ขณะเดียวกันก็มีความบกพร่องต่าง ๆ และความอ่อนแอเช่นเดียวกับคนไทยในภาคอื่น ๆ เหมือนกัน แต่ว่าโดยทั่วไปแล้ว คนอีสานเบ็นคนที่มีความขยันหมั่นเพียรมาก มีความมัธยัสถ์ในความเบ็นอยู่ จะเบ็นเพราะความยากจนบังคับให้ต้องมัธยัสถ์ไม่ฟุ่มเพือยหรืออย่างไรก็ตามที

นอกจากนั้นแล้ว คนในภาคอีสานยังเบ็นคนที่รักในการเกษตร ยิ่งกว่าอาชีพอื่นใด เมื่อมีความรักในการเกษตรเช่นนี้แล้ว คนในภาคอีสานจึงมีความผูกพันอยู่กับที่ดินของตนและถิ่นที่อยู่อาศัยเบ็นอย่างยิ่ง ถ้าหากว่าคนภาคอีสานต้องไปจากถิ่นที่อยู่ เพื่อหาการงานทำในท้องที่อื่น การจากไปนั้นก็กระทำด้วยความจำเบ็น เพราะไม่สามารถจะประกอบอาชีพเกษตรกรรมในถิ่นที่อาศัยของตนได้เนื่องด้วยฝนแล้งบ้าง หรือการขาดแคลนน้ำซึ่งมีอยู่ตามปกติ แต่จะสังเกตเห็นได้ว่า เมื่อปรากฏว่ามีฝนอุดมสมบูรณ์ และการขาดแคลนน้ำนั้นหายไป คนอีสานซึ่งได้ไปหางานทำในท้องทีอื่น ๆ ห่างไกลจากถิ่นที่อยู่อาศัยของตน มักจะละการงานที่ทำอยู่และรีบกลับบ้านเพื่อทำการเกษตรต่อไปโดยเร็วที่สุด ใครไม่เชื่อในเรื่องนี้ก็ขอให้ดูที่กรุงเทพ ฯ ในขณะนี้เอาเองเถิดครับใครที่จ้างคนอีสานมาทำงานบ้าน หรือเบ็นคนสวน หรือช่วยเลี้ยงลูก ก็

จะต้องยอมรับกันทุกคนไปว่า ตั้งแต่ฝนลงมาในปีนี้และมีท่าว่าฟ้าฝนจะอุดมสมบูรณ์ คนอีสานเขาลากลับบ้านกันไปแล้วเป็นจำนวนมากมาย จนเกิดปัญหาว่าหาผู้คนมาช่วยทำงานบ้านหรือทำสวนไม่ได้อยู่ในขณะนี้

เพราะฉะนั้น ถ้าหากว่ามีการกระทำเพื่อให้อีสานมีน้ำอุดมสมบูรณ์ขึ้นกว่าเดิมแล้ว ปัญหาเรื่องคนอีสานจะอพยพไปอยู่ที่อื่น ไปแย่งการงานใครทำในภาคอื่น หรือแม้แต่จะเข้ามาก่อปัญหาสังคมภายในกรุงเทพฯ หรือเมืองใหญ่ๆ ก็จะไม่มีเป็นอันขาด

เป็นธรรมดาของคนที่รักการเกษตร ย่อมจะต้องตั้งถิ่นฐานทำมาหากินอยู่ใกล้น้ำ เพราะฉะนั้น ในภาคอีสานจึงปรากฏว่ามีการตั้งถิ่นฐานทำมาหากินก่อนข้างจะหนาแน่นตามบริเวณที่ราบ ซึ่งมีแหล่งน้ำและเหมาะสมในการเพาะปลูกดังจะเห็นได้จากเขตที่ราบลุ่มริมแม่น้ำมูล แม่น้ำชี และสาขาของแม่น้ำทั้งสองในบริเวณนี้มีผู้คนตั้งถิ่นฐานทำการเกษตรถึง ๑๑ ล้านคนมีความหนาแน่นต่อพื้นที่ทำการเกษตรสูงที่สุดในภาคอีสานและของประเทศไทยอีกด้วย คือ ๘๕ คนหนึ่งตารางกิโลเมตร

ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรีนั้นได้มีการพัฒนาการคมนาคมในภาคอีสานอย่างกว้างขวางที่สุด โดยเฉพาะทางหลวงที่ติดต่อกันระหว่างจังหวัดต่างๆ ในภาคอีสาน ด้วยเหตุนี้ ชุมชนที่หนาแน่นจึงได้อพยพจากที่ราบลุ่มมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณสองข้างทางหลวง ทางหลวงนั้นได้ตัดผ่านป่าเขาลำเนาไพรซึ่งไม่เคยมีผู้คนเคยอยู่มาก่อน ที่ป่าเหล่านั้นก็กลายเป็นที่บุกเบิกใหม่ใช้ทำมาหากินได้ขึ้นมา เพราะมีความสะดวกที่อยู่ติดกับทางหลวง และการบุกเบิกนั้นก็ล่วงเลยเข้าไปถึงการบุกรุกทำลายป่าเพื่อประกอบอาชีพทางเกษตร และในป่าที่ถูกทำลายลงนั้นก็มีคนเข้าไปตั้งถิ่นฐานทำมาหากินกันอย่างถาวรโดยทั่วไป

ถ้าจะพูดกันตามความจริงแล้ว การพัฒนาการคมนาคมนั้นเป็นประโยชน์ยิ่งใหญ่ต่อประเทศและต่อประชาชน โดยไม่มีปัญหาแต่ขณะเดียวกัน การตัดถนนหนทางและทางหลวงเชื่อมโยงระหว่างจุดที่สำคัญต่างๆ นั้น จำเป็นที่จะต้องตัดผ่านป่าเป็นส่วนใหญ่การพัฒนาด้านคมนาคมนั้นเองจึงเป็นต้นเหตุสำคัญในการทำลายป่า ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเมื่อเราทำอะไรแล้วมักจะมุ่งอยู่แต่ด้านเดียวตั้งใจจะตัดทางหลวงขึ้นใหม่ ก็ตัดแต่ทางหลวง ไม่คำนึงถึงป่าไม้ที่อยู่สองข้างทางหลวงนั้น เลยมิได้มีมาตรการใดๆ ที่จะป้องกันรักษาป่าไม้เหล่านั้นไว้ด้วย

ชุมชนซึ่งทางหลวงเชื่อมโยงให้ไปมาหากันได้นั้น ย่อมต้องอาศัยน้ำเป็นธรรมดา แต่เมื่อน้ำหมดลงแล้ว ชุมชนที่เคยมีก็อาจตั้งอยู่ไม่ได้ อาจต้องล้มเลิกไปเพราะขาดน้ำ หรือโยกย้ายไปที่อื่น ทางหลวงที่ลงทุนตัดเอาไว้ก็เลยจะไร้ประโยชน์เพราะแล่นไปสู่เมืองร้าง

ในบางประเทศที่ผมเคยเห็นมา ถ้าเขาจำเป็นต้องสร้างทางหลวงผ่านป่า เมื่อทางหลวงนั้นเสร็จแล้วเขาก็จะมอบทางหลวงนั้นให้กรมป่าไม้ แต่เมืองไทยนั้นมีเงินมีอำนาจมีอิทธิพล ฆ่ากันได้ง่าย ๆ หากใครไปขัดผลประโยชน์

เงิน อำนาจ อิทธิพลและปืนนั้นกำลังสร้างทะเลทรายให้เกิดขึ้นในเมืองไทยทุกขณะจิต

— ๓ —

การพัฒนาป่าไม้และต้นน้ำลำธารนั้น นอกจากจะได้ประโยชน์โดยตรงแก่ภาคอีสานเป็นส่วนรวมแล้ว ก็ยังเป็นหนทางที่จะได้จ้างแรงงานในภาคอีสานเฉพาะในเวลาว่างงานเกษตรเป็นเวลาปีละประมาณ ๑๘๐ วัน ให้คนมีรายได้เพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน

เมื่อภาคอีสานมีพื้นที่ดินซึ่งไม่อุ้มน้ำ มีน้ำน้อย และมีคุณภาพต่ำเช่นนี้ การที่จะพัฒนาการเกษตรในภาคอีสานต่อไปก็เห็นจะปล่อยตามใจเกษตรกรภาคอีสานไม่ได้ จำเป็นต้องมีแผนและมีการกำหนดลงไปให้แน่นอนว่าจะทำการเกษตรอย่างใดที่ไหน เป็นต้นว่า ตามที่ราบเชิงเขาถึงแม้จะมีลักษณะที่เป็นลูกคลื่นก็ตาม แต่คุณสมบัติของดินค่อนข้างอุดมสมบูรณ์จึงควรส่งเสริม หรือกำหนดให้มีการปลูกพืชไร่ พื้นที่เหล่านี้มีอยู่ประมาณ ๑๕ ล้านไร่ถ้าหากมีการจัดระบบให้ถูกต้อง มีการจัดสรรที่ดิน มีการชักนำราษฎรผู้เป็นเกษตรกรในทางที่ถูก และมีการพัฒนาการชลประทานขนาดเล็ก เช่น ฝายน้ำล้น และบ่อน้ำประจำไร่นาเนื้อที่ดินเหล่านี้ก็จะเป็นประโยชน์ต่อไปสำหรับคนภาคอีสานโดยไม่มีปัญหาสำหรับเนื้อที่ดินอีกมากมาย ซึ่งไม่มีคุณภาพเหมาะสมต่อการเพราะปลูกนั้น น่าจะมีการชักนำและชี้แจงให้ราษฎรเข้าใจว่าในที่ดินเหล่านั้นถึงแม้จะทำการเกษตรเช่นทำไร่ทำนาต่อไป ก็จะไม่เป็นประโยชน์

ราษฎรภาคอีสาน ได้ประกอบการเกษตรประเภททำนาหรือทำไร่มาเป็นเวลานับหลายศตวรรษ ความรู้สึกว่าจะต้องทำแต่นาหรือไร่นั้นฝังใจอยู่ ถึงแม้ในดินที่มีคุณภาพต่ำก็ยังคิดที่จะทำนาทำไร่และเมื่อยิ่งทำแล้วก็ยิ่งยากจนลงไปดังที่เห็นกันอยู่แล้ว การชักนำในทาง

ที่ถูกนั้นจึงควรเป็นการชักนำที่จะให้ราษฎรใช้ที่ดินที่หย่อนคุณภาพในทางเกษตรปลูกหญ้าเพื่อให้เป็นทุ่งหญ้าใหญ่ ๆ แล้วใช้ในการเลี้ยงปศุสัตว์

อีกทางหนึ่ง ก็คือ การสำรวจทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในดินกันอย่างจริงจัง มีเหมืองแร่อะไรที่ไหนก็ควรจะเปิดให้คนทำ เพื่อประชาชนในภาคอีสานจะได้มีงานเหมืองแร่ทำเป็นการงานขึ้นอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดรายได้

ถ้าหากว่าการสำรวจทรัพยากรธรณีในภาคอีสาน ทำให้มีการพบเหมืองแร่และเปิดเหมืองแร่ขึ้นแล้ว การพัฒนาอุตสาหกรรมเกี่ยวกับแร่นั้นก็น่าจะทำได้ และนอกจากนั้น ก็น่าจะได้มีการส่งเสริมอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร หมายถึงการนำพืชผลที่ได้จากการเกษตรเข้ามาบีอนโรงงานเป็นวัตถุดิบ เพื่อให้คนในภาคอีสานได้ใช้แรงงานทางด้านอุตสาหกรรม

นอกจากจะทำให้คนในภาคอีสานมีรายได้สูงขึ้น มีการใช้แรงงานเพิ่มขึ้นในลักษณะของการเกษตรที่เหมาะสมกับพื้นที่อันหย่อนคุณภาพในการเกษตรแล้วโครงการสำหรับพัฒนาภาคอีสานนั้น ยังจะต้องเพ่งเล็งไปในการผลิตอาหาร เพื่อทำให้ดินแดนในภาคอีสานนั้นสามารถผลิตอาหารพอที่จะเลี้ยงประชากรในภาคอีสานด้วยทางที่จะทำให้เกิดผลในทางนี้ได้ก็คือการพัฒนาปรับปรุงที่ราบลุ่มริมแม่น้ำชี ริมแม่น้ำมูลและบางส่วนของที่ราบริมแม่น้ำโขง ประมาณ ๑๕ ล้านไร่ ให้เป็นแหล่งผลิตพืชผลที่เป็นอาหารคนและอาหารสัตว์ให้ได้ผลเต็มที่

พืชผลเหล่านี้ได้แก่ข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลังและพืชน้ำมันต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากนั้นก็ควรจะได้พัฒนาการเลี้ยงสัตว์ตลอดจนการประมงน้ำจืด เพื่อให้เป็นอาหารแก่คนภาคอีสานนั้นเองหากการผลิตมีปริมาณมากพอที่จะส่งออกไปจำหน่ายในภูมิภาคอื่น ๆ ในประเทศได้หรือส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศได้ก็ควรจะทำ เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกรในภาคอีสานให้มากยิ่งขึ้น

ความจริงภาคอีสานยังอาจผลิตพืชผลอื่น ๆ นอกเหนือไปจากพืชผที่รู้จักกันอยู่แล้วได้อีกมาก เพราะฉะนั้นจึงน่าจะได้มีการวินิจฉัยด้านการเพาะปลูก และมีการค้นคว้าว่าจะมีพันธ์พืชอย่างอื่นใดซึ่งน่าจะปลูกได้มากในภาคอีสานถึงกับจะให้เป็นผลผลิตที่นำออกขายกันได้อย่างจริงจังในปริมาณมาก พืชเหล่านี้ควรจะเพ่งเล็งเฉพาะพืชที่เกิดขึ้น อยู่ได้ และมีผลเก็บ

เกี่ยวได้โดยอาศัยน้ำฝนเพียงฤดูเดียวในทุก ๆ ปีไป การพัฒนาในทางการเกษตร และในทางเศรษฐกิจนั้น ถ้าหากว่าไม่มีการปรับปรุงแก้ไขทางด้านอื่น ๆ ประกอบกันไปด้วยแล้ว การพัฒนานั้นก็คงจะไม่มีผล กิจการด้านอื่น ๆ ที่ผมหมายถึงก็คือด้านการปกครอง ด้านการศึกษา และด้านการสาธารณสุขซึ่งถ้าได้รับการปรับปรุงดีขึ้น อยู่ในลักษณะที่มีประสิทธิภาพและมีความคล่องตัวแล้ว ก็จะทำให้การพัฒนาทางด้านเกษตรและทางด้านเศรษฐกิจดำเนินไปโดยปราศจากอุปสรรค

จะพูดกันไปทำไมมี ระบบการปกครองท้องถิ่นเท่าที่เป็นอยู่ในภาคอีสานนั้นยังล้าหลังและห่างไกลประชาชนอยู่เพียงไร ก็ย่อมเป็นที่รู้กันอยู่แล้ว

ส่วนทางด้านการศึกษานั้น ถึงแม้ว่าประชาชนในภาคอีสานจะมีความปรารถนาแรงกล้า ที่จะให้บุตรหลานของตนได้เล่าเรียน และพยายามส่งเสริมในทุกทาง แต่ความขาดแคลนโรงเรียน ขาดแคลนครู และอุปกรณ์การเรียนต่าง ๆ ก็ยังไม่ได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้นกี่มากน้อย

ทางด้านสาธารณสุขและสารณูปการก็ยังห่างไกลไม่ถึงประชาชน เพราะอุปสรรคมากมายหลายประการดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ทุกอย่างนี้ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องใหญ่ที่จะต้องใช้กำลังกายกำลังใจ และกำลังทรัพย์อย่างมากมายมหาศาล แต่ถ้าหากว่าไม่ทุ่มเทจริง ๆ เพื่อกอบกู้ภาคอีสานไว้แล้ว ต่อไปภาคอีสานอาจไม่มีเหลืออยู่สำหรับเราก็ได้ หรือถึงจะมีเหลืออยู่ก็จะเป็นดินแดนที่ว่างเปล่าไร้ประโยชน์ ขาดคุณภาพในทุกทางซึ่งแทนที่จะเป็นทรัพย์สินอันมีค่าของประเทศชาติกลับจะกลายเป็นภาระอันหนักซึ่งประชาชนในภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย จะต้องรับโดยไม่มีทางที่จะผลักภาระนั้นให้พ้นไปจากตนได้ หรือไม่มีทางที่จะผ่อนภาระอันหนักนั้นให้เป็นเบาได้แต่อย่างใด ขณะนี้ ก็มีความหวังสำหรับภาคอีสานอยู่อีกทางหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องน้ำที่จะมาทำให้ดินแดนภาคอีสานมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น ความหวังนี้ มาจากโครงการกั้นแม่น้ำโขงของสหประชาชาติ ซึ่งต้องการความร่วมมือจากประเทศต่าง ๆ ที่อยู่สองฝั่งฟากแม่น้ำโขง ได้แก่ไทย ลาว เวียตนาม และกัมพูชา

ในสมัยที่ยังมีสงครามติดพันกันอยู่ในประเทศลาว ในประเทศเวียดนาม และในประเทศกัมพูชานั้น ความหวังนี้ออกจะเลื่อนลอยอยู่มาก เพราะทั้งสามประเทศนี้ไม่สามารถจะจะร่วมมือในโครงการซึ่งสหประชาชาติเป็นผู้จัดทำขึ้นได้

แต่บทความเหล่านี้มิใช่บทความทางวิชาการ แต่เป็นบทความหนังสือพิมพ์ซึ่งเขียนขึ้นเพื่อเรียกร้องความสนใจให้แก่ภาคอีสานเป็นบทความที่เขียนขึ้นด้วยความรักและความห่วงใยมิได้มีเจตนาที่จะให้ผู้ใดต้องเสียหาย หรือเกิดความโกรธความเกลียดหรือความแตกแยกแม้แต่น้อย

ก่อนที่จะทำอะไร ให้แก่ภาคอีสานได้ ความสนใจในภาคอีสานจะต้องเกิดขึ้นเสียก่อน ผมขอเรียกร้องความสมใจนั้น

[เรื่องนี้ ท่านอาจารย์ ม.ร.ว คึกฤทธิ์ ปราโมช เขียนในคอลัมน์ข้างสังเวียน "สยามรัฐ" ฉบับวันที่ ๕, ๗, ๘ และ ๑๘ มิถุนายน ๗๕๒๑ ผมได้ติดต่อขออนุญาตนำมาพิมพ์ ท่านอาจารย์กรุณาอนุญาตด้วยความยินดี ผมกราบขอบพระคุณท่านอาจารย์ไว้ในโอกาสนี้ด้วย ที่ท่านเขียนยาวกว่านี้ แต่ผมได้พิจารณาตัดทอนออกบ้างเล็กน้อย สิริวัฒน์]

ชีวประวัติย่อ พระอริยานุวัตร
(ดุษฎีบัณฑิตรูปแรกในประเทศไทย)

พระสงฆ์ไทยเคยได้รับยกย่องจากมหาวิทยาลัยต่างประเทศมาก่อนนี้หลายรูปคือ หลวงพ่อพระพิมลธรรม วัดมหาธาตุ ได้รับอัครมหาบัณฑิต จากรัฐบาลพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ ต่อมาท่านเจ้าคุณพระธรรมมหาวีรานุวัตร เจ้าอาวาสวัดไทยพุทธคยา (เมื่อครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ชั้นเทพ) ก็ได้ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากมหาวิทยาลัยมคธ อินเดีย อีกรูปหนึ่งคือ ท่านเจ้าคุณพระมงคลราชมนี วัดสุทัศน์ ก็ได้ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากมหาวิทยาลัยเมิคเลย์ อเมริกา แสดงว่ามหาวิทยาลัยต่างประเทศหลายประเทศได้เห็นความสำคัญของท่านเหล่านั้น

ในประเทศไทยเรา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ (มหาวิทยาลัยสงฆ์) ได้มอบปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ แด่พระมหาเถระหลายรูป คือ ในปีการศึกษา ๒๕๒๒ ได้ทูลถวายแด่องค์สมเด็จพระสังฆราช และถวายแด่สมเด็จพระธีรญาณ พระพิมลธรรมและพระเทพวิสุทธิเมธี (พุทธทาส) ต่อมาในปีการศึกษา ๒๕๒๓ ได้มอบถวายแด่สมเด็จพระพุฒาจารย์ และพระราชปัญญานันทมุนี (ปัญญานันทะ) ส่วนมหาวิทยาลัยทางราชการนั้นยังไม่เคยถวายดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ แด่พระเถระรูปใดมาก่อน พึ่งจะมีเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ นี้เอง คือ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (วิทยาเขตมหาสารคาม) ได้ถวายดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวรรณกรรมท้องถิ่น แด่หลวงพ่อพระอริยานุวัตร วัดมหาชัย จ. มหาสารคาม นับเป็นพระไทยรูปแรกที่ได้รับเกียรติ และการยกย่องจากทางการศึกษาฝ่ายบ้านเมือง

พระอริยานุวัตร เกิดเมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๘ ณ บ้านดอนบม ต. หนองแสง อ. วาบีปทุม จ. มหาสารคาม ชื่อ อารีย์ โยธิมาตย์ เรียนจบชั้นประถมปีที่ ๓ เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๐ จากโรงเรียนประชาบาลอำเภอวาบีปทุม พ.ศ. ๒๔๗๑ บรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดโสมนัสประดิษฐ์ ต. หนองแสง อ. วาบีปทุม พ.ศ. ๒๔๗๔ สอบไล่ได้นักธรรมชั้นตรี พ.ศ. ๒๔๗๖ สอบไล่ได้นักธรรมชั้นโท ที่สำนักเดิม เมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ อุปสมบท ณ ที่เดิม และปีเดียวกันนี้ก็สอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอก และเปรียญธรรม ๓ ประโยค สำนักเรียนวัดสามพระยา กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๘๓ สอบไล่ได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค สำนักเรียนวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๘๖ เป็นครูสอนปริยัติธรรม นักธรรม–บาลี ที่วัดมหาชัย จ. มหาสารคาม พ.ศ. ๒๔๙๐ ได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูอริยานุวัตร และพ.ศ. ๒๔๙๖ ก็ได้รับเลื่อนสมณศักดิ์เป็น พระอริยานุวัตร พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นเจ้าอาวาสวัดมหาชัย และเป็นอุปัชฌาย์ในปีเดียวกันด้วย พ.ศ. ๒๕๑๓ เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนผู้ใหญ่วัดมหาชัย และเป็นผู้อำนวยการศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งหมดนี้คือประวัติย่อและตำแหน่งงานภายในวัด ส่วนตำแหน่งทางคณะสงฆ์ยังมีอีกมาก เช่น กรรมการตรวจข้อสอบนักธรรม เลขานุการคณะสงฆ์ จังหวัดมหาสารคาม ศึกษาจังหวัดมหาสารคาม วินัยธรจังหวัดมหาสารคาม–กาฬสินธุ์–ร้อยเอ็ด และวินัยธรภาค ๔ เป็นต้น ครั้น พ.ศ. ๒๕๐๔ ก็ได้เป็นผู้รักษาการตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัด จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๗

เมื่อทางคณะสงฆ์ ได้แต่งตั้งพระเถระผู้มีอาวุโสสูงเป็นเจ้าคณะจังหวัดแล้ว ท่านเจ้าคุณพระอริยานุวัตร ก็หันมาทำงานด้านการอบรม สั่งสอน และศึกษาหาความรู้ด้านวรรณกรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สามารถอ่านอักษรขอม อักษรธรรม อักษรไทยน้อย และจารึกโบราณได้ และได้เป็นกรรมการที่มีส่วนสำคัญในการทำพจนานุกรมภาษาอีสานฉบับแรก เมื่อพ.ศ. ๒๕๑๕ ด้วย ท่านเจ้าคุณได้เล็งเห็นว่า วรรณกรรมท้องถิ่นนับวันแต่จะสูญหายไป เพราะวรรณคดียุคใหม่เข้ามาแทน ท่านจึงได้ตั้งศูนย์อนุรักษ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ดังกล่าวแล้ว ศูนย์นี้ตั้งอยู่ในวัดมหาชัย ซึ่งท่านเจ้าคุณเป็นผู้ดำเนินการเองด้วยความอุตสาหะ ศูนย์นี้นอกจากจะรวบรวมวรรณกรรมและคัมภีร์ใบลานทั่วทั้งภาคอีสานแล้ว ยังได้เก็บรวบรวมวัตถุโบราณนานาชนิด ที่ชาวบ้านเลื่อมใสท่านนำมาให้เก็บรักษา วัตถุเหล่านี้เป็นของมีค่ามหาศาลต่อวงการศึกษาและทางโบราณคดี

ในด้านวรรณกรรม ท่านได้รวบรวมไว้มากกว่า ๒๐๐ เรื่อง เป็นหนังสือหลายพันฝูก ได้ถอดความชำระเรียบเรียงพิมพ์ออกเป็นเล่มแล้ว ๒๑ เรื่อง คือ

๑. ท้าวสุพรหมโมกขา
๒. ท้าวจำปาสี่ต้น
๓. พระลักพระราม
๔. พญาคำกอง
๕. ท้าวนกกระจอก
๖. สุทธนูชาดก
๗. พระอุปคุต
๘. ท้าวคำสอน
๙. ท้าวสุปุณณานาคชาดก
๑๐. กาละนับมื้อส้วย
๑๑. มัคคสงสารเทศนา
๑๒. บัวชีวชาดก
๑๓. ท้าวสีทน – นางมโนรา
๑๔. พญาบีทเวนโกศล
๑๕. ธรรมสากัจฉามาตาบีตุอุบัฏฐาน
๑๖. ท้าวกาละเกตุ
๑๗. ประเพณีทำบุญมหาชาติ
๑๘. มะไลย์หมื่นมะไลย์แสน
๑๙. สืบสุญตัวแม่
๒๐. คู่มืออุบาสก – อุบาสิกา
๒๑. ลำพระเชตุพนหลวงวัดใหญ่

และได้ถอดความชำระเรียบเรียงแล้ว แต่ยังมิได้พิมพ์เป็นเล่มมี ๓๔ เรื่องคือ

๑. ลำพระยาไก่แก้ว
๒. ลำขุนทึงขุนเทือง
๓. คันธะนาม
๔. วิฑูรบันฑิต
๕. ท้าวสุริวงศ์
๖. นางผมหอม
๗. ท้าวตั๊กแตนโมคำ
๘. หน้าผากไกลกะด้น
๙. บัวฮม –บัวฮอง
๑๐. ท้าวหมาหยุย
๑๑. ท้าวพญาคันคาก
๑๒. ท้าวโสวัจ
๑๓. ท้าวผาแดง – นางไอ่
๑๔. ท้าวขูลู – นางอั้ว
๑๕. ท้าวก่ำกาดำ
๑๖. ปลาบู่ทอง
๑๗. หงษ์หิน
๑๘. ท้าวสังข์ศิลป์ชัย
๑๙. ท้าวเตเม
๒๐. มูลกิตติ
๒๑. นางอรพิน
๒๒. ท้าวจันทคาต
๒๓. นางแตงอ่อน
๒๔. มะไลย์โจทย์

๒๕. ท้าวมโหสถ
๒๖. ท้าวลีนทอง
๒๗. ท้าวไก่แก้ว
๒๘. ลำเทวทูตสูตร
๒๙. ฎีกามูลตันไตร
๓๐. ธันมาส
๓๑. พระเจ้าห้าพระองค์
๓๒. พระเจ้าใช้ชาติ
๓๓. กาพย์ปู่สอนหลานหลานสอนปู่
๓๔. ศรีทัตใบบัว
ที่ยังไม่ได้ถอดชำระอีกร้อยกว่าเรื่อง

การปฏิบัติหน้าที่ในฐานะวิทยากรพิเศษ

โดยเหตุที่พระอริยานุวัตร เป็นที่เคารพนับถืออย่างยิ่งในหมู่ผู้สนใจเกี่ยวกับคติชนวิทยา และวรรณคดีท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ว่าเป็นผู้รู้และเป็นผู้มุ่งมั่นศึกษาเรื่องเหล่านี้อย่างแท้จริง จึงได้รับนิมนต์จากสถาบันการศึกษาระดับสูงต่าง ๆ ให้เป็นวิทยากรพิเศษอยู่เสมอ อาทิเช่น

วิทยาลัยครูมหาสารคาม
วิทยาลัยครูบุรีรัมย์
วิทยาลัยครูอุบลราชธานี
วิทยาลัยครูสกลนคร
มหาวิทยาลัยขอนแก่น
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม

การปฏิบัติหน้าที่พิเศษ ในมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม ได้อาราธนานิมนต์พระอริยานุวัตรไปเป็นอาจารย์พิเศษของมหาวิทยาลัยมาตั้งแต่ต้น ในขั้นแรกใช้วิธีนิมนต์มาเป็นครั้งคราวจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๙ มหาวิทยาลัย ได้นิมนต์พระอริยานุวัตรไปเป็นอาจารย์พิเศษเป็นการประจำ โดยได้จัดที่ทำงานอันควรแก่สมณสารูปถวายที่ห้อง ๓๓๙ อาคาร ๓ โดยท่านได้กรุณาสละเวลาไปปฏิบัติงานเป็นการประจำทุกวันที่มีการสอน ระหว่าง ๑๓.๓๐–๑๕.๐๐ น.

ในวันที่ท่านไม่มีกิจนิมนต์ กิจธุระ หรือศาสนกิจ ทั้งนี้ โดยมิได้ถวายนิตยภัตแต่ประการใด นับว่า พระอริยานุวัตรได้เสียสละให้แก่มหาวิทยาลัยเป็นอย่างมาก

ในการปฏิบัติหน้าที่พิเศษ ที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม นั้น งานส่วนใหญ่ของท่านคือการให้คำปรึกษาทางการวิชาการ ในรายวิชาต่อไปนี้ คือ

วรรณคดีพุทธศาสนา วรรณคดีประเพณี วรรณกรรมท้องถิ่น

คติชาวบ้าน ประวัติศาสตร์อีสาน ภาษาถิ่น พุทธศาสนา

โดยความรอบรู้ของท่าน จึงทำให้การเรียน การสอน วิชาดังกล่าวเป็นไปอย่างได้ผลดียิ่ง อีสานปริทัศน์หวังไว้ว่าพระคุณเจ้าและท่านผู้รอบรู้เรื่องอีสานทุกแง่มุม จะได้ดำเนินตามอย่างที่เจ้าคุณพระอริยานุวัตรได้ทำไว้ เพื่อช่วยกันอนุรักษ์ เผยแพร่วัฒนธรรมของอีสานสืบต่อไป เชิญเถอะครับ เชิญช่วยกัน เชิญเสียสละร่วมกัน

คำประกาศเกียรติคุณ
พระอริยานุวัตร เขมจารี
ศิลปศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

สภามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ในคราวประชุมครั้งที่ ๔ เมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน ๒๕๒๓ ได้มีมติเป็นเอกฉันท์อนุมัติให้ปริญญากิตติมศักดิ์แก่ผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้ปฏิบัติกิจอันเป็นประโยชน์ยิ่งแก่ประเทศชาติในสาขาวิชาต่าง ๆ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกล่าวสดุดีเกียรติคุณของผู้ได้รับพระราชทานปริญญากิตติมศักดิ์โดยสังเขปดังนี้

พระอริยานุวัตร ฉายา เขมจารี เจ้าอาวาสวัดมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม มีสติปัญญาสุขุมคัมภีรภาพแตกฉานเชี่ยวชาญพระธรรมวินัยไตรปิฎก เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของบรรดาพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป

พระอริยานุวัตร เขมจารี มิใช่เพียงเชี่ยวชาญพระธรรมวินัย แตกฉานในพระไตรปิฎกดังได้กล่าวมาเท่านั้น แต่ยังได้ใฝ่ใจทำนุบำรุงศิลปและวัฒนธรรมอีสานอย่างเต็มกำลัง โดยได้รวบรวมศิลาจารึก หนังสือผูก ทั้งทางคดีโลกและคดีธรรมไว้นับจำนวนพัน ได้ตรวจ

ชำระและปริวรรตวรรณคดีอีสานจากอักษรธรรม อักษรไทยน้อย และอักษรขอมออกเป็นตัวอักษรไทยปัจจุบัน จำนวนหลายสิบเรื่องอันมี วรรณคดีอีสานเรื่องผาแดง–นางไอ่ นางแตงอ่อน กาพย์ปู่สอนหลาน กาพย์หลานสอนปู่ ศิลปไชย การะเกต เสียวสวาสดิ์ นางผมหอม เป็นอาทิ ซึ่งผลจากความวิริยะอุตสาหะของพระอริยานุวัตร เขมจารี นี้ได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่การศึกษาด้านภาษา ด้านวรรณคดี ตลอดจนด้านวัฒนธรรมอีสานอย่างกว้างขวาง ปรากฏเกียรติคุณอย่างเด่นชัดในบรรดาผู้สนใจวิชาการด้านภาษาและวรรณคดีอีสานทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ทั้งได้รับอาราธนาไปบรรยายวิชาการเกี่ยวกับภาษาและวรรณคดีตลอดถึงวัฒนธรรมอีสาน ในสถาบันการศึกษาชั้นสูงหลายแห่ง อาทิ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ตลอดจนวิทยาลัยครูต่าง ๆ ในภาคอีสาน และได้รับอาราธนาเป็นอาจารย์พิเศษประจำมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตมหาสารคามด้วย

พระอริยานุวัตร เขมจารี ได้จัดตั้งศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีอีสานขึ้น ณ วัดมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ศูนย์นี้ได้เก็บรักษาเอกสารโบราณ โบราณวัตถุอันทรงคุณค่าประมาณมิได้ และเป็นประโยชน์แก่การค้นคว้า ศึกษา วิจัย วรรณกรรมอีสานและโบราณคดีเป็นอย่างมากด้วยเกียรติคุณดังได้กล่าวมานี้ พระอริยานุวัตร เขมจารี ผู้เป็นปราชญ์ทางภาษาและวรรณคดีอีสาน จึงเป็นผู้เหมาะสมด้วยประการทั้งปวง ที่จะได้รับพระราชทานปริญญาศิลปศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อประกาศเกียรติคุณให้ปรากฏสืบไป

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสเบิกผู้ได้รับปริญญากิตติมศักดิ์เข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร คือ ปริญญาศิลปศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

พระอริยานุวัตร เขมจารี

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ นายชาตรี เมืองนาโพธิ์ รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม รับไปสนองพระมหากรุณาธิคุณ

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า นาย นิพนธ์ ศศิธร

อธิการบดีมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

อภินันทนาการ

จาก

ธนาคารกรุงไทย จำกัด

ธนาคารพาณิชย์ ของรัฐบาล

เราช่วยกันสร้างงาน

การพาณิชย์ และการเกษตรกรรม

บ้านเมืองจักเจริญ

อภินันทนาการ

จาก

นายประพนธ์ ศุภมาร์คภักดี

ผู้จัดการฝ่ายส่งเสริมเงินทุน

บริษัท เครดิตฟองซิเอร์ เสรีสากลธนกิจ จำกัด

๑๕๐๓/๑ อาคารเสรี ถนนพหลโยธิน ข้างตึก บ.ค.ส. (สนามเป้า) กรุงเทพฯ

โทร. ๒๗๕๘๖๔๓-๔, ๒๗๕๘๖๔๕, ๒๗๕๘๖๕๐, ๒๗๕๘๘๕๒

มอบ
"เช็คบุญบำเพ็ญ"
เพื่อร่วมกุศลกับเครือญาติ

เนื่องในโอกาสต่างๆ
เช่น งานอุปสมบทบุตรหลาน งานทอดกฐิน
ทอดผ้าป่า งานพิธีศพ หรือ ร่วมถวายพระ
ในวาระงานบำเพ็ญกุศลอื่นๆ ของเครือญาติมิตรสหาย
เพื่อความเหมาะสมกับกาลเทศะ
มอบ "เช็คบุญบำเพ็ญ" ให้
เพราะสะดวกสบายกว่าใช้เงินสด
ติดต่อซื้อโดยไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมใดๆ จาก
ธนาคารกรุงเทพ ทุกแห่ง

ธนาคารกรุงเทพ จำกัด
เพื่อนคู่คิดมิตรคู่บ้าน

อภินันทนาการ

จาก

บริษัท เอส.พี. อินเตอร์แนชั่นแนล จำกัด

๑๓๒๒-๖๘ ถนนบรรทัดทอง แขวงวังใหม่ กรุงเทพมหานคร

โทรเลขย่อ สปีนเตอร์ กรุงเทพฯ โทร. ๒๑๔-๑๕๐๑

ผู้จำหน่าย

รถยนต์โตโยต้า ทั้งรถยนต์นั่ง และรถใช้งาน

เชิญแวะชมได้ที่

โชว์รูมเชียงกง ๑๘๕๐-๕๔ ถนนทรงวาด สัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ

โทร. ๒๓๓๒๔๕๓-๕, ๒๓๔๕๓๘๐-๔

โชว์รูมปากน้ำ ๕๖/๑๐ ถนนสุขุมวิท ปากน้ำ สมุทรปราการ

โทร. ๓๕๔๑๓๗๗, ๓๕๔๓๓๖๘

โชว์รูมบางแค ๑๔๖/๓ ถนนเพชรเกษม บางแคเหนือ ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ

โทร. ๔๑๓๑๘๐๑, ๔๑๓๑๘๐๓, ๔๑๓๐๗๕๘-๕

โชว์รูมสำเหร่ ๕๐๕/๔ ถนนตากสิน กรุงเทพฯ

โทร. ๔๖๕๗๓๖๕, ๔๖๕๗๗๗๖

ศูนย์อะไหล่ศรีจันทร์ ๑๔ ซอยศรีจันทร์ (สุขุมวิท ๖๗) พระโขนง กรุงเทพฯ

โทร. ๓๕๒๔๐๓๑

อภินันทนาการ

จาก

บริษัท ศรีไทยซูปเปอร์แวร์ จำกัด

ผู้ผลิตและจำหน่ายภาชนะ เมลามีนและพลาสติก

นมตรามะลิ
ยูเอชที

ดื่มได้รสสดทุกเมื่อ

ข อ ข อ บ คุ ณ

ห้างหุ้นส่วนจำกัด ฉื่อ จิน ฮั้ว

๖๒๗-๖๓๓ เยาวราช กรุงเทพมหานคร โทร. ๒๒๒๐๒๘๕

ฉื่อ จิน ฮั้ว ผู้ผลิตภาชนะอลูมิเนียมคุณภาพดี

(ตราจรเข้) มีผลผลิตสูง

ซึ่ง

ได้รับประกาศนียบัตร ประกาศเกียรติคุณ

ผู้ผลิตสินค้าดีเด่น

ในปี ๒๕๒๓

ข อ ข อ บ คุ ณ

บริษัท ส. สำราญไทยแลนด์ จำกัด

๓๐๒–๘ ถนนเพชรบุรี กรุงเทพมหานคร

ผู้ผลิตเครื่องใช้ “ทองลงหิน”

เช่น มีดเล็ก ช้อน–ส้อม (ซ่อม) ทัพพี เป็นต้น

ได้รับรางวัลโล่

ผู้ผลิตสินค้าดีเด่น ปี ๒๕๒๓

โทร. ๒๘๑๑๓๖๑, ๒๘๑๔๕๓๕

ข อ ข อ บ คุ ณ

คุณสุรภีร์ โรจนวงศ์

บริษัท สุรภีร์ จำกัด

จำหน่าย

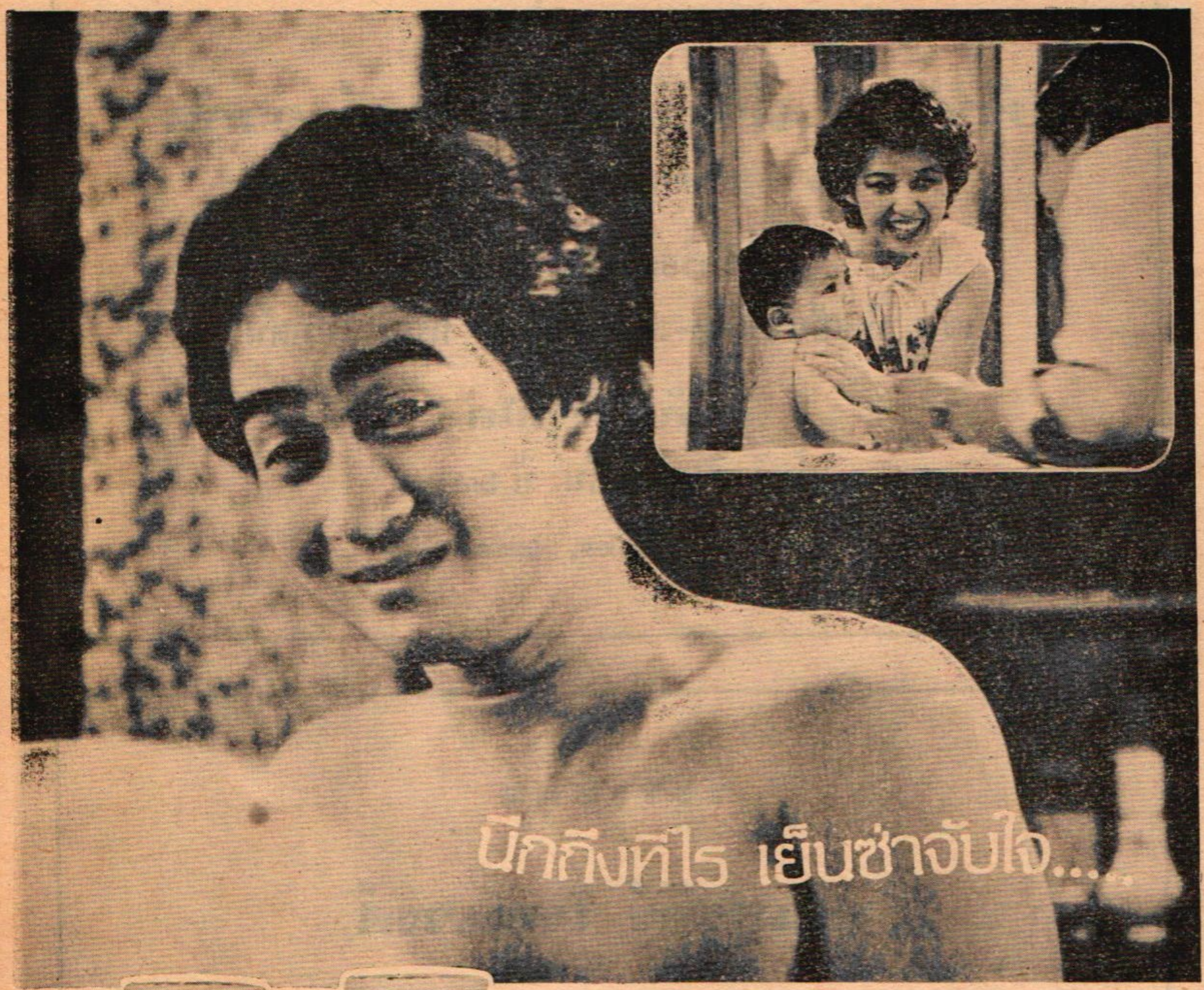
พรม ผ้าคลุมเตียง หมอน เสื้อผ้าสำเร็จรูป ผ้าเกาะยอ

ผ้าชาวเขา กระเป๋าสตรี ราคาเยา

โทร. ๓๕๑๖๒๘๗, ๓๕๑๘๐๖๔

แป้งตรางูเซนลุกซ์

เย็นซ่าสบาย ช่วยให้หายผดผื่นคัน

แป้งเด็กเซนลุกซ์

สำหรับคุณหนู

ละเอียดนุ่ม ถนอมผิว

บริษัท ห้างขายยาอังกฤษ (ตรางู) จำกัด

1-3-5 ปากตรอกโอเรียนเต็ล ถนนเจริญกรุง กรุงเทพฯ

ประชาสัมพันธ์ท้ายเล่ม

ฉบับที่แล้ว ได้เรียนให้ผู้สนใจด้านวัฒนธรรมอีสานทราบว่า คุณบ่าสมบูรณ์สุขดีวาจิน นักสังคมสงเคราะห์และนักพัฒนาอาชีพชนบท ได้บริจาคที่ดินและทรัพย์หลายล้านบาทสร้างศูนย์วัฒนธรรมอีสานขึ้นที่ประชานิเวศ ๒ ดังกล่าวแล้วนั้น ฉบับนี้ขอเรียนซ้ำอีกว่าการก่อสร้างได้ล่าช้าไปนิดหน่อย เพราะสิ่งก่อสร้างขึ้นราคา ดังที่ท่านทราบแล้ว ประกอบกับคุณบ่าล้มป่วยกระทันหัน แต่การก่อสร้างก็มิได้หยุดชะงัก ยังคงดำเนินต่อไปอีก คาดว่าปลายปี ๒๕๒๔ นี้จะสำเร็จ และพร้อมที่จะเปิดศูนย์ได้ ในงานฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เดือนเมษายนปีหน้านี้ ศูนย์อีสานมีวัตถุประสงค์ ๔ ประการ คือ

๑. เพื่ออนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของอีสาน

๒. เพื่อผึกและอบรมเยาวชนและคนหนุ่มสาวอีสานให้รู้จักคุณค่าแห่งศิลปวัฒนธรรมของตนเอง ตลอดทั้งช่วยกันอนุรักษ์และเผยแพร่ด้วย

๓. เพื่อสงเคราะห์พี่น้องชาวอีสานที่เดือดร้อน

๔. เพื่อช่วยเหลือประเทศชาติ ด้วยการหาเงินสมทบทุนมูลนิธิต่าง ๆ เช่น มูลนิธิสายใจไทย เป็นต้น

ดังนั้น พี่น้องชาวอีสานที่มีความรู้ ความชำนาญ ไม่ว่าด้านใดที่เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมอีสานแล้ว ขอเชิญได้ร่วมมือกัน เพื่อความคงอยู่และเจริญยิ่งขึ้นของศิลปวัฒนธรรมของเรา แต่ทั้งนี้จะต้องไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง

อีกเรื่องหนึ่งที่จะเรียนให้ทราบคือ พวกเราได้มีมูลนิธิส่งเสริมเศรษฐกิจและสังคมชนบท ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แล้วเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๒๓ นี้ ทุนของมูลนิธิในระยะเริ่มแรกก็มีไม่มาก แต่พวกเราชาวอีสานก็พยายามเก็บเล็กผสมน้อย กรรมการทุกคนต้องจ่ายเงินตนเองในการทำงาน ทั้งนี้ก็เพื่อคนอีสานทั้งมวลนั้นเอง *แป้นแผ่นเดียวมุงหลังคาบ่ได้ แต่ถ้ามีหลายแผ่นก็ย่อมมุงได้* เงินบาทเดียวของท่าน ก็มีส่วนช่วยให้มูลนิธิดำเนินต่อไปได้ ฉะนั้น ขอวิงวอนร้องเรียนมายังท่านผู้มีเมตตาจิต โปรดได้ร่วมกันสนับสนุนมูลนิธิด้วย ถ้า

ท่านบริจาคตั้งแต่ ๑,๐๐๐ บาทขึ้นไป ท่านก็จะได้เป็นเจ้าของ ๑ ทุน ตั้งชื่อทุนของท่านเลย หรือจะบริจาคทีละน้อยจนครบ ๑,๐๐๐ บาท จึงตั้งทุนก็ได้ โปรดติดต่อที่

๑. หลวงพ่อพระพิมลธรรม คณะ ๑ วัดมหาธาตุ โทร. ๒๒๑๔๐๐๑
๒. พ.อ. กำชัย โชติกุล สถานีวิทยุ ปตอ. สี่แยกเกียกกาย กท. ๓
๓. นางสมบูรณ์สข ดีวาจิน นายกสมาคม จ.ว. ขอนแก่น โทร. ๔๒๔๐๐๔๖
๔. ดร. พัฒน์ น้อยแสงศรี คณะมนุษยศาสตร์ ม.ร. โทร. ๓๑๔๐๐๑๙
๕. ดร. สำราญ ทองใบ คณะสัตวแพทย์ศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กท. ๙
๖. ผ.ศ. สิริวัฒน์ คำวันสา คณะโบราณคดี มศก. โทร. ๒๒๒๖๘๑๘
๗. ดร. พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว คณะรัฐศาสตร์จุฬาฯ โทร. ๒๕๑๓๑๓๑-๕๖
๘. อาจารย์ประสิทธิ์ ไชยบัญญา วิทยาลัยครูพระนคร กท. ๙
๙. อาจารย์เจริญ โชไชย คณะสังคมศาสตร์ ม. ศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน กท. ๙

หรือที่กรรมการของมูลนิธิคนใดก็ได้

เรื่องสุดท้ายที่จะเรียนให้ทราบคือ พจนานุกรมภาษาอีสาน ฉบับค้นคว้าวรรณคดีที่ทำการค้นคว้ารวบรวมมา ๓ ปีแล้วนั้น เวลานี้เกือบจะเสร็จแล้ว ท่านที่อ่านวรรณคดีหรือผญาอีสาน ถ้าแปลไม่ได้อธิบายไม่ถูก โปรดใช้พจนานุกรมเล่มนี้เป็นเลขานุการของท่านทันที ส่วนคู่มือภาษาอีสานและการอ่านอักษรท้องถิ่นนั้น คงจะล่าช้าออกไปอีก ทั้งนี้เพราะทุนและเวลาน้อย แต่จะพยามเร่งมือ เพราะนักศึกษาและอาจารย์ในหลายสถาบันต้องการใช้

อนึ่งขอขอบคุณ ธนาคาร บริษัท ห้างร้านต่างๆ ที่ให้ความเอื้อเฟื้อต่ออีสานปริทัศน์ จนสำเร็จเป็นรูปเล่มทันงาน วันที่ ๗-๘ มีนาคมนี้ คำโฆษณาส่วนมากผมแต่งเอง หากมีข้อบกพร่อง ก็หวังอภัยจากท่านด้วย

สิริวัฒน์ คำวันสา

ขอขอบคุณ

บริษัท
ฟาร์มจระเข้และสวนสัตว์ สมุทรปราการ
จำกัด

๗๗๗ ถนนท้ายบ้าน อ. เมือง จ. สมุทรปราการ

โทร. ๓๙๕๐๔๗๗, ๓๙๕๐๒๗๗, ๒๓๔๕๔๖๓

เป็นฟาร์มจระเข้ที่ใหญ่ที่สุดในโลก

มีจระเข้ทุกชนิด

และมีอุทยานเสือโคร่งกว่า ๒๐ ตัว และสัตว์นานาชนิด

เชิญชี้ช้างชมสัตว์ ท่านจะพบชีวิตสัตว์แบบธรรมชาติ

และการแสดงแบบต่าง ๆ ที่น่าตื่นเต้น

เปิดเวลา ๗.๐๐–๑๘.๐๐ น. ทุกวัน

นักท่องเที่ยวทั่วโลกรู้จัก

The Samutprakarn Crocodile Farm & Zoo, Thailand

The World's Largest Crocodile Farm

Tel. 3950477, 3950277, 2345463

กรุงสยามการพิมพ์

๔–๑๐ ถนนราชบพิธ กรุงเทพมหานคร โทร. ๒๒๒๕๑๗๖–๙

นายจุมพล เชษฐพงศ์พันธุ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๒๔